11.९९

ead 200) २८४.४ (

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

SAFINA-I-ADAB
FARSI

Intermediate Persian Course

for

(1951-52)

ABDUL MAJID.
Roll No. 149.

KRISHNA BOOK DEPOT

AMBALA CITY.

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

Abdul majid

غلطیوں سے پاک واحد ایڈیشن

سفینۂ ادبِ فارسی

بہ تصحیح و ترتیب :

پروفیسر ایس ایل گومر ایم-اے

(پنجاب یونیورسٹی گولڈ میڈلسٹ)

ملنے کا پتہ

کرشنا بکڈپو انبالہ شہر

قیمت دو روپیہ بارہ آنہ (۲/۱۲)

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

فہرست مضامین

نمبر صفحہ	نام مضمون	نمبر شمار
	حصہ نثر (سلیبس ۱۹۵۲ء میں صرف ذیل کے حصے شامل ہیں۔)	
۱	انتخاب از تُوزک بابری	۱
۹	" اخلاق محسنی	۲
۱۵	" گنج دانش	۳
۲۹	" کلیلہ و دمنہ بہرامشاہی	۴
۴۴	" لطائف الطوائف	۵
۵۴	" نگارستان	۶

حصہ نظم

صفحہ نمبر	نام مضمون	نمبر شمار
۹۹	انتخاب از تحفۃ العجیب فخری	۱
۱۱۰	" " قصائد سعدی	۲
۱۲۶	" " شاہنامۂ فردوسی	۳
۱۵۳	مقطعات و منقطعات	۴
۱۵۸	رباعیات	۵
۱۶۱	از مجلہ آیندہ	۶
۱۶۹	از کتاب سخنوران ایران	۷
۱۶۹	از سخنوران دوران پہلوی	۸

تتمہ

صفحہ نمبر	نام مضمون	نمبر شمار
	غزلیات خواجہ حسن۔ شیخ واحدی خواجہ حافظ اور جامی	۱
	قصیدہ سعدی۔ فی الموعظۃ والنصیحۃ	۲
	مقطعات و منقطعات: از ماست کہ بر ماست کلام حکیم شیخ نظامی؛ قدوۃ الشعرا حکیم انوری راست قطعہ سلطان سنجر وقت موت	۳
	مجلہ آیندہ: فصل طرب	۴
	کتاب سخنوران ایران: تربیت نااہل چوں گردگاں بر گنبد است	۵

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

انتخاب از تُوزکِ بابری

مدّتِ تصنیف ۸۹۹ھ تا ۹۳۷ھ

۱ — از هرات بکابل در سرمائے سخت

سلطان حسین میرزا والیِ خراسان بجهتِ دفعِ محمد شیبانی خان عزم جزم کرده، تمام پسرانِ خود را طلبیده بود، بابر را هم از کابل طلب کرده، در اوائلِ سنه ۹۱۲ھ (اواسطِ سنه ۱۵۰۶ء) بابر را که در راهِ خراسان بود خبرِ فوتِ سلطان حسین میرزا رسید، باوجودِ این خبر ناموسِ خانوادهٔ تیموری را ملاحظه نموده بجانبِ خراسان متوجه شد و به هرات رسید، میرزایانِ خراسان قرار دادند که آن زمستان هر کدام در جائے مناسبی قشلاق کند و در تابستان جمعیت نموده بدفعِ غنیم متوجّه شوند، بابر را هم تکلیفِ قیشلاق کردن درنواحیٔ خراسان کردند، اما او باوجودِ سختیٔ سرما از هرات به کابل روانه شد۔

قیشلاق این جا باید کرد" گفته محمد برندوق و ذوالنون بیگ بجد سعی ها مے کردند، و اسبابِ قیشلاق و جائے آنرا خوب سامان نے دادند، زمستان شد در کوهستانی که درمیان بوده، برف ها بارید۔ از طرفِ کابل هنوز دغدغه بیشتر شد اینهانی جائے را بجهتِ قیشلاق سامان مے دهند، نے در جائے بسامانی قیشلاق میفرمایند، آخر ضرورت شد، صریح گفته نتوانستم، به بهانهٔ قیشلاق از هری در هفتم شعبان (سنه ۹۱۲ھ = ۲۴ دسمبر سنه ۱۵۰۶ء) برآمده در نواحیٔ بادغیس در هر یورت یک روز دو دو روز توقف کرده کوچ هیے کردیم، تا مردے که بجهتِ تحصیل و کار و مهم بولایات رفته اند، آمده همراه شوند، آن مقدار مکث و درنگ شد که بعد از گذشتن از لنگر میر غیاث در کوچِ دوم یا سیوم ماهِ رمضان دیده شد، تا ازاں جماعت که بجهتِ کار و مهم رفته بودند، بعضی از ایشان آمده همراه شدند۔ بعضی ها بعد از بیست روز و یک ماه در کابل آمدند، و بعضے ها مانده، نوکرِ میرزایان شدند، ازین جمله سید یم علی دربان بودهٔ آنجا مانده نوکرِ بدیع میرزا شد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

از نوکرانِ خسرو شاه هیچ کس را مثلِ او رعایت نه کرده بودم، در وقتی که جهانگیر میرزا غزنی را پرداخته برآمد، غزنی بسیدیم علی داده شده بود و برادر زنِ خود دوست انگو شیخ را در غزنی مانده، خود به لشکر آمده بود، فی الواقع در میانِ دو نوکرانِ خسرو شاه ازین دو کس که سیدیم علی دربان و محبّ علی قورچی باشند. بهتر کسے نبود. سیدیم اخلاق و اطوار خوب داشت، در شمشیر خود بسیار مردانه مردے بود، و خانهٔ خود بے مجلسے و صحبتے نبود در سخاوت بسیاری داشت. عجب بکفایت و لسباهان کسے بود. ظرافت و لطافتِ او رنگین و اختلاط و حکایتِ او شیرین بود، خوش خلق و حراف و هزّال مردے بود. عیبش این بود که ...... فاسق .... بود در مذهبش هم انحرافی بوده یک چیزے منافی شیوه طور کسے بود، بعضے نفاقِ او را بهزل حمل مے کنند امّا بے چیزے هم نبود، بدیع الزّمان میرزا در وقتی که هری را بدستِ غنیم داده پیشِ شاه بیگ مے آمده است بجهتِ گفتنِ سخنِ منافقان درمیانِ شاه بیگ میرزا و میرزا سیدیم علی را کشته در آب هیرمند انداخته است، حکایتِ محبّ علی در ذیلِ و تاریخ خواهد آمد.

از لنگر میر غیاث گذشته مواضعِ کنارِ غرجستان را زیر کرده چغچران آمدیم، در وقت از لنگر گذشته بنواحیِ چغچران رسیدیم. پیوسته برف بود، هر چند که مے رفتیم برف بلند تر مے شد، در نواحیِ چغچران خود برف از رانِ اسپ بلند تر بود، چغچران به ذوالنّوان بیگ تعلق داشت میرک جان ایردی نام نوکرِ او آنجا بود، جمیع غلهائے ذوالنّوان بیگ را بها داده گرفته شد. چوں از چغچران گذشتیم بعد از دو سه روز برف بسیار شد بسیار از رکابِ اسپ بلند تر بود. در اکثر جاها پائے اسپ به زمین نمے رسید، و دیگر برف همیشه مے بارید. چوں از چراغ دان گذشتیم، هم برف بلند بود هم راه نا معلوم شد. در نواحیِ لنگر میر غیاث به کابل به کدام راه رفتن خود را کنگاش نموده شد، من و اکثرے برین بودم که زمستان است، براهِ قندهار اگرچه اندکی دور تر است، امّا بے تردّد و دغدغه رفته بشود راهِ کوه دغدغه و تردّد است قاسم بیگ آن راه را دور و این راه را نزدیک

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

گفته بسیار جهل کرد، آخر به همیں راه شدیم،
(سلطان نامی پشائی راهبر بود. نمی دانم از پیری اش بود، یا از دل پائے
دادن، یا از بسیاری برف بود، بارے راه گم کرد و سر نتوانست کرد.
چوں به سعیٔ قاسم بیگ بایں راه شده بودیم، قاسم بیگ به ناموس افتاد،
خود و پسرانش فرود آمده، و برف ها را زیر کرده، و راه پیدا کرده پیش مے
رفتند. و یک روز که هم برف بسیار بود و هم راه نامشخص، هر چند سعی
کردیم نتوانستیم راه رفت. چارهٔ نیافته و برگشته بر جائے که هیزم
بسیار بود فرود آمده شصت هفتاد جوانِ خوب را تعیین کردیم که بهمیں
راهے که آمدیم همیں پے را زیر کرده و برگشته در پایانِ قولها از هزاره و
مردم دیگر که ییلاق نموده باشند) راهبری از برائے راه بر نمودن پیدا
کرده بیارند تا آمدنِ آنهائے که به اردو رفته بودند سه چهار روز ازیں منزل
کوچ نمودیم، رفتها هم راهبر خوبی نتوانستند آورد، توکل کرده، سلطان پشائی را
پیش انداخته، به همیں راهے که راه نیافته برگشته بودیم، رواں شدیم، در
آں چند روز تشویش ها و مشقتهائے بسیار کشیده شده. چنانچه مدت العمر
ایں قدر مشقت کم کشیده شده بود.
(نزدیک بیک هفته برف زیر کرده از یک کروه و نیم کروه زیاده کوچ
نمے توانستیم کرد، برف زیر کننده من بودم با ده پانزده نزدیکی و قاسم
بیگ بود و دو پسرش تنگری بردی، و قنبر علی با دو سه نوکرش اینها که
مذکور شد پیاده گشته برف زیر مے کردیم، در هر قدم نهادن تا کمر و تا سینه
فرو رفته برف زیر مے کردیم، بعد از رفتنِ چند قدم محلِ شخصی که پیشتر بود
سوخته مے ایستاد، دیگرے پیش مے گذشت، این ده پانزده کسے که برف
را زیر مے کردند، آں قدر مے شد که اسپِ خالی را کشیده مے شد، و
ایں اسپِ خالی که کشیده مے شد، و تا تنگ گیر فرو رفته تا ده پانزده
قدم راه رفته مانده مے شد، ایں اسپ را یکسو شده کشیده یک اسپِ
خالی و دیگرے را پیش کشیده مے شد، به همیں [illegible] ده پانزده

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

بیست کس برف زیر کردیم۔ اسپانِ ہمیں دہ پانزدہ کس پیش کشیدہ مے شد،
دیگر، تمام جوانانِ خوب و جماعت کہ امرا نام داشتند، از اسپانِ خود فرود
نیامدہ در راہِ طیار کوفتہ زیر کردہ در آمدہ، سرہائے خود را پایاں انداختہ
مے آمدند۔ مجال آں نبود کہ بہ کسے تکلیف و زورے توان کرد، ہر
کسے را ہمتی و جراتی باشد، ایں طور کارہا را خود طلبیدہ مے کنند، بہ ہمیں طریق
برف زیر کردہ و راہ ساختہ از [illegible] بجوکان نام جائے در سہ چہار روز در پایان
کوتلِ زرّیں بخوال یاقوتی نام خوالی آمدیم، ہمیں روز غریب چاپقونی بود برف
مے بارید چناں کہ بہمہ وہمِ مردن غالب شد (مردمِ آں کوہستان غارہا و کاوہا
را خوال مے گویند) در وقتِ رسیدنِ ایں خوال چاپقون بنہایت تیز شد، در
کنارِ ہمیں خوال فرود آمدہ شد، برف بلند و راہ یکبارہ براہِ کوفتہ و زیر کردہ
ہم اسپ بحیلہ مے رفت، روزہا بنہایت در کوتاہی، مردم پیش در روشنیٔ
روز در ہمیں ایں خوال آمدند۔ تا نمازِ شام و نمازِ خفتن مردم از آمدن ماندند
(بعد ازاں ہر کس ہر جا کہ ایستادہ بود در ہماں جا فرود آمدہ، مردم بسیاری بر
بالائے اسپ صباح کردند، خوال تنگ نمود، من در دہنِ خوال پاروے گرفتہ
برف را روفتہ از برائے خود برابرِ نماز تکیہ جائے ساختم۔ برف را تا سینہ
کافتم۔ ہنوز بزمین نمے رسید، اندکی از باد پناہ شد، ہماں جا نشستم
چندے بگفتند کہ درمیانِ خوال بروید، نرفتم در خاطر گذشت کہ ہمہ مردم در
برف و چاپقون و من در خانۂ گرم و در استراحت، ہمہ الوس در تشویش و
مشقت۔ ایں جا من در خواب بفراغت از مروّت دور و از ہم جہتی بر
کنار کار نیست ہر تشویش و مشقت باشد بہ بینم۔ ہر طور مردم طاقت آورند بایستند۔ ما ہم بایستیم یک
مثلِ فارسی ست کہ "مرگ بہ یاران عید است" در آں طور چاپقون در چونوری کہ کافتہ و ساختہ
بودم، نشستم، تا نمازِ خفتن برف آں چناں زور آوردہ بباریدہ کہ من بر سر پا نشستہ ماندم،
(بر سرِ من و پشتِ من و بر گوشہائے من چہار انگشت برف نشستہ بود،
ہماں شب در گوشِ من سرما تاثیر کرد، نمازِ خفتن جماعت کہ غار را
خوب ملاحظہ نمودند فریاد کردند کہ خوال بسیار فراخ است، تمامِ ایں

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

مردم را چارے شود - ایں را کہ شنیدم، برف را کہ بر سر و روے من بود افشاندہ
در خوال آمدیم، جوانانی را کہ در نواحی خوال بودند ہم طلبیدم - از برائے پنجاہ شصت
کس بفراغت جا پیدا شد، آذوق و یخنی و تا دور داغ و ہر چیز کہ حاضر
بود از ہر کہ بود آوردند، دریں طور سرد و برف و چاپقون در عجب جاے گرم
و امن بفراغتی آمدیم)

صباح آں برف و چاپقون ایستادہ، پگاہ کوچ کردہ بہماں دستور سابق
برف زیر کردہ و راہ ساختہ بر بالاے داباں بر آمدیم، راہ خود در نہایت تندی
بالا مے بر آمدہ - کوتل زریں مے گفتند تا بالا نہ بر آمدہ بہ پایانِ درہ رواں
شدیم - پیش از آں کہ بپایانِ داباں برسیم، روز بہ آخر رسید در دہنۂ
درہ منزل کردیم - آں شب سرمائے عظیم بود بہ مشقت و صعوبت بسیار
آں شب را گذرانیدہ شد، دست و پاے کس بسیار را سرما بُرد،
صباح پگاہ بپایانِ درہ رواں شدیم با وجودِ ایں کہ مے دانستیم کہ ایں راہ
بست، دیدہ و دانستہ توکل کردہ پایانِ درہ رواں شدیم - از جاہاے یدواد
چپہ ہا فرود آمدیم و نمازِ شام بود کہ از دہنۂ درہ بر آمدیم -

(ہا ہیچ پیر کہن و کلاں سال یاد ندارد کہ ازیں کوتل در وقتی کہ برف ایں
قدر رواں باشد کسے گذشتہ باشد - بلکہ دریں فصل معلوم نیست کہ عبور نمودن
ازیں کوتل در دل کسی گذشتہ باشد - اگرچہ از بلندی برف چند روزے خیلے
تشویش دیدم - اما آخر بسبب ہمیں برف بلند خود را بہ منزل رسانیدہ شد
چرا کہ اگر ایں مقدار برف بلند نے بود از آں چناں بے راہہ و او چپہ کہ مے توانست
گذشت بلکہ اگر برف بلند نے بود در او چپہ اول اسپ و شتر و مردم تمام مے ماند
ہر نیک و بد کہ در شمار است - تا در نگری صلاح کار است)

(نماز خفتن بود کہ در یکہ اولانگ فرود آمدیم، مردم یکہ اولانگ در وقت
فرود آمدن از ما خبر یافتند و ما را بخانہاے گرم بردہ گوسفندہاے فربہ از برائے ما
بہ آوردند و از برائے اسپان کاہ و چوبے نہایت جمع شد و ہیزم و سرگین را نہایتی
نے، از آں چناں سرما و برف خلاص شدہ ایں چنیں دہ و خانہاے گرم

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

یافتن، ازآں چناں مشقت و بلاها رهائی یافته آں چناں نانِ بسیار و گوسفندهائے
فربه یافتن حضوریست که ایں چنیں مشقت کشیدگان مے دانند، فراغتی است
که ایں چنیں بلاگذراندگاں مے شناسند، خاطر جمع و دل آسوده یک روز در یکه اولانگ
توقف کردیم و از یکه اولانگ کوچ نموده دو فرسنگ راه آمده فرود آمدیم، صباح
آں عیدِ رمضان شد از میانِ بامیان گذشته و از کوتلِ شبرتو فرود آمده به
جنگلیک نرسیده فرود آمده شد۔

هزارهٔ ترکمان با کوچ ها و مالهائے خود بر سرِ راه قشلاق کرده بودند و از ما اصلاً خبر
نداشتند، صباح آں کوچ نموده درمیانِ آغیلِ ایشاں و الاچوق هائے ایشاں در
آمدیم دو سه آغیل بتاراج رفت، دیگراں خانها و روزگارِ خود را بہ تا فته۔ فرزندان
خود را بکوه کشیدند...... [مردم] هزاره ها را دنبال کرده بر کوه برآمدند و مثل
آهوئے شکاری پیش انداخته شکار کردند...... پیشتر که گذشتیم، از بلندیها
و پستی هائے کوهستان گذشته، اسپ و گوسفندِ هزاره ها را پیش انداخته به لنگر
تیمور بیگ آمده فرود آمدیم۔

(از لنگر سوار شده در برابرِ اشتر شهر فرود آمده شد از آں جا پگاه سوار
شده نزدیک بشب از تنگیٔ غوربند برآمده بر سرِپل فرود آمدیم، اسپان را
خنک کرده و آسوده ساخته، نمازِ پیشین از سرِپل سوار شدیم، تا توتقاول
رسیدن برف بنود۔ چوں ازیں مقام گذشتیم هر چند رفتیم برف بلندتر
شد۔ درمیانِ دره یخشی و منار سرما آں چناں بود که مدت العمر آں چناں
سرما کم دیده شده بود...... از کوه منار گذشته در دامنه فرود آمده از
سرما بی طاقت شده آتش ها روشن ساخته خود ها را گرم ساختیم......
صبح نزدیک بود که از دامنهٔ کوه منار سوار شدیم، درمیانِ کابل و منار برف
تا رانِ اسپ بود، همه جا برف گرفته بود، کسے را که از راه مے برآمد به
تشویش مے گشت، ایں میان را تمام در برف فرورفته آمدیم، از بے
جهت در وقتِ فرض به کابل به حیله تمام رسیدیم۔)

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

حصۂ نثر

انتخاب از توزکِ بابری

مدتِ تصنیف ۸۹۹ھ تا ۹۳۷ھ

جنگِ پانی پت

از انجا کوچ کرده برانغار جوانغار و غول یساول راست ساخته تیم دیده شد [دیم رسمی است که مردم لشکر را سوار کرده کمانی یا چابقی بدست گرفته، بدستوری که در میانِ ایشان مقرر است، لشکر را تخمین نموده از روی آن حکم می کنند که این مقدار لشکر خواهد بود] آن مقدار که قیاس می کردیم، آن مقدار لشکر در نظر نه درآمد۔

در منزل فرمان شد که جمیع مردم لشکر از در حال خود ارابه سازند هفت صد ارابه شده اُستاد علی قلی فرمان شد که بدستور روم در میانِ ارابها بجای زنجیر، از خام گاو ارغامچی ها تافته، بهای یک گره بندند و در میان دو ارابه شش هفت توره باشد۔ تفنگ اندازان در عقب این ارابها و توره ها ایستاده تفنگ اندازند بجهتِ ترتیب این اسباب پنج شش روز در منزل توقف شد۔ بعد از طیار و مکمل شدنِ این اسباب تمام امرا و جوانی را هم که صحن می دانستند، بکنگاش طلبیده کنگاش عام کرده۔ رای ها برین قرار گرفت که پانی پت شهریست محلات و خانهای بسیار دارد، یک طرف خانها می شود، اطراف دیگر را هم ارابه و توره مضبوط کرده تفنگ انداز و پیاده از عقب ارابها و توره ها تعین می باید کرد۔ باین قرار کوچ نموده و یک منزل در میان کرده روز پنجشنبه سلخ جمادی الآخر [سنه ۹۳۲ هجری] به پانی پت آمدیم۔

دستِ راست محلات و شهر شد، پیش ما ارابها و توره ها که ترتیب داده بودیم، شد و دستِ چپ و بعضی جاها خندق و شاخ شد و هر یک تیر انداز جا آن مقدار که صد، صد دو صد، پنجاه کس برآید، جا گذاشته شد۔ بعضی از مردم لشکر خیلی متردد و متوهم بودند۔ توهم و تردد بی تقریب است چه الله تعالیٰ در ازل تقدیر کرده است، دیگر نمی شود۔ اگرچه آنها را هم عیب کرده نمی شود، حق بطرف ایشان بود، چرا که از وطن دو سه ماهه راه آمده شده بود، به غریب قومی کار مردم افتاده، نه ما زبانِ آنها را می دانستیم، نی آنها زبانِ ما را۔

پریشان جمعی و جمعی پریشان ٭ گرفتار قومی و قومی عجائب

لشکر حاضر غنیم را یک لک تخمین می کردند۔ فیل او را و امرای او را نزدیک بهزار فیل گفتند که هست، از دو پدرش مانده خزینه خود در دستش بود۔

در هندوستان یک رسمی است، در وقتِ این چنین کار افتادن ها زر داده بمیعاد نوکر می گرفته، این مردم را سهبندی می گویند۔ اگر اینچنین خیال میکرد یک دو لک هم نوکر می توانست گرفت، الله تعالیٰ راست آمد، نی جوانانِ خود را راضی توانست کرد، نی خزینه خود را توانست قسمت کرد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

جوانانِ خود را چگونه راضی توانست کرد که امساک بر طبیعتش بسیار غالب بود و خود به جمع نمودنِ زر بی حد طالب. بی تجربه جوانی بود؛ نی آمدنِ او به سرانجام بود، نی رفتنِ او، نی ایستادنِ او با اهتمام، نی جنگ کردن ــــ در آن فرصت که در پانی پت اطراف و جوانب مردم لشکر به ارابه و شاخ و خندق مضبوط و مرتب کرده می شدند، درویش محمد ساربان به عرض رسانید که اینقدر احتیاط که شده و چه امکان داشته باشد که اینجا بیاید؟ گفتم که تو اینها را به خانان و سلطانان اوزبک قیاس میکنی؟ آن سال که از سمرقند برآمده به حصار آمدیم، جمیع خانان و سلطانان اوزبک اتفاق کرده به عزیمت آمدن بر سرِ ما که از دربند گذشتند، ما کوچ و مال و جمیع مغول و سپاهی را در محلات درآورده، محلات کوچه بند کرده مضبوط ساختیم. چون آن خانان و سلطانان حساب و یراق ایستادن و رفتن را می دانستند و دیدند که مرده و زنده را در حصار دیده حصار را مضبوط کرده ایم، حساب آمدن بر سر ما را نیافته از نوندک برگشتند. اینها را با آنها تشبیه مکن، حساب کار را و یراق رفتن را کجا می دانند. خدا راست آورد، همان طور که من گفته بودم شد.

هفت هشت روزی که در پانی پت بودیم، کم کم کس ها رفته بر دائرهٔ او و مردم بسیار او تیر می باریدند، آنها هیچ حرکتی و جنبشی نمی کردند. آخر به رای بعض امرای دولت خواه هندوستانی عمل کرده مهدی خواجه و محمد سلطان میرزا و عادل سلطان و خسرو شاه و میر حسین و سلطان جنید برلاس و عبدالعزیز میر آخور و محمد علی جنگ جنگ و قتلق قدم و ولی خازن و محب علی خلیفه و محمد بخشی و جان بیگ و قراگوزی امیر سرداران را با چهار پنج هزار کس به شبخون فرستادیم. اتفاق خوبی نتوانستند کرد و پریشان رفته، کار رسید نه کردند، صبح کرده تا وقت روشن شدن نزدیک به دائرهٔ غنیم بودند، مردم غنیم هم نقاره های خود را نواخته فیلهای خود راست کرده برآمدند. اگرچه کاری نتوانستند کرد، اما با آن مقدار کس بسیاری در آویخته، هیچکس را نگیرانیده سالم و سلامت برآمدند، و در پای محمد علی جنگ جنگ تیر رسیده، اگرچه مهلک نبود. اما روز جنگ بکار نیامد.

(این خبر را یافته، همایون را با لشکرش یک کروه، یک و نیم کروه پیشتر از ایشان فرستاده، خود هم با لشکر مانده راست کرده برآمدم. شبخون رفتگان با همایون همراه شده آمدند. چون کس غنیم پیشتر نیامد ما هم برگشته فرود آمدیم، درین شب در اردو غوغای غلطی افتاده تا نزدیک یک گهڑی شور بود و غوغا بود. به مردمی که این چنین غوغاها ندیده بودند خیلی تردد و توهم شد، بعد از یک زمانی غوغا برطرف شد،

([روز جمعه هشتم ماه رجب] وقت فرض از قراول خبر آمد که غنیم راست کرده می آید، ما هم جیبه پوشیده و یراق بسته سوار شدیم. برانغار [و جوانغار و دست راست غول و دست چپ غول و ایراول فلان فلان بود] عبدالعزیز میر آخور را طرح تعیین کرده بودیم، در اوچ برانغار ولی قزل و ... را با مغولانش تولغمه مقرر کردیم، در اوچ جوانغار قراقوزی و [فلان فلان] را تولغمه راست ساختیم که بمجرد نزدیک [illegible] غنیم از [illegible] بگردند

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

در وقتِ نمودار شدنِ سپاهیِ غنیم بطرفِ برانغار میلِ او بسیار بود - ازین جهت عبدالعزیز را که در طرح معین بود به برانغار کومک فرستاده شد، سپاهی سلطان ابراهیم که از دور نمودار شد، هیچ جا درنگ نموده نیز می آمد - بیشتر که آمد سپاهی ما که به آنها نمودار شد - این ترتیب سپاه را که ملاحظه کردند حصر شده، بالستیم نالستیم بیایم نیایم طور کرده، نی توانست ایستاد، نی مثل پیش بی درنگ توانست آمد،

فرمان شد که مردمی که در تولغمه تعین شده بودند از دستِ راست و دستِ چپ از عقب غنیم برگشته تیر گذاشته بجنگ مشغول شوند - برانغار و جوانغار هم رفته بغنیم برسند، مردم تولغمه از عقب غنیم گشته تیر گذاشتن گرفتند، از جوانغار مهدی خواجه پیشتر رسید، از روبروی مهدی خواجه یک فوج با یک فیل آمد، اینها هم تیر بسیاری گذاشته آن فوج را گردانیدند، به کومکِ جوانغار از غول احمدی پروانچی [و فلان و فلان] را فرستاده شد، در برانغار هم جنگ قائم شد - به محمدی کوکلداش، [و فلان و فلان] فرمان شد که در پیشِ غول از روبرو رفته بجنگ مشغول شدند، استاد علی قلی هم پیشِ غول چند مرتبه خوب فرنگیها انداخت، مصطفی توپچی از دستِ چپِ غول ضرب زنها انداخت، برانغار و جوانغار و غول و تولغمه گرداگردِ غنیم را گرفته شیبه گذاشته بجد بجنگ مشغول شدند، یک دو مرتبه بطرف برانغار و جوانغار کوتاه حملها کردند - مردم، تیر گذاشته به ضرب شیبه باز در غول انداختند، دستِ راست و دستِ چپِ غول همه در یک جا جمع شده، آنچنان عاجز شده که نی پیش توانستند آمد نی راه گریختن توانستند یافت

به آفتاب یک نیزه برآمده بود که آنگیز جنگ شد - تا نیم روز شدن ضرب جنگ بود - نیم روز شده بود که اعدا مغلوب و مقهور و احبا منبسط و مسرور شدند، بفضل خود و کرم الله تعالی این چنین کارِ دشواری را بما آسان کرد و آنچنان لشکر بسیاری را در نیم روز بخاک یکسان کرد، پنج شش هزار کس نزدیک ابراهیم در یک جا به قتل رسیده بودند، دیگر هر جا مرده‌ها در این معرکه پانزده شانزده هزار کس تخمین می کردیم - در وقت آمدن آگره، از تقریر مردم هندوستان معلوم شد که چهل پنجاه هزار کس درین معرکه مرده بوده اند -

یاغی را زبر کرده فرود آورده، روان شدیم، از پیش و امراء فرود آورده زادو غانان را آوردن گرفتند، خیل خیل فیلان را با فیلبانهای آورده پیشکش کردند -

از عقب غنیم رفته از تابین خاصه قسمت های میرزا و بابا چهره و بوجکه را با همراهانش ابراهیم را برآمده خیال کرده تا غونچی تعین کردیم که تا آگره رسیدن به تعجیل رفته خود را آنجا رسانند، از میانِ اُردوی ابراهیم گذشته سراپرده خانه‌های او را سیر کرده در کنار سیاه آبی فرود آمدیم -

نماز دیگر بود که طاهر تبری . . . مرده ابراهیم را در میان مرده بسیاری یافته سر او را بریده آورد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

همین روز همایون میرزا و خواجه کلان [و فلان و فلان] را تعیین کردیم که جریده بتر گشته آگره را بدست آورده خزانه را ضبط بکنند، مهدی خواجه [و فلان و فلان] را مقرر کردیم که از پرتال جدا شده یلغار نموده در قلعهٔ دهلی در آمده خزانه ها را احتیاط بکنند -

صباح آن کوچ نموده یک کروه راه آمده بجهتِ مصلحت اسپان در کنار جون فرود آمدیم -

دو منزل درمیان کرده روز سه شنبه [۱۲ - رجب] مزار شیخ نظام اولیا را طواف کرده در برابر دهلی در کنارِ جون فرود آمده شد - همین شب چهارشنبه قلعه دهلی را سیر کرده - شبش آنجا بوده - صباح آن روز چهارشنبه از قلعه دهلی مزار پُر انوار خواجه قطب الدین را طواف کرده، مقبره و عمارات سلطان غیاث الدین بلبن و سلطان علاء الدین خلجی و منار اورا و حوضِ شمسی و حوضِ خاص را، مقابر و باغات سلطان بهلول و سلطان سکندر را سیر کرده در اردو فرود آمده در کشتی فرود آمده عرق خوردن شد -

شقداریِ دهلی را به ولی قزیل عنایت کرده دوست را دیوانِ دهلی ساخته خزانهای که بود، مهر کرده، در عهدهٔ اینها کردیم -

روز پنجشنبه از آنجا کوچ کرده در برابر تغلق آباد در کنارِ جون فرود آمده شد -

روز جمعه [۱۵ - رجب] در آن منزل توقف کردیم، مولانا محمود و شیخ زین و بعضی دیگر رفته در دهلی نماز جمعه کرده بنام من خطبه خواندند، بفقرا و مساکین پارهٔ زر بخش کرده به اُردو آمدند -

روز شنبه از آن منزل کوچ نموده کوچ بر کوچ عزیمت آگره کرده شد من رفته تغلق آباد را سیر کرده در اُردو فرود آمدیم،

روز جمعه، بیست و دوم رجب در محلاتِ آگره در منزلِ فرملی فرود آمده شد

(چوہدری پریس جالندھر شہر میں چھپی)

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

انتخاب از اخلاقِ محسنی

ادب

و آن صیانتِ نفس ست از قولِ ناپسندیده و فعلِ ناستوده، و خود را و مردم را در پایهٔ حرمت نگاه داشتن و آبروئے خود و دیگراں نا ریختن، و حقیقت آنست که در جمیعِ احوال متابعتِ حضرتِ رسالت پناه علیه صلواتُ الله نماید که ادیبِ کامل اوست - قطعه

ادب آموز ازاں ادیب که او　　ادب از حضرتِ خدا آموخت
بر کسے خواں سبق که در ہمه حال　　سبق از لوحِ کبریا آموخت

و ادب از ہمه کس نیکو مے نماید، خصوصاً از ملوکِ جہاں دار و سلاطینِ بزرگوار، چه ہر گاه که ایشاں بر جادهٔ ادب استقامت ورزند، ملازمانِ ایشاں را نیز رعایتِ ادب لازم باشد و بدیں واسطه رعایا، ہم نتوانند که از طریقِ ادب انحراف ورزند، پس امورِ مملکت منتظم گردد و مصالحِ اہلِ عالم بر وفقِ حکمت مہیّا شود، و فی المثنوی المعنوی - نظم

از خدا خواہیم توفیقِ ادب !　　بے ادب محروم گشت از فضلِ رب
از ادب پُر نور گشت است ایں فلک　　و ز ادب معصوم و پاک آمد ملک !

و اکابر گفته اند "بہترین سرمایه و خوشترین پیرایه مر اولادِ آدم را، بتخصیص پادشاہانِ عالم را، ادب است"

در اخبار آمده که سلطانِ مصر با پادشاهِ روم طرحِ مواصلت انداخته دخترِ او را از بہرِ پسرِ خود خطبه کرد، و ہم دخترِ خود را در عقدِ پسرِ وے در آورد، بسببِ ایں وصلت رسل و رسائل از جانبین متواصل گشت، و با اتفاقِ ایں دو صاحبِ دولت ہر دو مملکت بایک دیگر آرائشی پذیرفت و در امورِ کلّی و جزئی مراجعت برائے یک دیگر نمودندے، و بے مشورت و تدبیرِ ہم دیگر ہیچ مہم شروع نه فرمودندے روزے ملکِ مصر بقیصرِ روم پیغام فرستاد که "پسراں زبدهٔ حیات و عمدهٔ زندگانی اند، و نامِ ما بعد از وفات بوجودِ ایشاں باقی مے ماند - بیت

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

زنده است کسے کہ در دیارش | ماند خلفے بہ یادگارش

پس ہمت بر انتظام حال و فراغ بال ایشان مصروف باید داشت و عنانِ عنایت بصوبِ جمعیت و وسعتِ معیشتِ ایشان معطوف باید ساخت، و من بجہتِ پسرِ خود چندیں ذخائر و نفائس و بردہ و ستور و ضیاع و عقار مہیا کردہ ام، از آن طرف لائے جہاں آرائے آن حضرت در حُسنِ اہتمام بحالِ پسرِ خود چہ اقتضا فرمودہ است"؟ چوں این پیغام بہ سمع قیصر رسید، تبسّمے فرمود و گفت" مال یارِ بے وفا و محبوب ناپائدار است، از و حسابی نباید گرفت و بہ متاعِ فانیِ دنیائے دنی فریفتہ نباید شد، من پسرِ خود را بحلیۂ ادب بیاراستہ ام و خزانہای مکارمِ اخلاق برای او ذخیرہ نہادہ ام، مال در معرضِ فنا و زوال است، و ادب ایمن از تغیّر و انتقال"۔
چون این خبر بہ ملکِ عرب رسید گفت: "راست میگوید، اَلْاَدَبُ خَیْرٌ مِّنَ الذَّھَبِ۔

مثنوی

ادب بہتر از گنج قارون بود | فزون تر ز ملکِ فریدون بود
بزرگان نکردند پروائے مال | کہ اموال راہست رُو در زوال
عنان سوئے علم و ادب تافتند | کہ نامِ نکو از ادب یافتند

علوِّ ہمّت

در خبر آمدہ است کہ اِنَّ اللّٰہَ یُحِبُّ مَعَالِی الْاُمُوْرِ (حق سبحانہ و تعالیٰ مردمِ بلند ہمت را دوست می دارد) و اعمالِ بزرگ را بہ نظرِ قبول مشرف می سازد، و رفعت ارجمندی با ہمتِ بلند، پیوندے دارد کہ جدائیِ ایشان از یک دیگر محال است۔ قطعہ

مرغِ ہمت چو بال بکشاید | عزّ و اقبال آشیان باشد
پیشِ چوگانِ ہمتِ عالی | کمتریں گوئی آسمان باشد

سلاطین را ہمتِ عالی پیشکار لیست کافی، و مددگار لیست وافی، ہر کہ از ایشان ہمت بیشتر است، بہ قدرِ شوکت از دیگران بیشتر است) فرد

ہمت بلند دار، کہ نزد خدا و خلق | باشد بقدرِ ہمتِ تو اعتبارِ تو

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

۷۰ یعقوب لیث را در مبدأ جوانی یکے از پیرانِ قبیلہ گفت: "خاطرم بہ حالِ تو نگران است، دست پیمانے راست کن تا از برائے تو کریمۂ از خانوادۂ بزرگ بخواہم." یعقوب گفت: "عروسے کہ من خوش کردہ ام، دست پیمانِ او آمادہ است." پیر گفت: "آن را بر من عرض کن تا بینم کہ چیست، و از عروس نشان دہ، تا بدانم کہ کیست." یعقوب بخانہ در آمد، و شمشیرے بیرون آورد و گفت: "من عروسِ ممالکِ شرق و غرب را خطبہ خواہم کرد و دست پیمانِ من این تیغِ جوہردار و این شمشیرِ جوشن گذار است." فرد

با بخت نیک، ہیچ کسے را جہیز نیست — مہرِ عروسِ ملک بہ از تیغِ تیز نیست

و ہم درین معنی گفتہ اند۔ فرد

عروس مملکت آن مرد در کنار گرفت — کہ اول از گہر تیغ داد کابینش

و در ہمین معنی این بیت مشہور است ۔ فرد

عروسِ ملک کسے در کنار گیرد چست — کہ بوسہ بر لبِ شمشیرِ آبدار زند

آوردہ اند کہ در آن ایام کہ اسکندر می خواست کہ رایت جہانگیری از مصر تا روم بر عزیمت ضبط ممالک عرب و عجم برافرازد، و رکابِ ہمایون بجہتِ تسخیر برّ و بحر عالم حرکت دہد، بنہایت اندیشہ ناک و ملول خاطر بود، ارسطا طالیس حکیم، کہ وزیر آن حضرت بود، چون علامتِ نکبت و نشان حیرت بر جبہہ حال و ناصیۂ احوالِ او ظاہر دید، گفت: "اے شاہ جہان! اسباب مہیا و آمادہ، و خدم و حشم در موقفِ بندگی و فرمانبرداری استادہ، خزانہ معمور و مملکت موفور، بخت بصفتِ استدامت آراستہ، و نہالِ دولت بشرفِ استقامت پیراستہ، اقبال کمرِ موافقت بستہ و جاہ و جلال بر آستانۂ عالی بخدمتگاری نشستہ، توزعِ ضمیرِ انور و تفرقِ خاطر از ہر را سبب چیست؟" اسکندر جواب داد: "تامل میکنم، کہ عرصۂ جہان بنہایت محقر است و ساحتِ ممالکِ ہفت اقلیم بسیار مختصر، شرم می دارم از برای این مقدار ملک سوار شدن و توجہ بتصرف و تسخیر آن نمودن، قطعہ

گرہای آن نکند طول و عرضِ ہفت اقلیم — کہ من بہ نیتِ تسخیرِ آن سوار شوم

ہزار عالم ازین گر بود کم است ہنوز — کہ من بہ عزمِ تصرف بدان دیار شوم"

ارسطو فرمود کہ: "شک نیست کہ ایالت و حکومت این مایہ از جہان نہ لائق ہمتِ بلند و نہ درخورِ نہمتِ ارجمند نیست، عرصۂ مملکتِ ابدی را بہ آن ضم کن تا ہمچنانچہ

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بضربتِ تیغِ جهانسوز ساحتِ سرای فانی را در قیدِ ضبط می آری، به برکتِ عدلِ عالم افروز ملکِ سعادتِ باقی هم در قبضهٔ استحقاقِ تو آید، تا این نقصان ببرکتِ آن کمال تلافی پذیرد، و این اندک بزیبِ آن بسیار رونق گیرد۔

مثنوی

ملکِ عقبیٰ خواہ کاں خرم بود ذرہ ز آن ملک صد عالم بود

جهد کن تا درمیانِ این نشست عرصهٔ آن عالمت آید بدست"

اسکندر بدین سخن تسلّی یافته بر حکیم آفرین فراوان کرد و امروز شاهبازِ عقلِ هر کاملے در هوایِ ثنایِ اسکندر جهتِ آن پرواز می کند که همائے همتش به استخوان ریزهٔ دُنیا سرفرو نیاورده،

فرد

تو بازِ ساعدِ شاهی به استخوان منگر همائے همتِ خود را بلند دہ پرواز

جدّ و جهد

جدّ سعی کردن ست در تحصیلِ مطالب و جهد رنج بردن است در اکتسابِ مقاصد و مآرب، و جدّ و جهد از اخلاقِ ملوکِ جهانگیر و کشورستان ست و این صفت تابعِ همت می باشد، هر چند همتِ عالی تر بود جد و جهد در طلبِ مقصود بیشتر واقع شود، و باید که مردِ بلند همت از تحملِ مشقت نترسد، چه خالی از دو بیرون نیست، اگر به جهد و امن مقصود بدست آید، فهو المراد، و اگر حجاب توقف ناند، عذرِ او نزدیکِ عقلا واضح ست، و علوِ همتِ او در طلبِ مفاخر و مآثر بر همه ضمائر هویدا و لائح۔

شعر

در طلب می کوشم، ار یابم، زہے بختِ بلند ور نیابم، عاذرم، مانند بزرگان را پسند

در امثالِ حکمای هند مذکور ست که مورے کمرِ جهد بربسته بود و از تودهٔ خاکی که نقلِ آن آدمی را به کلفت میسر شدے ذره ذره می برد و بطرفِ دیگر می ریخت۔ مرغے بر وگذر کرد، شخصے دید ضعیف و نحیف، که به نشاطِ تمام دست و پای می زد، و در نقل کردنِ آن خاک جدّے تمام و جهدے لاکلام بجا می آورد، گفت: "اے ضعیف بنیه و نحیف پیکر این چه کاریست که پیش گرفته؟ و این چه مهم است که در آن خوض کرده؟" مور گفت "مرا با یکے از قوم خود نظر لیست، و او این شرط پیش آورده که اگر سرِ وصلِ ما داری قدم در

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

و این تودهٔ خاک را ازین رهگذر بردار، حالا مستعد آن کار شده ام، و می خواهم که بدان شرط
اقدام نموده از عهدهٔ عهد بیرون آیم." مرغ گفت: "این گمان که می بری، بقدر آرزوی
تو نیست، و این کمان که می کشی بقوت بازوی تو نے." مور گفت: "من عزم این کار
کرده ام، و قدم جد و جهد پیش نهاده، اگر بیش برم فهو المراد و الا معذورم خواهند داشت، مثنوی

من طریق سعی می آرم بجا | لیس للانسان الا ما سعی
دامن مقصود اگر آرم بکف | از غم و اندوه مانم بر طرف
ور نشد از جهد من کارے بکام | من در آن معذور باشم و السلام

افریدون را در مبادی ایام سلطنت، که ریاحین دولت او در ریاض سعادت و میدان
داشت، و ریاح شادمانی از مهب کامرانی وزیدن، اندیشهٔ تسخیر بعضے از ممالک، که در
تصرف جمعے از متغلبان بود، پدید آمد. فرد

کفاف نفس اگرچه اندک ست ولے | جهان به تیغ گرفتن ز همت عالیست

این سخن را به ارکان دولت مشاورت کرد، جمعے گفتند: "اے ملک! ملکے داری آراسته،
و مبالغے تجمل و خواسته، بے ضرورت غبار فتنه انگیختن، و آتش تشویر برافروختن،
صواب نمی نماید. از آنچه هست تمتعے بردار، و ارتکاب مخاطره فرو گذار." فرد

در فراغت کوش و در لذت که نیست | آرزو را هیچ پایانے پدید

افریدون گفت: "قناعت مقتضائے طبائع بهائم سرافگنده است؛ و نشستن
در کنجی از اقتضائے دنائت همت عاجز از کار وا مانده، فرصت وقت را، که چون خیال
سحاب گذرنده است، غنیمت باید شمرد. و در حصول آمال از رکوب اهوال اندیشه نباید
کرد." قطعه

کمر سلطنت نباید بست | هر کرا رغبت تن آسانیست
از مشقت کجا بر آساید | هر کرا همت جهانبانیست

آورده اند که ملکے پسر خود را بحرب خصمے فرستاده بود، خبر آوردند که ملک زاده گاه
گاهے در راه زره از بر خود بیرون میکند، و دو شب در یک منزل خیمهٔ اقامت می زند.
پدر بدو نوشت که "اے پسر! حق تعالی اگر عزت را آفرید، کلفت و مشقت را بآن
قرین ساخت، و مذلت را که خلق کرد، آرام و راحت را با او رفیق گردانید، آنگه

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

عزت را به ملوک داد، و مذلت را به رعایا. حفظ پادشاه عزِ مملکت است، و قسم رعیت امن و امان و استراحت، و این هر دو بخش یک جا جمع نشوند. لاجرم پادشاه باید که آسایش را وداع نماید، و راحت را با رعیت گذارد، و اگر چنین نمی کند، با استراحت در می باید ساخت و از عزِ ملک اعراض می باید نمود. فرد

لذتِ شاهی تراست، راحت دیگر مجوے
باوجودِ سلطنت سرمایۂ دیگر مخواہ

"یعقوب لیث در بدایتِ حال خود را در مهالک افگندے، و خطرهائے کلی در ارتکاب کردے، از آسایشِ نفس بر طرف بودے و از کشیدنِ مشقتها یک نفس نیاسودے، او را گفتند: "تو مرد روی گری، ترا باعث بریں همه جفا کشیدن، و خود را در عرصۂ هلاک افگندن چیست؟" گفت: "مرا دریغ می آید، عمرِ عزیز خود را در اصلاح روی و مس صرف کردن و روی توجه به پیشۂ که در آن شریک بسیار باشند، آوردن. جدّ من در آن است، و جهد من برائے آن که خود را به مرتبۂ رسانم که کسے از ابنائے جنسِ من با من شریک نباشد" گفتند: "این همه بغایت صعب و کارے بسیار مشکل است." گفت: "من دانسته ام که شربتِ مرگ چشیدنی ست و بادِ فنا و فوات کشیدنی. آنکه در کارے بلند تلف شوم به، که در کارے پست بمیرم" لاجرم بدین جِدّ و جهد رسید بدان منصب که رسید. مثنوی

می باش به جدّ و جهد در کار
دامانِ طلب ز دست مگذار

هر چیز که دل بدان گراید
گر جهد کنی بدست آید

و چنانچه به جدّ و جهد بنائے بزرگی تمهید می یابد، به ضدِ این صفت که بطالت و کسالت است اساسِ شوکت و دولت درهم شکند.

یکی را از آلِ طاهر سؤال کردند، که "سبب زوالِ ایالت و انتقالِ دولتِ شما چه بود؟" جواب داد: "شرابِ شب و خوابِ بامداد، یعنی از کاهلی به کارِ ملک نپرداختیم، و از کسالت رسم جلادت بر انداختیم، لاجرم سفینۂ اختیار ما در گردابِ زوال غرقه گشت، و کشتی امیدِ ما به ساحلِ مراد نرسید." شعر

بنائے دولتِ خویش آن کسے خراب کند
که شام می خورد و صبح گاه خواب کند

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

انتخاب از گنجِ دانش

تهران

لفظی است عجمی، و عجم تاء منقوطه آن را تلفظ و تحریر مے کنند ... و از قراء رَے بوده، و فاصله میانِ این قریه و رَے دو فرسخ بوده - از شخصِ صادقی شنیده شد که تهران قریهٔ بزرگی بوده و بیوتاتش را در زیرِ زمین ساخته بودند و کسی را، جز اهالیش، راه بایشان نبود - و بارها به پادشاه وقت باغی شده بودند که شاه را جز مدارا با ایشان چاره نبود - و منقسم بود به دوازده محله، که باهم مراوده نه داشتند، و باغات، و بساتین بسیار دارد که همین اسبابِ حراستِ اهالی و مایهٔ دفعِ دشمن از ایشان است - تنعماتش از نزدیکی اطرافش مے رسد، و فراوان است -

(صاحب زینت المجالس مے فرماید: - شهرِ رَے از زمانِ قتل و غارتِ مغول دیگر خراب ماند، و الحال تهران و رامین و حوالیش شهر آن جا شده و آب و هوالیش از سائر ولایاتِ رَی نیکوتر است - و شاه طهماسپ در عمارتش کوشیده که تقریباً یک فرسخ دورِ آن است و کنون آباد است و غله و میوه جات نیکو دارد -)

ابن حوقل و مسعودی از مسافرینِ عرب در ۲۰۰ھ الی ۳۰۰ھ (دویست الی سیصد) بطرفِ ایران مسافرت نموده بودند، و رَی را به تفصیل سیاحت نموده، و صنع و هیاتِ شهر و حومه را نوشته اند، و از تهران نامی نبرده اند - و در کتبِ عربی که ذکری از تهران شده منحصر است به آثار البلاد و معجم البلدان و چنانچه معلوم مے شود در عصرِ این دو لفظ بیوتاتِ این شهر در زیرِ زمین بوده ......

(تهران قریه است معظم و جزوِ ایالاتِ رَی، دارای باغاتِ زیاده و با اشجار و ثمراتِ خوب و فراوان - و سکنه در خانه هائے سرداب مانند بسر می بردند - همین که دشمنی حمله مے آورد بخانه هائے تحتانی پناه جسته که هر قدر محصور بودن

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

شان امداد یابد، بسبب کثرت آذوقه، که از فرطِ احتیاط ذخیره کرده اند، آسوده اند و بیرون آوردنِ ایشان از آن اماکن بغیر مقدور است۔ و چون دشمن مایوس شده و معاودت کرد، از زیر زمین بیرون مے آیند و اطراف و جوانبِ شہر بلکہ شوارع وطُرقِ عام راکہ محلِ عبور و مرورِ قوافل و متردّدین است فرو گرفته به راه زنی و قتل و غارت مشغول مے شوند و دائماً به سلطانِ عصر یاغی و با عساکرِ او در کارزار و زد و خورد اند۔ و مالیاتِ خود را به زر مسکوک نمی پردازند۔ بلکه در عوضِ نقود و وجوهِ رائج نرد بین و مرغ مے پردازند۔ و با آنہا باید بر زنی رفق و مدارا حرکت نمود نه به تسلط و حکم۔ و زراعِ آنہا با بیل و گاو زمین را شخم نمے کنند سہل است که مطلقاً اغنام و احشام ز نگاه نمے دارند۔ مبادا که وقتِ محصور شدن به غارت برند۔

حاجی خلیفه موسوم به مصطفیٰ بن عبداللہ چلپی ملقب به کاتب در جہان نامه خود شرحی از طہران نگاشته، و اہالی آن را وحشی و بے رحم خوانده، یاقوت حموی و عبدالرشید ابن صالح بن نوری باکوئی، و حمد اللہ مستوفی، و امین احمد رازی صاحبِ تذکرۂ ہفت اقلیم (از مصنفات سنه ۱۰۰۲ ہزار و دو است ہجری) از میوه جاتِ طہران توصیف نموده اند (امین) احمد رازی در ہمیں کتاب تذکرۂ ہفت اقلیم گوید: (طہران بواسطه انہار جاریه و کثرتِ اشجارِ مثمره و باغات ملتزہ نظیر بہشت است۔ خاصه بلوک شمیران که در شمالِ ایں قریه واقع است و از کمالِ خضرت و صفا و نضرت و بہا از حیزِ توصیف بیرون است۔ بلوک شمیران که به شمعِ ایران معروف بوده، بہترین ییلاقاتِ دنیا است" و نیز (امین) احمد رازی گوید نزدو فرسخی طہران قریه ایست معروف بکن سولقان که از زیادتی آب ہای جاری و فواکه لطیف و صفائی چوں بہشت بریں است۔)

(ایں شہر که اکنوں) مقرِّ خلافتِ عظمیٰ است۔ در زمان شاه طہماسب صفوی ابن شاه اسمٰعیل بواسطه کثرتِ میاه و اشجار و مکانتی که داشت۔ محلِ توجه شاه طہماسب شده۔ در سنه ۹۶۱ (نہصد و شصت و یک) امر فرمود بارہ و دوراو بنا نمودند کہ شش ہزار گام دوره او بود و صد و چہارده برج دورهٔ او قرار دادند و در ہر برجی سورهٔ بجہتِ محافظت دفن کردند چہار دروازه برائے آمد و شدِ شہر کشودند

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

خندق دورِ بارو حفر شد. چون خاک خندق کفایتِ ساختنِ قلعه و بروج را نه
نموداند در جائے شہر خاک برداشتند کہ یکے چال ہمدان نام یافت و دیگرے
چال حصارہ و دروازۂ دولت دروازہ ارک است کہ از بناہائے افاغنہ مے باشند
باین معنی کہ در ہر شہر در ممالکِ ایران کہ قلعۂ جداگانہ و اسمش ارک است
قطعہ جداگانہ البستہ.

افاغنہ در تمامی ممالک محروسہ گوشہ از شہر سہ سمت بہ شہر دیوار و بارو و
خندق و بروج ساختہ دروازہ بہ شہر گذاشتند. و یک طرفِ آن را ہم بہ صحرا دروازہ
گذاشتند کہ ہر وقت بنائے شورشی لیشود دست بہ صحرا داشتہ باشند. در راہِ گریز ہم
فراری باشند. غافل ازاں کہ ہر وقت کہ بنا شود بہ قصاص خون تیز لب شان
شمشیرِ بشرزہ شیران و دلیران کشیدہ شود، ہمان ببینند کہ دیدند....

(سنہ ۹۸۵ نہصد و ہشتاد و پنج سلطان حسن میرزا پسر سلطان محمد خدا بندہ بہ
حکم شاہ اسمٰعیل ثانی در طہران چون سائر شاہزادگان صفوی بہ قتل رسید. چون
شاہ طہماسپ بعد از انقلاباتی کہ در دارندراں روی داد نبیرۂ خود سلطان
محمد حسن میرزا را بہ حکومتِ آن جا فرستادہ. شاہ اسمٰعیل ثانی و پدرِ او از
یک مادر بودند و شاہ اسمٰعیل را فرزندی نبود. و سلطان محمد حسن میرزا بہ تمنائے ولی
عہدی بہ طہران آمد. ہمان وقت قصر افنار او داشت. ولی پدرش سلطان محمد
حاکم فارس بود و برادرش عباس میرزا حاکم خراسان بود. در قتل وے تامّلی نمود و
سلطان حسن میرزا عریضۂ بقزوین نوشتہ از ورودِ خود بہ طہران اطلاع داد و شاہ اسمٰعیل
ثانی جواب گفت کہ در طہران بمان تا والدۂ من از قم بیاید او را برداشتہ بہ قزوین
بیاوری. از ولیعہدی مایوس و از حکومت محروم، مقیم طہران شد. چون شاہ اسمٰعیل
نہ فہمیدہ ترویجِ مذہب تسنن مے کرد. امرا و علمائے شیعہ را باوی نفاق حاصل شد
و بہ عرض او رسانیدند کہ بواسطۂ عدم تعصبِ شما در مذہب امامیہ مے خواہند
شما را بکشند و سلطان حسن میرزا را پادشاہ کنند. شاہ کوسہ علی قلی ترکمان را با
چہار ہزار نفر قورچی بہ قتل سلطان حسن میرزا فرستاد. شہزادہ بعد از وصولِ قور
چیان بہ طہران درِ منزل را بستہ بہ بامِ خانہ برآمد و بہ مدافعہ پرداخت. کوسہ علی

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

قلی نزد یک آمده قرآنی بدست گرفته قسم ها خورده که شاه مارا به طلب شما فرستاده،
وی قبول کرده در کشوده، ایشان درونِ خانه رفته چند نفر زدی او افتاده خونِ
آن بے گناه را ریختند او را همان جا کشتند - و لیے از آن قبیل را -

و دیگر در ۱۱۳۵ھ شاه سلطان حسین جهت جمع آوریٔ سپاه به قزوین دارالسلطنه آب
حیا به طهران آمده چند سردار به دفعِ افاغنهٔ ابدالی و غلجائی فرستاد و مغلوباً
مراجعت کردند - و محمود غلجائی به اسد الله ابدالی والیٔ هرات حمله برده - بر او
غالب آمده، عریضه به بادشاه سلطان حسین نوشت - فتحِ هرات و شکستِ اسد الله
را دلیلِ خلوصِ خود قرار داده - ولی در باطن قصدِ او دفع همسر بوده - عریضه
در طهران به شاه رسید - شمشیرِ مرصعی با لقب حسین قلی خانی - و خطابِ صوفیٔ
صافی ضمیر دولت خواه و حکمرانیٔ قندهار و سیستان به او واگذار شده -

این مختصریست از روی کتاب موسوم به "شورشِ ایران" از تالیفِ
(مائیک الراک) سیاح مسافر از بدوِ غلبهٔ ایران الیٰ جلوسِ نادرشاه که
بدلائل چند صحیح و طرفِ اعتماد است چراکه هم خودش (آنجا) بوده و هم
گماشتگانِ با هوش همه جا داشته و نگاشته -

(محمود افغان چهار ماه کرمان را محاصره کرده بود - که لطف علی خان سردار
ایران بر او تاخته قشونِ مختصری را که همراه او بود، هزیمت داده متفرق
ساخت و تا قندهار همه جا او و هزیمتیان را تعاقب کرده، و خبرِ
این فتح بزرگ که غیر مترقب بود، دو روز بعد از ورود شاه سلطان حسین به
طهران به دربارِ ایران رسید و این خبر چندے سبب اطمینان شاه و وزرا
گردید - از آن طرف لطف علی خان بعد از شکستِ محمود و بازگشتش از تعاقب
هزیمتیان صلاح دیده که حصارِ شهر کرمان را استحکامی دهد که مبادا تا نیرو یابد
تدارک از این طرفِ ایران باز افاغنه به مملکتِ ایران حمله آورند) ولی
بقول عاجلاً این کار ممکن نبود - فقط به استحکاماتِ قلعهٔ آن کوشیده قشونِ
منتبری آنجا گذاشته، به شیراز که حکومتش متعلق به او بود و به لشکرِ زیادی
که در آنجا تهیه دیده و جمع کرده بود، سرداری داشت، رانده و این فتح نمایان که

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

باید سبب ترقی او بشود موجب ناکامی او و اضمحلال ذوالفقار اعتماد الدوله بابد زنش
شده، و بعد از آمدنش به شیراز بسبب غرضی که با بعضی اهالی و صاحب مناصب
عالیه داشت، باعتقاد برخی از بابت زیادتی مالیاتی که از معمول بطور گزاف از شیراز
و بلوکات دریافت نموده - به علاوه آنچه اسب و اسلحه هر جا بود، بدست
آورده به لشکریان قسمت نمود و جمعی از سپاه را بواسطه شدت سرمای زمستان
در خانه های اهالی منزل داده بود. یا جز این بود. بهر حال خبث باطن چنین اشتهار
دادند و اسبابها چنین کردند. الله یعلم

بارے مدت بود که اردو و لشکری به این بزرگی و منظمی کسے نه دیده بود و
آذوقه و اسلحه همه آماده و مهیا. چندین هزار شتر و استر بالاستمرار از اطراف آذوقه
مے آوردند - و این قشون که بسیارے اش در جنگ کرمان حاضر بود. رشادتها و جلادتها
نموده بودند - همه مورد تحسین و خلعت و انعام واقع شده بودند. مایه تشویق
همگی گردیده مهیای جنگ بودند - و همه این تدارکات به دفع افغان بود - دیگر اختلالی
در کار این سردار و لشکر جرار نشده بود. البته بنیان افغان را بر انداخته بلکه تا سرحد
هندوستان هم خاشاک شان را از روئے زمین مے زدند - ولی این سردار رشید خان را
مغلولاً فرستاده بطهران وارد و این قشون جرار شمشیرگذار متفرق گردید. چنانچه اهالی
فارس به حقیقت یا بتحریک پدر بادشاه سلطان حسین به کمک بعضی فارسیان دیگر که
در دربار مناصب عالیه داشتند شاکی و عارض شدند. ولے و الستفار کردی به
این تدارکات و لشکر رشید منظم به جنگ افغان دیگر بار مامور شود، و فتح نمایان
و غلبه نمایان نماید و بر اعتبارش بیفزاید، و بیشتر بر فارسیان مسلط، و بر سایر
مفسدین یکباره درباری مقدم گردد. ذبیح علیخان صدر اعظم که برادر زن او است
زیاده نه مایه ترقی باستحقاق او شود. پس اولاً تدبیری در نهانی در شکست او کنند
تا بیاره و تقارب در کار دیگرے سهل شود. بحکم باشی شاه که همدست مفسدین بود
نزد شاه معتمد و محترم متعهد این امر شده، نیم شبی که شاه در بستر خوابیده بود، بخوابگاه
وارد شدند، شاه ترسیده به آشفت و سبب جسارت را پرسید. تا عرض کردند: ما
را قدرت این جرأت نبود. چون صدمه جانی شاه را شنیده ایم حفظ و سلامتی شاه باعث بر

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

این جسارت گردید که لطف علی خان به این لشکرِ مستعد که در شیراز حاضر دارد، بزودی
واردِ اصفهان شده، خزانه و سایر بیوتات را متصرف می شود. از این طرف
نیز اعتمادالدوله با سه هزار نفر کُرد غفلتاً به طهران وارد و شما را محبوس بلکه مقتول
می سازد و جائے درنگ نیست، زیرا که همین امشب این سه هزار نفر کُرد به قصدِ
مزبوره وارد می شود. باید زودی کرد. و جهتِ اثباتِ قولِ خود کاغذی جعلی
نمودار که اعتمادالدوله به والیِ کردستان نوشته، با مُهرِ سلطنتی ممهور کرده. عاجلاً
به طهران خواسته، شاه بدونِ اینکه کاغذ را بخواند، بخود لرزید، بعد از وحشتِ زیاد
از آنها چاره خواست. ایشان صلاح دیدند که قورچی باشی با دستهٔ قورچی به قتلِ اعتمادالدوله
مامور شوند. وی احضار و به این کار مامور شد. ولی بعضی خواجه سرایان که اغلب
طرفِ مشورتِ شاه بودند، عرض کردند که اعتمادالدوله ذخائر و دفائنِ بسیار دارد،
اگر غفلتاً کُشته شود از آن اموال چیزے نصیبِ شاه نه شود. بهتر آنکه حبس مکفوف
البصر نموده، بعد مطالبهٔ ذخائر را کرده.

(سلطان پسندیده، قورچی همان شبانه به خانهٔ اعتمادالدوله وارد شدند، در وقتی
که در بسترِ استراحت غنوده بود، او را گرفته کور کردند، و به منزلِ خود بردند. که 1954
ذخائر وصول کنند. و همان شبانه مُسرعان به اطراف روانه کردند. که در هر جا
از قبیلهٔ وے کسے باشد، گرفته به طهران فرستند. و فرمان و حکمے به کلانترِ شیراز
صادر شد. که به امدادِ شهریان لطف علی خان سردار را گرفته محبوساً و مغلولاً
به طهران فرستند و اگر تحاشی کند، به زورِ اسلحه او را با طاعت مجبور کنند. ولی
لطف علی خان به محضِ اظهارِ اطاعت کرده تسلیم شد. به اصفهانش فرستادند
لاکن دیگر این سوءِ تدبیر و سخت دلی ها مدتها مایهٔ بدبختی ایرانیان شد.)

بارے بعد از این واقعات آن لشکرِ منظم و قشون، بآن استعداد 7
که سردار در شیراز جمع آورده بود، همه متفرق گردید. و بعد از
سه روز جز توپ خانه و احمال اثقال چیزے، و کسی از آن جمعیت
و اردوی با حشمت، بجا نماند. آنچه انتظار کشیدند، از سه
هزار نفر ترک و کُرد موهومی اثری به ظهوری نه رسید. حتی قوافلی

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

که از راه هاے بسیار دُور مے رسیدند، غبارے از راهگذرے نمے دیده شد.

(خلاصه چون خبرے از هیچ طرفی نه رسید، شاه چیزے دست گیرش شد ملتفت گردید که چه خبراست؟ و از اِصرار اِبتدائی اعتماد الدوله نادم شده صریح گفت "تا یک موے از سرِ فتحعلی کم شود. هرکس قصدِ جانِ او کند یقیناً جانِ او را فداے وے مے کنم. اگر این حکم صادر نه شده بود. البته قصدِ جانش کرده بودند. لابد حکیم باشی و جرّاحان به التیامِ جراحتِ وے پرداختند و چاپارها از اطراف رسیدند. و از چاپارِ شیراز معلوم شد که لطف علی خان به مجرّدِ زیارتِ حکم. ابتداً تخلف نورزیده تسلیم شده و غدرِ دشمنان بر شاه یقین گردید. مجلسِ تحقیقی برقرار کردند. رجال و اعیان را با اعتماد الدوله حاضر کردند و خلاصهٔ تقصیراتِ آن بے تقصیر را چنین بیان کردند) اولاً کاغذی به مهرِ سلطان به احضارِ والیِ کردستان با سه هزار سوار نوشته فرستاده و احضار کردنِ او جهتِ مجلسِ سلطان، دیگر بواسطهٔ رمیل پیشش به لکهنؤ ها اتفاق داشته نوشته که شیعه را در هرجاے بلاد بخواهند قتل و غارت کنند — جز ایرذان که برادرزاده اش آن جا حکومت داشته. دیگر بدون مشاورت با مجلسِ شوریٰ و عرض به بادشاه امورِ کلیهٔ دولتی را مجرے مے داشتی و احکامِ تو در ایران مطاع تر از احکامِ بادشاه بود، دیگر به اقرارِ خود تو صد هزار تومان وجه داری، اگر این مالِ دیوان نیست از کجا آورده؟ و اگر از دیوان است چرا خیانت کرده؟ شاه روی به وے کرده فرمود: جواب چه داری؟" صداے شاه را که شنید رو به آن طرف گردانیده عرض کرد. "جواب دادنِ من دیگر چه حاصل؟ که دشمنانِ من و خائنانِ شاه مرا از پاے در آوردند. دیگر چه نماید جز رعایتِ آبروی خود را، و بهترین خدامِ خود، و نیم جانے از من باقی مانده، و افسوس که بادشاه بے تحقیق مرا به دشمنان و خائنان داده به این روز نشانیدند اما کاغذِ کردستان نوشته شده پنج روزه باید، بروند و ده روزه برسد. الیٰ کنون چرا اثرے به ظهور نه رسیده، و من با سه هزار سوار چگونه شاه و اعیان و رجال او را مے توانستم نمود و حال آن که پانزده هزار نفر قراول و غلامانِ خاصه در طهران

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

هستند. و آن بشتی که باید این اتفاقات بیفتند، قورچی باشی که خانهٔ من آمد و دید
من برهنه و تنها در منزل بجامهٔ خواب بودم. و در آن محوطه جز معدودی هم نیست
رسید. و لطف علی خان را که می گفتند، جامی و طامی است. چگونه به محض زیادتی فرمان
تسلیم و مطیع گردید. و در صورت اتحاد لگزی چرا در وقت باغی شدن آنها چرا در
زاویهٔ جوان خود را به جنگ آنها فرستاده چرا او را کشتند. دیگر این ایرادی که
چرا بے مشورت دیگران امور دولت را خود مجری می دارد بے عرض و اطلاع
به شاه، بهترین شهود خود بادشاه است و اگر به اطلاع و میل دیگران به
شوری کارے می بایست بکنند. خیانت به بادشاه بود. و ده نفر اعتماد الدوله بید
می شود، و حال آنکه لیاقت و قابلیت این خدمت را هم همه می دانند
بصیرت و نظر کیمیا اثر خود پادشاه از همه بیش بود و رجوع مهمات و دیگر
البته هم بدلیشان هم می شد و سبب راحت خود سلطان بود. و دیگر این
که گویند حاکم من بر همه جا و همه کس نفوذ نشود داشتند، من کی بوده ام.
جز امر و فرمان شاه که موجب نفوذ احکام و فرامین است. نصب و عزل
در هر دو تبقه بسته به حکم و رأی بادشاه است. زیاده تطویلش لازم نیست.
(مطالب صحیح وے چنان بر شاه اثر کرد که در واقع گریست.
و اول علامت بدبختی و انقراض دولت صفویه همین حرکت و تمام
شدن او بود. بعد از این حوادث چند نفر از فرستادگان مولانا عبدالله
لزگی وارد شده عرض کردند که دو سال قبل لزگیه بنای شورش
گذاشته مامورین دیوان را از مملکت خود بیرون کردند و با ده
هزار سوار جرّار ولایت ارمن و گرجستان و بعضی بلاد آذربایجان
را قتل و غارت می کردند) و سی هزار از سنی های شیروان
همراه آنها شده و آن صفحات را دائم مغشوش داشتند و به دیانت
گنجه دست اندازی کرده و شماخی را محاصره نموده، حاکم شماخی به
آنها مامور شده لزگیه شبانه به اردوی آنها حمله برده او را با جمعی از کسانش
گشتند. الغرض بعد از این تفرقات در اوایل سنه ۱۱۳۴ ه (هزار و صد و سی چهار هجری) اتابه خو

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

وقتی موقعی جهته شاه درحال درطهران ظاهر شد۔ واز اخباری که از افغانستان
رسید۔ چناں مے نمود که محمود وانباع او بعد شکستِ کرمان وتعاقب لطف علی خان
ایشاں را هراس نمود۔ دیگر از خیالِ مخاصمه افتادند و شیخ بحرین که سرکشیده بود
نود هشت هزار تومان به رسم پیش کشی فرستاده و مشهد و منتقبل این مبلغ همه
ساله بود که عاید دارد۔ دراین بین حسن پاشا حاکم بغداد خبر داد که سفیری از
جانبِ عثمانی واردِ بغداد شده عازمِ ایران است و صدرِ اعظم ثانی که
مردے باجزم و دشمنِ دولت بود، مقتول و صدارتِ عظمیٰ بادگری محوّل شده
گمان مے رفت وی نیز برضدِ دولت ایران است و سفیری جهته
مطالبهٔ بعضی ولایات سرحدیّه مامور است۔ واگر از طرفِ دولتِ ایران
مضایقه شود، اعلان جنگ نماید۔ شاه قبل از وصول این خبر مے خواست،
آدمی به اسلامبول فرستد۔ و به سلطانِ عثمانی اظهار کند۔ که اگر اتحادِ دولتین
برقرار است، دولتِ ایران حاضر است که سرحدات کرکوت و موصل و ایروان و
بعضی ولایاتِ دیگر را باآلِ عثمان واگذارد۔ و بعد از اطلاع از حرکتِ سفیرِ عثمانی
به حکامِ عرض راه احکام صادر شد که همه جا کمالِ احترامات و پذیرائی را بجا
بیاورند۔ در اوائلِ ماه جدی آن سال وری آفندی سفیرِ عثمانی واردِ طهران
شد۔ و بعد بحضورِ سلطان حسین در سلام احضار گردید۔ از قرارِ راپورت
(REPORT) نوودری آفندی تشریفات که در ملت و دولت ایران
معمول شان است از یدگ و استقبال و تختِ رواں و سوارانِ نیزه دار۔ احترام
اطرافِ تختِ رواں که نامهٔ سلطان در آن گذاشته مے شود۔ آوردند۔ چوں
درطهران سائر تشریفاتِ دولتی و سلطنتی و تجملاتِ ملوکانه حاضر نبود۔ به همیں
قدرها اکتفا شده بود۔ بدیں وضع وارد ساختند۔ و به چهار درختهاے چنارِ
کهن که در آں محوطه است۔ که آں باغ و آبادی را نشان مے دهد۔ معروف
به "چنارهائے شاه عباس" است۔ و آں بنا به امر شاه عباس
در طهران شده۔ در آں باغ و عمارات از اسپ پیاده شده
به "تالارِ سلام داخل گشت و نامهٔ سلطان را بالائے سرگرفته بر تختے

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

که سلطان نشسته بود نزدیک شده دو پایه بالا گرفته تعظیم کرده بعد از خطبه زانو زده کاغذ را بوسیدم - و به شاه دادم - شاه نیز نیم تواضعی کرده نامه را گرفته به یکی از اعیان سپرد - در سه مرتبه اول جلوس یافته آن وقت به مکانی که اشاره فرمود نشستم، و آن وقت هم که بابت احترام کمی نشستم - بار سوم صاحب بار بازوی مرا گرفته نشانید - در همان تالار از ثوان غذا در مرسومی که گسترده شده بود، غذا صرف شد و بمنزل معین عود نمودم - القصه در نوروز آن سال مرتبهٔ سوم و آخر دفعه بود - که در طهران به حضور شاه رفتم مرخصی به اسلامبول یافتم - اختصار و نگاشتن تمام ترتیبات و تعریفات جیوانه خودش را جهتش این بود که بجائے دیگر مطوّل عرض شده ((

این هم یک سفارت دیگر بود که در سفرنامه "اژاک موریه" مسطور است :

"در سنه ۱۲۲۳ هجری همراه سفیری که از انگلیس آمده بود - بودم - بعد از پیشوازی و تشریفات لائقه لازمه بفاصله رسی قدم درب عمارت سلطنتی در دارالخلافه طهران همه از اسب پیاده شده با نامه و تحف پادشاه انگلیس روانه شدیم - چون وارد عمارت سلطنتی شدیم - از دالان تاریک تمنذی عبور کرده بحیاط کوچکی رسیدیم - چون ایام دههٔ عاشورا بود، پذیرائی ما آشکارا منافی قانون مذهبی بود - هم نمی خواستند که پذیرائی بطول انجامد - ما را در یک تالار بزرگ پذیرفتند - در عمارت معروف به خلوت خانه - خلاصه بعد از نیم ساعت توقف در کشیک خانه خبر دادند که حال موقع است - آن گاه وارد به دیوان خانه شدیم - بعد از ورود بآنجا، ایشیک آقاسی آمده سفیر و اجزا را به ترتیبی که بایه، قرار داد، اول ایلچی با نامه، بعد من که حامل بدایا بودم زیر دست سفیر بعد سائر اجزا زیر دست من با ترتیب - ولی دیگر خیلی دور از تالار قطار ایستاده تعظیم کردیم قدرے بیشتر رفته باز ایستاده تعظیم کردیم - باز چند قدمے پیش رفته دفعه سوم تعظیم کردیم و ایشیک آقاسی باشی معرفی کرده - پس کفشها را بیرون کرده این جا پائے برهنه وارد اطاق شدیم - میرزا شفیع صدر اعظم نامه را از دست سفیر گرفته خدمت پادشاه گذاشت بعد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

ایستاده

پادشاه اذنِ جلوس به سفیر داده - اُو نشست - و این اوّل مرتبه بود که سفیر دولت خارجه در حضورِ پادشاهِ ایران جلوس نمود - و سائر اجزاء سفارت عقبِ سرما صف کشیده ایستاده بُودند - بعد از مدّتِ نیم ساعت ما را مرخص کرده بیرون آمدیم -

(اگرچه رفتار و گفتارِ وحشیانهٔ آن سفیر مذکور قبل را که در سنه ۱۱۳۴ دُرّی افندی نام عثمانی بشرفیاب حضورِ شاه سلطان حسین شده بود - نخواستیم بنگاریم - ولے محض تطبیق و تقابُل و سنجیدنِ دو امور را حدّ انسانیت و معقولیت و ادب و ترتیب، لابُد شدم این دو کلمه را باز بنگارم ارباب بصیرت را به تفاوتِ اشخاص مات و متحیّر بدارم - که دُرّی افندی خود نگاشته است:)

(بد عمارت از اسپ پیاده شُده وارد تالار شُدم - شاه سلطان حسین در محاذی دربِ ورودِ تالار روی مسندِ زرتار مرصّع مروارید دوزی روئے زمین به تخت نشسته در یمین و یسار وزراء و وُلاتِ ایالات و اُمرا و بیگلر بیگیان صف زده بعضی ایستاده، بعضے نشسته، و زیاده از سی نفر از سران و سردارانِ قزلباش، همه بالباسهائے مُلوّن و سلاحهائے مشعشع در دو طرف تالار صف زده حاضر بودند - ایلچی از میانِ این ها گذشته بدونِ اعتنا به احدی، مغرورانه رو بشاه سلطان رفته - آن روز عمامه از پارچهٔ خانه دار بر سر داشتم - زیراکه اہل تسنّم بودم - و ایشان را ازین پارچه عمامه بالبستی - و خرقه دوشم بطانه اش خز و یقه اش سمور بود - دو قدم به تخت گذاشتم - با دست اشاره به زمین کرده من به رسمِ خودمان تعظیم کردم و سلام دادم - وزیرِ اعظم فتح علی خان اعتماد الدّوله دو مرتبه خواست نامه را از دستِ من گرفته به پادشاه بدهد، اعتنا نه کردم - خودِ سلطان هم دو مرتبه دست دراز کرد، بگیرد - اعتنا نه کرده نه دادم - دست به عقب کشیدند - تا خطبه را تمام کردم - بعد زانو به زمین زده آن وقت بدستِ شاه دادم -"

باری

به بیں تفاوت راه از کجا ست تا به کجا

(تهران را انجمن آرا میفرماید) شهریست معروف و به خوش ییلاقی موصوف، وینیز از اجزاء ملکتِ رے بوده - ورے نیز بقدمتِ بنیان وکثرتِ اجماعِ بنی نوع انسان، و ازدیادِ نعمت و وفورِ حرفت، و تشکلِ صنائع و تکمیلِ بدائع، از مدائنِ عظیمهٔ ایران و اغلب دار الملک سلاطین عظیم الشان جلیل القدر بوده - گویند نخست حضرت شیث بن آدم اینجا را بنا نهاده و بعد هوشنگ شاه پیشدادی بر عمارتش افزوده و در زمانِ نور به بعد از آمد و شدِ سپاهِ توران و جنگ و غلبه هاے بر ایران خرابی و ویرانی بدانجا راه یافت - و باز آباد شده جمعیت و نعمت و صنعتش زیاده گردید - دیگربار افراسیاب ترک سلطانِ توران بالشکرِ بے مر ترکان به تاخت و تازِ ایران آمده، منوچهر در قلعهٔ تبرهٔ رے که بر بالائے کوه بود، و اطرافش قلعه هائے سخت وحصار و بروج مستحکم داشت مدّتے محصور نمود و خرابی بسیار به آں ولایت رسید - تا آخر الامر منوچهر و اتباعش شبانه از شهرِ تبره بیروں آمده از راهِ لارجان که همان جادهٔ کمر و سرکوه معروف به هزار پی وازرپی باشد، به رستمدار و رویان رفتند - و در قلعهٔ مورکه در ولایتِ رویان و کجور بود، بحصانت و متانت معروف و موصوف تحصن جستند - و اطرافِ خود از آب رود خانه خندقی چوں دریائے آب بستند - تا بعد از مدتها که افراسیاب از محاصره و توقف خود و تحصن و منوچهر کسالت بهم رسانید، قرار بر مصالحه تعیین سرحد ایران و توران دادند و جیحوں را ثغر و حد قبول نمودند. و افراسیاب مراجعت کرد و منوچهر از تبرستان برگشته، آں شهر را باز تعمیر و مرمت کردند - بعدها باز رو به خرابی و ویرانی نهاد. چه کیقباد و کیکاؤس بجانبِ نشاپور میل کردند - و تختگاه ایشاں در آنجا که ایران شهرے نامیدند، استقرار یافت - پس از ایشاں کیخسرو همه عمر به خون خواهیِ پدر در لشکر کشی و سفر بود - و بعد از واگذاشتنِ سلطنتِ ایران

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بلہراسپ مرکزِ سلطنت را بلخ کرد۔ چنداں بکارِ شہرِ رے نپرداختند۔ تا غلبۂ عرب بر عجم و آں ویرانی ہائے کہ بتمام ایران رسید۔ تلک لوائے اقتدار و جہاں گیری خلفائے عباسی سر بہ مہر و ماہ کشید۔ مہدی عباسی در احیاء عمارتِ آں شہر کوشید۔ تا زمانِ ہجومِ لشکرِ تاتار بہ امرِ چنگیز خان بہ قتلِ عام خراب شد۔ و دیگر صورتِ آبادی نہ گرفت تا بہ عہدِ سلاطینِ مغول باز کمالِ آبادی یافت و معمور شد۔

(شیخ نجم الدین رازی صاحبِ مرصاد العباد نوشتہ: ری کہ مسقط الراسِ من است در فتنۂ چنگیز خانی ہفصد ہزار نفر از مردمانِ معتبر و معروف بہ قتل رسید۔ و گنبدے کہ در رے کہنہ بود ہنوز بر پا است۔ بعضی مقبرۂ طغرل سلجوقی دانستہ اند، خطاست، بدلیل اینکہ وے را کشتند۔ سرِ او را بہ بغداد بردند۔ و تنِ او را بر شتری بستہ بنزدِ تکش خوارزم شاہ آوردند و آخرین سلسلۂ سلجوقیان بود۔ و ایں بنا قبرِ فخر الدولہ دیلمی است کہ شب در قلعۂ تبرکِ رے کہ بر فرازِ کوہ بود و اطرافش قلعہ ہا و بروج محکمہ پشت بند سخت بودہ است و بہ چشمۂ آب و باغات و اشجارِ فراوان از ہر جہت آراستہ و مستغنی بود، بہ استراحت پرداخت، شبے شراب زیاد و گوشت بسیاری خوردہ خفہ گردید) ولی ایں کہنہ رباطی است کہ از ہر طرفش راہی بہ بیابانِ عدم خواہد بود۔ لہذا اولاد و کسانش نعشِ او را دفن کردہ ایں بنائے محکم را بر سرِ قبرش ساختند۔ کہ ہنوز برجاست: شاہ اسمٰعیل صفوی و شاہ طہماسپ چوں قزوین را پایۂ تخت و دار الملک کردہ بودند۔ غالباً شاہ طہماسپ بہ زیارتِ مزارِ فائض الانوارِ حضرت سید جلیل نبیل شہزادہ عبد العظیم ابن عبد اللہ الحسینی قریبِ طہران مشرف مے شدند و در طہران قدرے توقف مے فرمودند۔ اندک اندک صورتِ آبادی یافت۔ و بہ امراد سور و شہرے و حصارے بہ گردِ او کشیدند و برج و بارو برافراختند۔ و حاکم

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

تعیین فرمودند خاصه در زمان شاه عباس که به مازندران آمد و شد می فرمودند ازین جا عبور زیاد می شد۔ تهران آبادی گرفت و معمور شد و از اطراف و اکناف بحکم علیا به سواد الاعظم در آنجا جمعیت شد۔

و در اوائل دولت ابد مدت قاجاریه بملاحظهٔ قرب و جوار استرآباد و مازندران، طهران پایهٔ تخت و مرکز سلطنت شد۔ و روز بروز رو به ترقی نهاد و عمارات عالیه و مساجد و حمام خوب و بازار و سراهای مرغوب افراختند و ساختند۔ و مسقط الرأس فقیر نیز درین شهر است۔ در سنه ۱۳۰۰ که مشغول جمع نفائس این موزهٔ نفیس MUSEUM هستم۔ و خارج شهر به یمن همت و میمنت تخت سلطنت بلند بخت حضرت شاهنشاه ناصرالدین الله ناصرالدین) چندان صورت آبادی و وسعت و نعمت و جمعیت یافته که کمتر شهری از شهرهای ممالک ایران بهشت نشان بدان خوبی و وسعت و فراوانی و انواع نعمت و جمعیت انسانی می باشد۔ خاصه دور آبادی و عمارت و باغات اطراف شهر قدیم را هم که خندق و حصار جدید کشیده تمام یک پارچه شهر گردیده۔ که چندین مقابل وسیع تر و بزرگ تر گردیده۔ از فرط صفا و هوا باغات و سبزه و اشجار خانها و استخرهای متعدد به لحاظ و زیادی قنوات از تعریف و توصیف بیرون است و خیابانهای وسیع طولانی و کارخانجات و صنائع و حرفش از حد و حصر افزون است۔ بطوری عالی و مصفا شده که رشک نگارخانهٔ چین و برتر از سپهر برین است۔ نوشته اند که سابق بر این تمام خانه ها و منازل شان در زیر زمین بوده که غربا ابداً بدان جا پی نمی بردند، و از علامات چنین هم می نماید۔

v. v. important

انتخاب از کلیله و دمنۀ بهرام شاهی

باب السنور والجرذ

(رائے گفت برہمن را کہ شنودم داستانِ آں کس کہ بے رویت و فکرت خود را در دریائے حیرت و ندامت انداختہ، و بستۂ دامِ پشیمانی و غرامت گردانید۔ اکنوں بازگوے داستانِ آں کس کہ دشمناں بسیار از چپ و راست و پس و پیشِ او در آیند، چناں کہ در چنگالِ ہلاک و قبضۂ تلف افتد۔ پس مخرجِ خویش در ملاطفت و موالاتِ یکے از ایشاں بیند ..... و بسلامت بہ جہد ..... و اگر ازیں باب میسّر نتواند شد، گردِ ملاطفت چگونہ بر آید و صلح بچہ طریق التماس نماید؟)

(برہمن گفت: اغلب دوستی و دشمنی ثابت و قائم نباشد، و ہمہ آینہ بعضی بہ حوادثِ زمانہ استحالت پذیرد ..... و بسیار دوستی

1949 است کہ بکمالِ لطف دیدہ باشد، و تما طراوتِ آں بر امتدادِ روزگار باقی ماندہ، ناگاہ چشم زخمی افتد و بہ عداوت و استزادت کشد، و باز عصبیتہائے موروث و دشمنی ہائے قدیم بیک مجاملت ناچیز

70 گردد، و بنا مؤدت مستحکم۔ و خرد مند روشن رائے در ہر دو باب ..... نہ تاکفِ دشمن فرو گذارد، و نہ طمع از دوستی او منقطع گرداند۔ و بہ ہر دوستی اعتمادِ کلی جائز نشمرد۔ و دانائے عاقبت اندیش التماسِ صلح و مقاربتِ دشمن را غنیمت پندارد، چوں متضمن دفعِ مضرتی و جلبِ منفعتی باشد، برائے ایں اغراض کہ یاد کردہ شد۔ و ہر کہ دریں معانی وجہ تدارک پیش چشم داشت۔ و طریقِ مصلحت بوقت بدید، بہ حصولِ غرض و نجحِ مراد برسید۔ و از قرائن و اخوات ایں حکایتِ موش و گربہ است)

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

رائے گفت: "چگونه است آں؟"

گفت: آورده اند که به فلاں شهر درختے بود، و در زیرِ آں سوراخِ موشے بود، نزدیکِ آں گربه خانه داشت، و صیادان آنجا بسیار آمدندے. روزے صیادے دام بنهاد. گربه در دام افتاد. و موش به طلبِ طعمه از سوراخ بیروں رفت. ناگاه نظر به گربه نداخت چوں او را بسته دید. شاد گشت. دریں میاں دید که راسوئے از جهتِ او کمیں کرده است. سوے درخت التفات نمود. بومے قصدِ او داشت، بترسید و اندیشید که اگر باز گردم راسو در من آویزد و اگر پیشتر روم گربه بر راه است. متحیر شد، و با خود گفت: در بلاها باز است و انواعِ آفت به من محیط. با ایں همه دل از خود نشاید برد..... و هیچ پناهے مرا بهتر از سایهٔ عقل نیست، و هیچ کس مرا دستگیرتر از سالارِ خرد نے، و قوی رائے به هیچ حال دهشت بخود راه ندهد و خوف و حیرت را در حواشیِ دل مجال نگذارد. و مرا هیچ تدبیرے به از صلحِ گربه نیست که در عینِ بلا مانده است و بے معاونتِ من از آنجا خلاص نتواند یافت. و شاید بود، که سخنِ من بگوشِ خرد استماع نماید..... و بر صدقِ گفتارِ من وقوف یابد و از نفاق به پرهیزد و به طمعِ معاونت مصالحتِ من به پذیرد، و هر دو را به برکاتِ راستی نجاتے حاصل آید.

پس نزدیکِ گربه رفت و پرسید که "حال چیست؟" گفت: "مقرون به ابوابِ مشقت". موش گفت: "هرگز شنونده از من جز راست نشنوده است، و من همیشه به غمِ تو شاد بودے، و ناکامیِ تو عینِ شادیِ خود شمردے. لیکن امروز در بلا شریکِ توام، و خلاصِ خویش در آں پندارم که به خلاصِ تو مشتمل است و دریں خیانت و بدسگالی ندارم، نیز راسو را برابرِ من و بوم را بالائے درخت مے توان دید، و هر دو قصدِ من دارند، و دشمنانِ تو و من اند. هرگاه که بتو نزدیک شوم، قصدِ ایشاں از من بریده گردد" ـ

بقاءِ تو سببِ راحت است دل و ارواح
بقاءِ تو سببِ صحت است دل و ابداں

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

اگر مرا ایمن گردانی ...... با تو بپیوندم، و غرضِ من بحصول رسد و بند ہائے تو ہمہ را ببرم" ...... گربہ این سخن باور داشت و دانست کہ چون صلاحِ ہر دو جانب بداں مقرون است، آں را تقدیم باید کرد ...... پس گفت:- واثق باش، و اعتماد کن کہ ہیچ کس از یا متنِ حسنات و ادراکِ سعادت از دو تن محروم تر نماند: اوّل آنکہ بر کسے اعتماد نکند و بگفتارِ خرد منداں ثقت او مستحکم نگردد، دوم آنکہ دیگراں را از قبول روایت و تصدیقِ شہادت او امتناع افتد، و در آنچہ نماید و گوید، خرد منداں آں را خوار دارند، و من از عہدۂ وفا و صدقِ سخن خود بیرون آیم و مے گویم:

اگر بیگانہ شوی، با تو دل یگانہ کنم

زعشق و مہرِ دگر دلبراں کرانہ کنم

وگر جفا کنی و بگذری زراہِ وفا

دو دیدہ تیرِ جفائے ترا نشانہ کنم

این ملاطفت بپذیر، و دریں کار تاخیر منمائے، چہ رستگاری ما بہ بقائیک دیگر متعلق است ......

چوں گربہ سخنِ موش بشنید، شاد گشت و گفت:- سخنِ تو بحق مے ماند، من این مصالحت و مناصحت مے پذیرم"

موش گفت:- "چوں من بتو پیوستم، باید کہ تو جلبی تمام و اجلالی بہ منا رو تا قاصدان تو نومید شوند و باز گردند، و من بفراغت و مسرت بند ہائے تو ببرم"

گربہ گفت:- "چنیں کنم"

(موش پیشتر آمد، گربہ او را گرم پرسید، را سو و بوم رفتند، و موش بہ آہستگی بند ہائے او را بریدن گرفت، گربہ گفت:- زود ملول شدی، و اعتقاد بکرمِ عہدِ تو بہ خلاف این بود، چوں بر حاجتِ خویش پیروز آمدی، مگر نیت بدل کردی، و در انجازِ وعدہ مدافعت مے اندیشی ہے ؟ ...

موش گفت:-

ہر کس کہ در وفایِ تو سوگند بشکند

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

پیوستہ و دلش بر غمِ خوارہائے شکستہ باد

دیداں که دوستان دو نوع اند:- اول آنکه بصدق و رغبت و آرزو به موالات گراید، دوم آنکه از روئے اضطرار صحبتے پیوندد، و هر دو جنس از التماسِ منافع و احتمالِ مضار غافل نتوانند بود۔

(اما آنکه بے مخافت به دوامئی صفاءِ عقیدت افتتاحی کند در همه احوال با عتماد باشد، و آنکه به ضرورت در پناهِ دوستی آید، حالات میانِ ایشان متفاوت رود گاه آهستگی و مباسطت، وگاه دامن درچیدن و مجانبت؛ و من بداں چه قبول کرده ام، قیام مے نمایم۔ و در صیانتِ نفس مبالغت لازم مے شمرم، چه مخافت من از تو، زیادت از آں طائفه است که به اهتمام جانبِ تو از قصدِ ایشان ایمن گشتم، و قبولِ صلحِ تو برائے مصلحتِ وقت و دفعِ مضرت بود. که هر کارے را حینی است، و هر که صلاحِ آں ساعت را فرو گذاشت، چگونه توان گفتن که او را در عواقبِ کارها نظرے هست؛ و من تمامی بندهائے ترا مے برم و هنگام فرصت آں نگاه دارم، و یک عقده را برائے گردِ جانِ خود۔ بر قرار مے گذارم، تا بوقتی ببرم که ترا از قصدِ من فریضه تر کارے پیش آید و بداں نه پردازی که به من رنجے برسانی۔

وهم برایں جملت که تقریر افتاد، موش عقدها ببرید، و یک عقده بگذاشت و آں شب ببودند، چندانکه سیمرغِ سحرگاهے در افقِ مشرق پرواز کرد، و بالِ نور گسترِ خویش را بر اطراف بپوشانید، صیاد از دور پیدا آمد۔ موش گفت:- وقت آں است، که باقی ضمانِ خویش باوا رسانم و آں عقده ببرید۔

گربه به هلاک خود متیقن شده بود، و بدگمانی و دهشت چناں بر وے مستولی شده که از موش وے را یاد نیامد، بپائے کشاں بر سرِ درخت رفت و موش در سوراخ خزید۔ صیاد دام گسسته و باطل شده برداشت و خائب و خاسر و نومید بازگشت

(دیگر روز موش از سوراخ بیروں آمد، گربه را از دور بدید کراهیت داشت که نزدیک او رود۔ گربه آواز داد: که تحرز چرا مے نمائی۔ . پیشتر آ، تا مکافاتِ شفقت و یا داشِ مروتِ خویش، هرچه بسزا تر مشاهده کنی۔

موش از روئے طبیعت احتراز نمود۔ گربه گفت۔ "و بدار از من دریغ مدار و

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

دوستی و برادری را ضائع مکن، چه هر که دوستی را به جهدِ بسیار در دائرهٔ محبت کشد و بے موجبی بیرون گذارد، از ثمراتِ موالات محروم ماند و دیگر دوستان از وے ومید شوند

بد کسے دان که دوست کم دارد　　زد شتر چوں گرفت، بگذارد!

گرچہ باز از تو باز گردد یار　　سوئے او باز گرد چوں طومار

ترا بر من نعمتِ جان و منتِ زندگانی است و ما دام که عمر من باقی است حقوقِ ترا فراموش نکنم، و از طلبِ فرصتِ مجازات . . . . . فرو نالیستم سوگند ان یاد کرد . . . البتہ مفید نہ بود۔

موش جواب داد . . . (بدان که خلفت ما بر معاوات بوده است چنداں تکیه نتواں کرد۔ که چوں موجب از میاں خاست، لا شک بقرار عداوت باز گردد۔ و هیچ دشمن موش را چوں گربه نیست، و هر دو تن را اضطرارِ حال و دوامی حاجت بدیں مصالحت کشید امروز که موجب از میاں برخاست، بے شبهت دشمنانگی تازه شود و ترا با خویشتن آشنائی نمے شناسم، جز آنکه مے خواہی بخوردنِ من ناهار بشکنی و بہیچ تاویل در عقل خود روا نمے دارم که به زرقِ تو مغرور شوم

گربه را به موش کے بوده است مهر مادری!

و به سلامت آں نزدیک نزکه ناتواں از مصاحبتِ توانا و عاجز از مفاومت قادر، پرهیز نماید، و هیچ چیز به حزم و سلامت از آں لائق تر نیست که من از تو بحذر باشم، و تو از صیاد محترز۔ براین اختصار باید نمود که اجتماع ممکن نگردد۔

گربه اضطرابے و جزعے و تقلقے ظاهر گردانید و گفت:-

دل من هے داد گوئی گوائی!　　که باشد مرا روزے از تو جدائی

جدائی گمان بردم بودم ولیکن　　نه چوناں، که یک سو نهی آشنائی

نگارا! من از آزمائش برآیم　　مرا باش، تا بیش ازیں آزمائی

بلی هر چه خواهد رسیدن به مردم　　برآں دل دهد هر زمانی گوائی

زمانی یک دیگر را بریں کلمه وداع کردند و پراگندند

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

انتخاب از لطائف الطوائف

مصنفهٔ

مولانا علی بن صفی بن ملا حسین واعظ کاشفی (م ۹۲۹ هجری)

باب نهم (۹)

Remember any by hart

فصل دوم: در لطائف شعرا نسبت بتوانگران و بخیلان

شاعری از برای بزرگی، که به بخل منسوب بود، قصیده گفت و در آنجا او را ستایش بسیار کرد. بعد از آن پیش او خواند، او نمی خواست که شاعر را صله دهد، بلکه میخواست که به تحسینی برگذراند، و از سر باز کند. گفت: "ای فلان! نیک شعری گفته، احسن الله الیک (یعنی نیکی کند خدای تعالی با تو مرادش آنکه نیکی از خدا چشم بدار و بمن طمع مکن) شاعر مرادش دریافت، و گفت: "احسن الله الیّ من مطرک" (نیکی کند خدا بمن لیکن از مطر تو یعنی واسطهٔ روزی من بسازد). آن بزرگ را جواب او بغایت خوش آمد، او را رعایت کلی نمود.

شاعری در مدح خواجهٔ بخیل قصیده بگفت، و بر او خواند، هیچ صله نداد، یک هفته صبر کرد، اثری ظاهر نشد، قطعه تقاضای بگفت و بگذرانید، خواجه التفات ننمود، بعد از هفته هجو کرد، خواجه را به آن نیاورد. و شاعر بیامد، و بر در خانهٔ او متربع نشست. خواجه بیرون آمد او را بدید که بفراغت نشسته است گفت "ای مبرم بیحیا! قصیده بگفتی هیچ ندادم، قطعه تقاضای آوردی، پروا نکردم، هجو کردی، خود را بآن نیاوردم، دیگر بچه امید اینجا نشسته؟" گفت: بدان امید که بمیری، و مرثیه ات نیز بگویم، و بر مرده بخوانم و بروم." خواجه بخندید و او را صله نیکو بخشید.

خواجه بیمار شد و بر بستر مرض افتاد، و آن بیماری امتداد یافت، و

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

شاعری که آشنا و دوستِ او بود، در آن مدّت بعیادت او نیامد. چون خواجه صحت یافت، با او ملاقات کرد، از روی گله‌مندی گفت: "این همه بیماری صعب کشیدم و تو یک بار مرا عیادت نکردی." گفت: "معذور دار که بمرثیه گفتنِ تو مشغول بودم."

شاعری را دیدند که از کوچهٔ بخیلی بیرون آمد، خلعتی نو پوشیده. گفتند: "خواجه این خلعت نو به تو داده باشد و این کرم از و غریب و عجیب بوده است." شاعر گفت: "لاوالله! بخل او بمرتبه ایست که اگر او را سرای باشد مشتمل بر چند صُفّهٔ بزرگ و خانهای بسیار، و تمام آن مالامال بود از سوزن، و یعقوب پیغمبر جمیع انبیاء مرسلین و ملائکهٔ مقرّبین را، علیهم الصلوات والسلام، بشفاعت آرد، و همه را ضامن خود گرداند، و از خواجه یک سوزن بعاریت خواهد که به آن پیراهنِ دریدهٔ یوسف صدیق علیه السّلام را بدوزد، خواجه قبول نکند. اینچنین کسی چگونه مرا خلعت دهد." همان شاعر این مضمون را نظم کرده بدینوجه:

لو انّ دارک انبتت لک واحتشت ... ابراً یضیق بها فضاء المنزل
واتاک یوسف یستعیرک ابرة ... لیخیط قدّ قمیصه لم تفعل

(معنی بیت اول آن است که): "اگر چنانچه در سرای بروید برای تو، و مملو شود سرای تو از سوزنها، بمثابه که تنگ شود بسبب آن فضای منزل تو."
(معنی بیت دوم آنکه): "بیاید نزدیک تو یوسف علیه السّلام، و طلب کند عاریت از تو یک سوزن، تا بدوزد پیراهنِ دریدهٔ خود را، تو آن کار نکنی و به عاریت یک سوزن ندهی."

فصل سوم لطائف شعرا و ظرافتهای ایشان با یک دیگر

سلمان ساوجی در هجوِ عبید زاکانی که هجوگوی بی حیا و هزّالِ بی محابا بوده است، این قطعه بگفت که ـ

جهنمی هجاگو عبید زاکانی ... مقرّر است به بی دولتی و بی دینی
اگر چه نیست ز قزوین و روستازاده است ... ولیک می‌شود اندر کلام قزوینی

و در خراسان مشهور است که فلان قزوینی شد، یعنی "در قهر شد و غلیظ

گفت". چون این قطعه به عبید زاکانی رسید، برای تعرض سلمان از قزوین ببغداد رفت - اتفاقاً سلمان را برکنار دجله یافت که به حشمت تمام با جمعی از اعیان بغداد و گروهی از شعرا و ظرفا نشسته بود. پیش رفت و سلام کرد - سلمان گفت: "چه کسی و از کجائی؟" گفت: "مرد مسکینم، و از ولایت قزوینم." گفت: "هیچ شعر سلمان یاد داری؟" گفت: "دارم". و این دو بیت بخواند. ـ

من خراباتیم و باده پرست — در خرابات مغان عاشق و مست
می کشندم چو سبو دوش بدوش — می برندم چو قدح دست بدست

پس گفت: "سلمان مردیست از اهل فضل و بلاغت، مرا گمان نیست که این شعر او گفته باشد، بلکه غالباً ظن من آنست که این شعر را زن او حسب حال خود گفته"......

سلمان در حضور ظرفا و اعیان عظیم بهم برآمد، و بنهایت خجل شد و منفعل گشت چنانچه عرق تشویر از جبین او روان گشت، و به فراست دریافت که او عبید زاکانی است، سوگند بر او داد: "که تو فلان نیستی؟" گفت: "هستم". پس با سلمان آغاز عتاب کرد، که "تو خود را مردی فاضل و دانا می گیری، کسی که هرگز او را ندیده و حقیقت حال او ندانسته، و میان تو و او کلفتی که موجب مذمت باشد واقع نه شده، هجو کردن چه معنی دارد؟ و من عزیمت بغداد خاص از برای گوشمال تو کرده بودم، و میخواستم که در مجلس بادشاه ترا سزا دهم، لیکن طالع تو قوی بود که برکنار دجله بچنگ من افتادی، تا اندکی بتو پرداختم". سلمان برخاست و عذر خواهی کرد و با وی مبالغه نمود و بخانه برد و بروی او صحبت ها بر آورد.

روزی حکیم انوری در بازار بلخ می گذشت - حلقهٔ دید که مردم بسیار جمع آمده بودند - پیش رفت، و سر در میان آن حلقه کرد - مردی دید که در آن ابیات و قصاید انوری بنام خود میخواند، و مردم او را تحسین می کردند - انوری پیش رفت و گفت: "ای مرد! این اشعار کیست، که می خوانی؟ گفت: "اشعار انوری". گفت: "تو انوری را می شناسی؟" گفت: "چه میگوئی؟ انوری منم" - انوری بخندید و گفت، "شعر دزد شنیده بودم، اما شاعر دزد ندیده بودم".

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

طوسی را به گاو نسبت کنند، روزی در مجلس میرزا بابر لطفی شاعر پهلوی طوسی شاعر افتاده بود، طوسی بر سبیلِ ظرافت از لطفی پرسید: "که کجائی؟" گفت: "پهلوی گاو۔"

میرزا میران شاه فرزند امیر تیمور چون بحکومت تبریز رفت بملازمت مولانا محمد شیرین مغربی رسید که از عرفاءِ شعرا است و آنجا مرید شد، و هر هفته یک بار بخانۂ او می رفت، بعد از چند وقت که بصحبت خواجه کمال رسید و لطافت صحبتِ او دید از مریدیِ مولانا محمد خود را باز چید و بر ملازمتِ خواجه بپیچید، و هر هفته دو بار بخدمتِ خواجه میرفت، و مولانا محمد از آن صورت بغایت برنجید و داب خواجه آن بود، که هر صباح سفرہ می نهاد و تمام اکابر و اعیان نیز بر سفرۂ او حاضر میشدند و هر روز خواجه را از آن جهت خرج کلّی می افتاد۔ روزی میرزا میران شاه کمر زرین مرصع بجواهر قیمتی بطریق نذر گویان پیش خواجه فرستاد، که این را خرج سفره کنند۔ خواجه بفرمود "تا آن را بفروختند، و بهای آن را که زر بسیار بود به تمام خرج یک سفره کردند۔ "تمام خواص و عام تبریز را بر آن سفره حاضر گردانید، و هیچکس نماند که نیامد، الّا مولانا محمد شیرین و اتباعِ او، که از آن سفره تخلف نمودند۔ در آن مجلس میرزا میران شاه از بزرگی پرسید که "سبب چیست که مولانا محمد نیامده اند؟" گفت: غالباً دردمندی دارند۔" میرزا از خواجه پرسید: که "مولانا چه درد دارد؟" خواجه گفت که "دردِ کمر دارد۔"

فصل چهارم۔ در لطائفِ عارفِ جام نسبت به طوائفِ انام و شعرای ایام

وقتی که ایشان در سفر حجاز به بغداد رسیدند، پیر جمال عراقی با جمعی از مریدان بدیدنِ ایشان آمد و وی شیخ منظم بود که معتقد فیه اکثر خواص و عوام بود، و پوشش او و مریدان او از سر تا پای همه پشم شتر می بود،

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

چون چشمِ پیر بر ایشان افتاد، گفت: "جمالِ الٰهی دیدیم" - ایشان نیز گفتند: ما نیز جمالِ الٰهی دیدیم" (یعنی شتران خدا) -

مولانا شیخ حسین در زمان میرزا سلطان ابوسعید، بمنصب باستقلال بود، چنانچه میرزا گفته بود که مولانا شریکِ ملکِ من است۔ روزی گبری را مسلمان ساخته بود و دستارِ خود بر سرش نهاده، و از خزانهٔ میرزا جامه برای او گرفته بود، و سوار کرده با دُہل و نقاره و سرنای و کرنای، گرد بازارہا میگردانید۔ پیش ایشان گفته شد، که مولانا امروز گبری را مسلمان ساخته و دستارِ خود بر سرش نهاده، ایشان گفتند: "مولانا شصت سال است، که دستار بر سرِ گبر می نهد -

روزی شیخ صدر الدین روائی، که از جملهٔ خلفاءِ شیخ زین الدین خوافی بود، لبسر میرزا آمده بود، پیش ایشان در رنگِ کرامات می گفت: " در نیمهٔ ماه رمضان این سال امکان دارد که وبا شود"۔ یکی از اہلِ مجلس گفت: " امکان دارد که نشود -" شیخ گفت: "امکان عقلی ندارد" حضرت مخدوم فرمودند: "امکان بی عقلی دارد -"

روزی حافظ غیاث الدین محدّث، که از مشاہیرِ علماءِ زمان بود، بیمار شد و ایشان بعیادتِ وی آمدند، حافظ از حقایق و معارف صوفیه سخن در میان آورد، و چون تتبعِ آن علم کم کرده بود و اصطلاحات ایشان کم ورزیده، بعضی مسائل ایشان مخالف اصطلاح گفت - ایشان در مقابلهٔ آن گفت وگوی سکوت کردند، چون از پیش حافظ رفتند، حافظ با جمعی از علماء و فضلا، که بعد از آن بعیادتِ او آمده بودند گفت: "مولانا عبد الرحمن جامی امروز اینجا حاضر بود، چندان از مسائل غامضهٔ صوفیه گفتیم که گوش گرفت"! این خبر بایشان رسید، فرمودند: "از آن سخنان که او گفت، گوش می باید گرفت -"

شیخ الاسلام ہرات، مولانا سیف الدین احمد شنید، که ایشان بخانهٔ بعضی از مقربان سلطان حسین میرزا به عیادت رفتند و

حرمق

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

از طعامِ او خورده. گفت: "تا مولانا عبدالرحمٰن جامی از طعامِ فلان تناول کرده ما دست از طعامِ اسلام شسته ایم." این خبر بایشان رسید، فرمودند که "تا مولانا سیف الدین احمد شیخ الاسلام شده است ما دست از اسلام شسته ایم."

شیخی پیشِ ایشان می گفت، که علماء و فقهاء مرا از سماع منع می کنند. حال آنکه من از طرفِ مادر شافعی مذهبم، و در مذهبِ شافعی سماع رواست. ایشان گفتند: "تو از طرفِ مادر سماع می کن."

یکی از شعراءِ سمرقند پیشِ ایشان نشسته بود، یکی از اهلِ مجلس ازو پرسید: "که در شهرِ شما شاعر بسیار هست یا نی؟" گفت: "در شهرِ ما شاعر از سگ بیشتر است." ایشان فرمودند: که در شهرِ ما باری از سگ کمتر است."

شاعری مهمل گوی پیشِ ایشان گفت: که دوش خواجه خضر را، علیه السلام، بخواب دیدم، که آبِ دهانِ مبارک در دهنِ من انداخت." ایشان گفتند: که "غلط دیده، خضر میخواست که تف بر روی و ریشِ تو افگند، تو دهن باز کرده، در دهانِ تو افتاده."

یکی از شعرا پیشِ ایشان گفت: دیوانِ کمال و دیوانِ حافظ و صد کلمۀ حضرت امیر را، رضی الله عنه، جواب گفته ام." ایشان فرمودند: که خدا را چه جواب خواهی گفت؟"

شاعری پیشِ ایشان غزلی بخواند، گفت: "می خواهم که این غزل را در دروازۀ ملک بیاویزم تا شهرت کند." ایشان فرمودند: "چه دانند که این شعرِ تست، مگر آنکه ترا نیز پهلوی شعر بیاویزند."

شاعری مهمل گوی پیشِ ایشان می گفت: "چون بخانۀ کعبه رسیدم، دیوانِ شعرِ خود را، از برای تیمن و تبرک، در حجرالاسود مالیدم." ایشان فرمودند: "که اگر در آبِ زمزم می مالیدی بهتر بودی."

یکی از شیخ زاده های شهر که خالی از بلادتی نه بود، و دعویِ شاعری و

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

شعری کرد، این غزلِ ایشان را تتبع کرده بود، پیش ایشان آورد که **بیت**

بس که در جان فگار و چشمِ بیدارم توئی
هر که پیدا می شود از دور پندارم توئی

بعد از آنکه این غزلِ خود را تمام گذرانید، بر مطلعِ ایشان اعتراض کرد، که شما فرمودید: ــ ع " هر که پیدا می شود از دور پندارم توئی "
شاید خری و یا گاوی پیدا شود، ایشان گفتند: " پندارم توئی " ــ آن شیخ زادهٔ ساده این قدر نه دانسته بود، که همچنانکه در کلامِ عرب لفظِ "من" در غالب احوال از برای ذوی العقول میباشد و لفظِ "ما" برای غیر ذوی العقول، ورکلامِ فارسیان نیز لفظِ "که" برای ذوی العقول است و لفظ "چه" برای غیر ذوی العقول ست، پس " هر که پیدا می شود" این معنی داشته باشد که " هر که از جنسِ آدمیان پیدا شود."

مولانا ساغری، شاعری بود که با ایشان بازگشتِ تمام داشت و ایشان گاه گاه بادی مطایبه می کردند...... و مولانا ساغری به بخل متهم بود و غرّهٔ رمضان پیش ایشان نشسته، و در آن روز شکی افتاده بود در رویتِ هلال، و حاکمِ شرع منادی فرمود که مردم باید که تا وقتِ زوال چیزی نخورند ـ ایشان فرمودند: " مولانا ساغری باری علی الصباح چیزی خورده " یکی از اصحاب گفت: " به فراموشی خورده باشد ـ " ایشان گفتند: ــ " اگر در حجرهٔ خود خورده بفراموشی نخورده."

ایشان در شانِ مولانا ساغری این قطعه فرموده اند: ــ

ساغری میگفت : دزدان معانی برده اند
هر کجا در شعرِ من معنی رنگین دیده اند
دیدم اکثر شعرهایش را، یکی معنی نداشت
راست میگفت آنکه معنیهاش را دزدیده اند

این قطعه شهرت کرد، چون بر مولانا ساغری خواندند ـ پیشِ ایشان آمد، گله آغاز کرد و گفت: " خادمِ دیرینهٔ این آستانم، و شما قطعه فرموده اید، که در تمام

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

شهر بشهر شهرت گرفته ... ... گرفته اند، و هرجا میرسم، بر من میخوانند و میخندند و این قطعه مرا رسوای عالم ساخته - ایشان فرموده اند که ما گفته ایم - "شاعری میگفت" کاتبان و ظریفان شهر آن را به تصحیف "ساعزی" ساخته اند، ......

روزی مولانا ولی نام کسی، نزد ایشان آمده بود، و او قوی نادان ساده لوح بود، که الفاظ ناموزون بریکدیگر می بست و آنرا نظم خیال میکرد، و بقید کتابت در می آورد، و همه جا میخواند، و مردم میخندیدند - پس از ایشان منشور نامه طلبید و ابرام و مبالغه از حد گذرانید و بروح عزیزان سوگند داد، که البته برای من چیزی نویسید، که بآن درمیان شاعران و ظریفان مفاخرت و مباهات کنم، ایشان دوات و قلم و کاغذ طلبیدند برای مراعات خاطر او این رقعه در مجلس نوشتند: که "خدمت مولانا ولی فقیران را بحضور خود مشرف ساخت و بخواندن اشعار دلآویز دلپذیر خود بنواخت، پایه شعرش از آن بلندتر است که در تنگنای وزن گنجد یا کسی تواند که آن را بمیزان طبع سنجد "

فصل ششم در بدیهه گفتن وزرا و بدیهه شعرا پیش ایشان

بزرگان گفته اند هرگز وزیری باستحقاق نظام الملک ماضی که وکیل سلطان جلال الدین ملک شاه سلجوق است بر مسند وزارت ننشسته - در آخر کار اهل سعایت مزاج سلطان را برو متغیر ساختند - و ترکان خاتون که حرم بزرگ سلطان بود، بتربیت ابوالغنایم تاج الملک فارسی مشغول شد، و سلطان او را برای استرضای خاطر ترکان خاتون بجای نظام الملک نصب کرد، و منصب خطیر وزارت و نقابت بوی ارزانی داشت - یک سال و چهار ماه ابوالغنایم بی استحقاق، وزارت و

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

نقابت کرده۔ خواجه نظام الملک در آن مدت مصادرها داد۔ در یورشِ بغداد جمعی از ملاحده در حدودِ نهاوند خواجه را کارد زدند و بآن زخم بدرجهٔ شهادت رسید و در وقت نقل از عالم قطعه بر بدیهه بگفت، و نزدِ سلطان فرستاد و در دلِ سلطان اثر عظیم کرد، و بسیار بگریست و بر کردهٔ خود اظهارِ ندامت کرد، و آن قطعه اینست: **قطعه**

چل سال باقبالِ نوای شاهِ جوان بخت — زنگِ ستم از چهرهٔ آفاق ستردم
طغرای نکونامی و توقیع سعادت — نزد ملک العرش بالطافِ تو بردم
چون شد ز قضا مدتِ عمرم نود و شش — در حدّ نهاوند بیک زخم بمردم
بگذاشتم آن خدمت دیرینه بفرزند — او را بخدا و بخداوند سپردم

خواجه شمس الدین محمد صاحب دیوان که بعد از نظام الملک باستعداد و قابلیتِ او وزیری کم بوده است و بغایت کریم پیشه و عالی همت بود و رسالهٔ شمسیّه در منطق بنام اوست۔ روزی در دیوانِ وزارت بر مسندِ حکومت نشسته بود، یکی از فضلاء شعرا رقعه بدستِ او داد که در آن رباعی در مدحِ او گفته بود، و آن این است: **رباعی**

دریا چو محیط است، کفِ خواجه نقط — پیوسته بگرد نقطه میگردد خط
پروردهٔ تو که و مه و دون و وسط — دولت ندهد خدا کسی را بغلط

خواجه قلم برداشت و بی تأمل در جواب او این رباعی نوشت، و بر ظهرِ رقعهٔ شاعر نوشت، و مهر کرده بدستِ وی داد: **رباعی**

سیصد برهٔ سفید چون بیضهٔ بط — کانرا ز سیاهی نبود هیچ نقط
از گلهٔ خاصِ ما نه از جای غلط — چوپان بدهد بدست دارندهٔ خط

خواجه شمس الدین محمد را در قراباغ تبریز چهارم ماه شعبان سنه ثلاث و ثمانین و ستمائة بحکم ارغون خان بقتل رسانیدند و مجد همگر که فاضل و دانشمند و بی نظیرِ وقتِ خود بود، و ملک الشعراء عراق و فارس و معاصر بشیخ مصلح الدین سعدی، و ندیم مجالسِ سعدِ زنگی، که شیخ کتاب گلستان را بنام او نوشته، در مرثیهٔ خواجه شمس الدین محمد رباعی بر بدیهه گفته

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

شیخ سعدی آنرا شنیده، و بسیار گریسته و مجدِ همگر را بر آن شعر تحسین و تعریف کرده،

رباعی

در ماتم شمس از شفق خون بچکید — مه چهره بکند، و زهره گیسو ببرید
شب جامه سیاه کرد در ماتم، و صبح — برزد نفس سرد و گریبان بدرید

و شعراءِ متأخرین اتفاق دارند که هیچ شاعری از متقدمین و متأخرین، در مرثیهٔ اکابر، مثل این را رباعی نگفته است، الّا امیرشاهی سبزداری که در فوت میرزا بایسنغر این رباعی گفته، و الحق گوهری بهمین شفته و آن این ست: رباعی

در ماتم تو دهر بسی شیون کرد — لاله همه خون دیده در دامن کرد
گل جیب قبای ارغوانی بدرید — قمری نمد سیاه در گردن کرد

شاهفور نیشاپوری شاعر فاضل بود، شاگرد ظهیر فاریابی است و تربیت یافتهٔ خواجه نورالدین منشی که وزیر با استقلال سلطان جلال الدین محمد خوارزم شاه است و خواجه لغایت فاضل و دانا بوده، اما به ادمان شرب مبتلا بود، چون نوبتِ اول شاهفور بدر خانهٔ او آمد، بار نیافت، همچنین تا پنج بار دیگر بیامد، و ملاقات میسر نشد. آخر خواجه را خبر کردند که شاهفور نیشاپوری مردی فاضل و شاعر مشهور عراق و خراسان است، و پنج بار شد که بدر خانهٔ تو می آید و بار نمی یابد، مناسب آن ست که التفات فرموده او را بخوانی و در مجلسِ خود بنشانی. خواجه کسی بوی فرستاد که اول مناسبِ حال مایدیهه بگوی، تا قوّت طبع تو از شعر معلوم کنم، پس با تو صحبت داریم. شاهفور بربدیهه این رباعی بگفت و نوشته پیش خواجه فرستاد: رباعی

فضل تو و این باده پرستی باهم — مانند بلندی است و پستی باهم
حال تو بچشم ماه رویان ماند — کانجاست مدام نور و مستی باهم

خواجه نورالدین را این رباعی بسیار خوش آمد، و او را پیش خود خواند و به تربیت او متوجه شد؛

جلال الدین عضد از افاضلِ شعراست و از ساداتِ یزد است، و پدرش در زمانِ دولتِ محمد بن منظفر مقدم ساداتِ ولایتِ خود بود. روزی

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

محمد بن مظفر بمکتب خانه درآمد، سیدزاده را دید با روی چون ماه و دو گیسوی سیاه، که خط می نوشت - از معلم پرسید که: "این جوان چه کس است؟" گفت: "پسر سید عضد یزدی است، و جلال الدین محمد نام دارد، درین سن بسی فضائل کسب کرده، و انواع شعر را بنهایت نیک می داند و اصناف خط را بسیار خوب می نویسد" - محمد بن مظفر گفت: "چیزی بر بدیهه بگوی و بنویس تا شعر و خط ترا ملاحظه و مشاهده کنم" او بر بدیهه، این قطعه بگفت و نوشت و بدستش داد:

قطعه

چار چیز است که در سنگ اگر جمع شود ‌ ‌ ‌ لعل و یاقوت شود سنگ بدان خارائی
پاکی طینت و اصل گهر و استعداد ‌ ‌ ‌ تربیت کردن مهر از فلک مینائی
با من این هر سه صفت هست، چه در میباید؟ ‌ ‌ ‌ تربیت از تو، که خورشید جهان آرائی

محمد بن مظفر از لطف شعر و حسن خط او متحیر شد، و پدرش سید عضد را طلبید و گفت: "می خواهم، که فرزند تو پیش من باشد، تا به تربیت او، چنانکه شاید و باید، قیام نمایم، که عجب قابلیتی دارد، و اگر تربیت یابد نادرهٔ زمان و اعجوبهٔ دوران می شود، و بعد چندی او را نزد من آر" پس ده هزار دینار صله بوی داد، و او بتحصیل علوم اشتغال نمود، و متداولات بورزید، و کسب فضائل بسیار کرد، و در فنون شعر ماهر شد، برای آل مظفر قصاید غرا بگفت، و رعایتهای کلی یافت ؛

سید شرف الدین رضا، سبزواری از سادات عریضی بوده، که بصحت نسب مقررند و در شعر طبع بلند داشت و پدران او در عهد سربداران سبزوار وزارت کرده اند. و در زمان میرزا شاهرخ پیشوائی و کلان تری مردم سبزوار تعلق بوی داشت، داز و پیش خواجه امیر احمد خوافی، که چهل سال وزیر با استقلال میرزا شاهرخ بود جمعی سعایتی کرده - خواجه کسی فرستاد "تا سید را بند گران بر پای نهاده از سبزوار به هرات آورند. کسی پروای او نکرد، و مدتی آن بند گران بر پای او بماند - و در آن وقت در هرات پیری بود، هفتاد ساله، و در کمال برودت و خنکی، که او را میر دیس صدر میگفتند - و عادت او آن بود، که هنوز آفتاب در حوت بودی که کلاه نوروزی از نمد سفید بر سر می نهاد، و در آن سن با آن برودت که او داشت

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

آن کلاه نوروزی برسر نهاده حاضر بود- خواجه رو به سید کرد و گفت: "شنیده ام که تو شعر را نیک می گوئی، و بدیهه روان داری. بگوی در حسب حال میرویس و کلاه نوروزی او- سید فی الحال این رباعی را بگفت:

رباعی

ای آصف جم مرتبهٔ کیوان قدر — مانند هلال، حلقه در گوش تو، بدر

بسیار خنک شد است در شهر هرات — زنجیر من و کلاه نوروزی صدر

خواجه را آن رباعی بسیار خوش آمد، بفرمود تا بند گران از پای او برداشتند، و او را خلعت خاص و صله کلی دادند، و نشان امضا کرده به آبروی تمام بسبزوار باز فرستادند:

فصل هفتم- در بدیهه گفتن شعرا با یک دیگر

953

فردوسی طوسی بی نظیر زمان خود بوده، و شاهنامه بر فضل و کمال او دلیلی واضح است و لایح- نام وی حسن بن اسحٰق بن شرف شاه است- و از دهقان زادهای طوس بوده، و در مبادی حال با مزراعت شغل گرفته و گویند عمید والی طوس چار باغی در غایت خوبی ساخته بود، آنرا فردوس نام نهاده، و پدر او اسحٰق بن شرف شاه بتربیت آن باغ مقرر بود، و وی باین نسبت و مناسبت فردوسی تخلص کرده. و عامل طوس بر وظلمی کرده، وی بغزنی رفته از برای داد خواهی، و آنجا بوسیلهٔ عنصری بمجلس سلطان محمود غازی رسید و شعر گذرانید، و سلطان او را بنواخت، و بنظم شاهنامه مشغول گشت. روز اول که بغزنی رسید، بر درگاه سلطان سیر میکرد، و وسیله می جست که خود را بنظر سلطان رساند- ناگاه جمعی دید و از کسی پرسید: "که اینها چه مردم اند، که این جا جمع شده اند؟" گفت: شعرای پای تخت سلطان اند، و این مرد عنصری ملک الشعرا است. با دو تن گر خود فرخی و عسجدی، که هر دو فاضل و قادر بر سخن اند. پیش رفت و سلام کرد- عنصری گفت: "چه کسی که غریب می نمائی؟" گفت: مردی شاعرم و از جانب طوس آمده ام." گفت: "بیا بنشین، که تا باهم بدیهه گوییم و طبع آزمائی کنیم." فردوسی بیامد و پهلوی عسجدی

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بنشست. عنصری گفت: "ما چهار شاعریم. رباعی بمشارکت بگوییم، که هرکس یک مصرع بگوید." پس عنصری آغاز کرد، مصراع اول را چنین گفت: ع

چون طلعت تو ماه نباشد روشن

مصراع دوم را فرخی گفت: ع

چون قامت تو سرو نخیزد ز چمن

مصراع سوم را عسجدی گفت: ع

مژگانت همی گذر کند از جوشن

مصراع چهارم را فردوسی گفت: ع

مانند سنان گیو در جنگ پشن

چون عنصری از فردوسی این مصراع شنید، بر سبیل تعجب در یاران نگریست. بعد از آن فردوسی را گفت: "ازین مصرع چنان معلوم میشود، که ترا بر تاریخ ملوک عجم اطلاعی تمام است" و این بدیهه را بسمع سلطان رسانید، و فردوسی را بمجلس او برد. چون سلطان بر فضائل و کمالات او وقوف یافت و قوت طبع او را بر سخن معلوم کرد، بنظم شاهنامه حکم فرمود. و او در آن نظم داد سخن داد.

شمس الدین طبسی ماضی، عالم و فاضل و خوش طبع بوده است، و چون آوازهٔ علم و فضل و شعر و طبع صدر الشریعه شنید، از خراسان بعزم صحبت او به بخارا رفت، و از گرد راه بمدرسهٔ او در آمد، سلام کرد و در حوزهٔ درس بنشست. وقتی که او بشاگردان قصیدهٔ میخواند که آنرا شب تمام کرده بود، و هر یکی از شاگردان بقوت طبع خود در آن سخنی می گفتند، و دخلی میکردند و از آن قصیده است این [سه] بیت: ۵

برخیز که صبح است و شراب است و من و تو — و آواز خروس سحری خاست ز هر سو

برخیز که برخاست پیاله به یکی پا — بنشین که نشسته است صراحی بدو زانو

از شیشهٔ مینائی رنگین تو بفکن — سنگی تو برین شیشهٔ گردندهٔ مینو

درین اثنا صدر الشریعه در او نگریست، او را نیک متوجه یافت،

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

گفت: "ای مرد غریب! در شعر هیچ وقوفی داری؟" گفت: "موزونی از ناموزون فرق می توانم کرد". گفت: "این شعر چون شعر یست؟" گفت: کلام موزون است". طلبهٔ درس در او افتادند که چرا به ازین صفت نکردی؟ گفت: "اگر من بدیهه به ازین بگویم، شما چه میگوئید؟" گفتند: "ترا در شعر مسلّم داریم" والّا ترا بیازاریم". او کاغذ و قلم و دوات را طلبید، و بی تأمل آن قصیده را پنجاه بیت جواب داد در مدت یکساعت بنجومی، و ازآن قصیده چهار بیت این است:

ازروی تو چون برد صبا طره به یکسو | فریاد برآورد شب غالیه گیسو
از شرم خط غالیه بوی تو نتاد ست | در وادی غم با جگر سوخته آهو
آن زلف شب آسا و رخ روز نمایت | چون عنبر و کافور بهم ساخته هر دو
جانان دل مجنون مرا چند برآری | زنجیر کشان تا بسر طاق دو ابرو

چون صدر الشریعه قوت طبع او دید اورا بر همه شاگردان مقدم نشانید بعد ازان اورا بشناخت، و بخانه برد، و کما ینبغی بحال او پرداخت. و او چندگاه در حوزهٔ درس استاد بود و استفادهٔ علوم نمود:

امامی هروی عالمی بوده است بعلوم نقلی و عقلی، و از اقران شیخ مصلح الدین سعدی ست، و مجد همگر شعر اورا در برابر شعر شیخ سعدی ترجیح کرده، چنانچه درین رباعی گفته:

رباعی

ماگرچه بمنطق طوطی خوش نفسیم | بر شکر گفته‌های سعدی مگسیم
در شیوهٔ شاعری به اجماع امم | هرگز من و سعدی بامامی نرسیم

روزی فخر الملک که از اکابر افاضل زمان بود، قطعه گفته و بدست قاصدی داده، بطریق استفتاء نزد امامی فرستاد. قاصد را وصیت کرد که از پا ننشینی تا جواب نگیری. قطعه این ست:

سرافاضل دوران امام ملت و دین | پناه اهل شریعت، درین چه فرماید
که گربه سرهٔ قمری و کبوتر را | به شب، زمن بتعدی و ظلم، برباید
خدایگان کبوتر، بحکم شرع و قصاص | بخون گربه اگر تیغ برکشد، شاید؟

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

قاصد فخر الملک چون این قطعه گذرانید و جواب را فی الفور طلبید، امامی قلم برداشت و بدیهه جواب او را بر ظهر رقعه این قطعه نوشت و فی الحال بازفرستاد:

ایا لطیف سوالی! که در مشام خرد | ز بوی نکهت خلقت نسیم جان آید
بگربه نسبت قصاصی که صاحب لذّت | چنین قصاص بشرع مبین نه فرماید
نه کم ز گربهٔ بیدست گربهٔ صیاد | که مُرغ بیند بر شاخ و پنجه نگشاید
اگر بپا عدو بازوی خود سری دارد | بخون گربه همان به که دست نالاید

بقای قمری و عمر کبوتر ار خواهد
قرارگاه قفس را بلند فرماید

سلیمان ساوجی و سراج قمری تبریزی در مجلس بعضی حکام که جمعی اکابر و افاضل حاضر بودند، با یک دگر مناظره و مشاعره کردند. میر مجلس حکم کرد که هر دو برین مصراع مشهور که ع

"ای بادِ صبا این همه آوردهٔ تست"

طبع آزمائی کنند و دو رباعی بگویند. اول سلیمان بدیهه گفت: رباعی

ای آبِ روان سرو بر آوردهٔ تست | ای سرو چمان چمن سراپردهٔ تست
ای غنچه عروس باغ پروردهٔ تست | ای بادِ صبا این همه آوردهٔ تست"

بعد از او سراج قمری بے تامل گفت: رباعی

ای ابر بهار خار پروردهٔ تست | ای خار درون غنچه خون کردهٔ تست
گل سرخوش و لاله مست و نرگس مخمور | ای بادِ صبا این همه آوردهٔ تست"

ناصر بخاری شاعری فاضل و درویش مشرب بود و عمری در سیاحت گذرانیده، و این بیت مشهور از وست: ؎

درویش را که گنج قناعت مسلّم است
درویش نام دارد و سلطان عالم است

و این مطلع قصیده ایست که در او ابیات نیکو درج کرده. گویند وقتی بسفر حج می رفت، ببغداد رسید، و بر کنارِ دجله سلمان را با جمعی از فضلا و شعرا نشسته دید، پیش رفت و سلام کرد. اتفاقاً فصل

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

بهار بود، و آب دجله طغیان عظیم داشت. سلمان گفت: "چه کسی؟" گفت: "مردِ شاعرم". گفت: "بدیهه می توانی گفت؟" ناصر فرموده: "توانا بود" سلمان به بدیهه این مصراع گفت: ع

دجله را امسال رفتاری عجب مستانه بود

ناصر علی الفور گفت:

پای در زنجیر و کف بر لب مگر دیوانه بود

سلمان را و سائر حضار را حیران ساخت. سلمان گفت: از کجائی؟ گفت: "از بخارا". گفت: "ناصر بخاری نباشی؟" گفت: "بلی ناصرم" سلمان بر خاست، او را در بر گرفت و پهلوی خود بنشاند. پس او را بخانه برد. تا ناصر در همان جا بود، سلمان بخدمت وی قیام نمود.

خواجه علی بن شهاب ترشیزی شاعر فاضل بوده و میان وی و شیخ آذری که حمزه نامِ اوست، مناظره و مشاعره واقع شد. روزی در مجلسی که بسی از فضلا و شعرا بودند، شیخ آذری او را مخاطب ساخته این رباعی بر بدیهه گفت: رباعی

سرو فتر ارباب هنر خواجه علی ست ... ای آنکه ترا لطف طبیعت ازلی ست
خواهی تو مرا پسند و خواهی مپسند ... داند همه کس که حمزه استادِ علی ست

و خواجه بن شهاب، از روی بدیهه، بی توقف بجوابِ او گفت:

رباعی

ای حمزه بدان که عرشِ حق جای علی ست ... بر دوش رسول از شرف پای علی ست
استادِ علی ست حمزه در جنگ ولی ... صد حمزه بفضل و علم لالای علی ست

مولانا حسن شاه بدیهه گو در این فن بی نظیر زمان بود، روزی از خیابان هرات بشهر می آمد، و میرزا منوچهر، جوانی صاحب جمال و خوش طبع از اولادِ امیر تیمور، از شهر بخیابان می رفت. بر روی پل روان در دروازه ملک بهم رسیدند. میرزا، که مولانا

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

حسن شاه را دید، فی الحال چشم پوشید و گفت: "چشم نخواهم کشاد الّا وقتی که بر بدیهه بیتی گفته باشی۔ مولانا حسن شاه فی الفور گفت:

از آن چشم پوشیده شاه از گدا
که پوشیدنی چشم داریم ما

مرزا بخندید و چشم بکشاد و خلعتی گران مایه داد۔

فصل هشتم۔ در بدیهه که عرفا و شعرا در وقتِ وفات گفته اند

چون اوکتائی خان در شهر اصفهان قتل عام کرد، خواجه کمال الدین اسماعیل آنجا بدرجهٔ شهادت رسید۔ و وی عالم و فاضل و قادر بر سخن و ماهر در فنونِ شعر بوده است، چنانکه بزرگانِ وی را "خلّاق المعانی" گفته اند۔ و گویند که در آن وقت که یکی از لشکریانِ وی را زخمی کاری زده بود، این رباعی بر بدیهه بگفت، و بخون خود بر دیوارِ خانه نوشت: رباعی

دل خون شد و شرط جانگذاری این است
در حضرتِ او کمینه بازی این است
با این همه خود هیچ نمی یارم گفت
شاید که مگر بنده نوازی این است

راقم این رساله و قائل این مقاله از والدِ خود، علیه الرحمة، چنین شنیده، که این رباعی از حضرتِ فرید الدین عطار است، قدس سره، که در وقت قتلِ عام نیشاپور یکی از لشکریانِ هلاکو، شیخ را شهید کرد، و در آن وقت شیخ این در وجه خوانده: رباعی

در راه تو رسم سرفرازی این است
عشاق ترا کمینه بازی این است
با این همه از لطف تو نومید نیم
شاید که ترا بنده نوازی این است

چون هلاکو خان در نیشاپور قتل عام کرد، یکی از مغولان تاتار دست شیخ عطار گرفته بود و می برد که او را در مقتلِ عام سر از تن بردارد۔ شیخ را در آن حال وقت خوش گشته بود و توجه غالب کرده، وی در قاتل کرد و

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

گفت: باین که تاجِ نمدی به سر نهی، و تیغِ هندی بر کمر بندی، و از جانبِ ترکستان به یکمرو دستان برآئی، پنداری که ترا نمی شناسم". پس در آن محل که آن لشکری تیغ از نیام برکشید و شیخ را بر سرِ پا نشانید، شیخ قدس سرہ، بدیهه این رباعی گفته: **رباعی**

دلدار به تیغ بُرّ و دست ای دل بین — بر بند میان و بر سر پا بنشین
وانگه بزبانِ حال میگو که بنوش — جام از کفِ یار و شربتِ بازپسین

پهلوان محمود پوریا از مجرّدان و مفردانِ روزگار بود، چون بار مرگ ریسید و بر بستر مرض بغلطید و اصحاب گرد او در آمدند، وقتی که محتضر شده بود، بوالفضولی گفت: "ای مخدوم! وقتِ رفتن است دلت را چه می بُرد باید؟ و خاطرت هیچه میکشاید؟ تا بخدمت جان فشانیم و بایستِ ترا بتو برسانیم" پهلوان در آن حالت بر بدیهه این قطعه بگفت: **قطعه**

چه پرسی چه می بایدت وقتِ مرگ — بجز وصلِ جانان چه می بایدم
جدائی مبادا مرا از خدا — دگر هرچه پیش آیدم شایدم

مولانا لطف الله نیشاپوری از شعراءِ خوش گو بیست، و قصائدِ او مشهور. گویند وی را ضعفِ طالعی بوده است، و در آن باب از و حکایاتِ غریبه آرند. از آن جمله این است: که روزی با جمعی از یاران و شاگردان لبِ آبی رفته بود، که جامها بشوید. بعد ازاں که یاران از جامه شوئی فارغ شدند، در صحرا جامها را بر آفتاب انداختند، مولانا دستاری نیکو داشت، که اول بار بود که آن را شسته بود، بر صحرا تنک ساخته. ناگاه گردبادی پیدا شد و به هیچ جامه تعرض نه کرد و دستار مولانا را درهم پیچید، و به هوا بالا برد بشابه که از نظرِ یاران غایب شد، و هرچند در حوالی و نواحی بگشتند، از آن دستار نشانی نیافتند. و در آن محل مولانا این رباعی را بر بدیهه گفت، در شکایتِ روزگار و گردشِ فلکِ دوار: **رباعی**

فریاد ز دستِ فلکِ بے سر و بُن — کاندر بر من نه نو گذارد نه کهن
با این همه هیچ بر نیارم گفتن — گر زین بترم کند که گوید؟ مکن

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

((مولانا در آخرِ عمر در قریۂ اسفریس از اعمالِ نیشاپور منزوی شد و از آمیزشِ خلق کناره کرد۔ بعد از چندگاه جمعی یاران بعزیمتِ زیارت او گروه از شهر روبان دیه کردند و بدرِ باغ او آمدند۔ در بسته بود، هرچند در زدند و فریاد کردند کسی جواب نه داد۔ یکی به دیوار بالا رفت و از درون باغ در را گشاد۔ یاران در باغ در آمدند و بدر خانۂ او رفتند، دیدند که آنرا نیز فرو بسته۔ در بسیار زدند و فریادها کردند، کسی جواب نه داد و در نگشاد۔ یکی بحیلۂ بسیار ببالای بام برآمد و از راه زینۂ بام بخانۂ او در آمد۔ دید، که مولانا بر سجادۂ خود سجده کرده۔ زمانی ایستاد۔ مولانا سر بر نه داشت۔ دوید، و برای یاران در بگشاد و قصه بگفت۔ یاران بر سرِ او آمدند و ملاحظه کردند، دیدند که مولانا سر بسجده نهاده و جان به حق داده۔ بسیار گریستند و کس به شهر دوانیدند تا مردم را از آن حال خبردار گردانیدند و خلق شهر تمام بآن دِه آمدند تا برو نماز گذارند۔ یاران چون خواستند که او را بخوابانند در کفِ دستِ راستِ او کاغذ پارهٔ دیدند که در وقتِ جان دادن این رُباعی گفته بوده است)) رباعی

در شب ز صدق و صفای دلِ من
در میکده آن روح فزای دل من
جامی بمن آورد که بستان و بنوش
گفتم: "نخورم". گفت: "برای دلِ من"

مردم بر آن رُباعی گریها کردند و نعرها بر آوردند، و بعد از غسل و تکفین و تجهیز برو نماز گذاردند و او را هم در آن باغ دفن کردند۔ در شهور سنۂ ست عشر و ثمانمایه

(سنه ۸۱۶ هـ)

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

انتخاب از نگارستان

مصنفهٔ

مولانا احمد غفاری (م ۹۷۵ھ)

(۱)

درحینی که شیخ ابوعلی سینا در اصفهان بود، علاء الدوله ابوجعفر بن کاکویه دیلمی، والی آنجا، نسبت بدو در مقام تعظیم و تبجیل بوده اصناف رافت و کرمت بتقدیم رسانیدی، تا آنکه روزی کمر نقرهٔ زرنشان با کارد و آویزهای مرصع بدو عنایت نمود.

پس از چند روز همان را درمیان یکی از خواص غلامان خود دید، علاء الدوله حقیقت سوال کرده، وی گفت: "حکیم این را به من بخشیده." علاء الدوله ازین معنی بغایت برآشفته، غلام را آزار بلیغ نموده حکم جزم بقتل شیخ فرمود. یکی هم از اصحاب وی شیخ را خبر گردانیده، وی هم آن ساعت دربۀ صوفیه درآمده بصوب ری فرار نمود. چون بدان حوالی رسید، بنابر تحصیل قوت ببازار آنجا درآمده برطرف می‌نگریست ناگاه نظرش بر جوانی موزون افتاده، ملاحظه نمود که جمعی نزد او مجتمع گشته به استعلاج اشتغال داشتند، تا آنکه عورتی قارورهٔ در دست پیش آمده. جوان پرسید: "این قارورهٔ یهودی است؟" عورت تصدیق کرد، بعد از آن گفت: "او امروز ماست خورده؟" زن گفت: "چنین است". بعد از آن فرمود: "که خانهای شما درین شهر در مقام پستی است؟" عورت گفت: "آری!". شیخ ازآن متعجب شده، ناگاه جوان را نظر بروی افتاد، پس روی بدو آورده گفت: "تو بوعلی سینا نیستی؟ که از علاء الدوله گریخته؟" شیخ را حیرت زیاده شد، جوان چون از کار و بار خود فراغت یافت، و دست شیخ را گرفته

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بصوبِ منزلِ شتافت. بعد از شرائطِ میزبانی وطیِ تکلّفات، شیخ از وی پرسید: که از چه دانستی که آن زن یهودی است؟" جوان گفت: "در دستِ آن عورت پیراهنی دیدم و در آن پیراهن وصلهٔ یهود، لاجرم بخاطر تافت، که دور نیست که این از آن یهود بوده باشد." پس گفت: از کجا دانستی که ماست خورده است؟" وی جواب داد: که "آن را هم آلودهٔ ماست دیدم، بنابرین گفتم که ماست خورده." پس از بینیِ خانه سؤال کرد و گفت: "چون درین شهر محلّهٔ یهودان در مقامِ پستی است لهذا گفتم که منازلِ شما این حال دارد. شیخ دیگر باره پرسید: که "از چه دانستی که من ابوعلی ام و از علاء الدّوله گریخته ام؟" جوان گفت: "چون صیتِ شمایل و آوازهٔ اصنافِ فضایل، و کمالِ حدس و فراستِ تو شنیده بودم، در ناصیهٔ تو شمّهٔ ازین اوصاف مشاهده نمودم، بنابرین بخاطرم گذشت که شاید تو شیخ باشی، و علاء الدّوله باختیار از تو تجویز جدائی نمی کرد، و دور نباشد که از وی فرار کرده باشی." صاحب صوان الحکمة گوید: که "شیخ بوی گفت: که "مسؤل تو از من چیست تا مبذول افتد؟" وی فرمود که "علاء الدّوله دست از تو بر نخواهد داشت، التماسِ من آن است که چون نزد وی روی ماجرای که منظور نشد، به عرض وی رسانی و مرا در سلکِ ندمایش منتظم گردانی"؛ بعد از چند روز علاء الدّوله کسان به عذرخواهی نزد شیخ فرستاد، وی جوان را همراه برده در صحبت علاء الدّوله چندان تعریف او کرد، که در جرگهٔ ندما منسلک گردید؛

(۲)

در مقاماتِ حریری مذکور است: که ایاس بن معاویه مُزَنی، قاضی بصره که بکمالِ ذکاء و فراست در میانهٔ عرب، انگشت نما بود، یک مرتبه بمدینهٔ طیّبه زنته، در مسجدِ رسول الله صلّی الله علیه وسلّم، بنیاد نماز کرد. جمعی در آنجا حاضر بود و بر حقیقتِ حالِ وی واقف نه. بعضی از روی فراست گفتند: که "وی قاضی ست". و بعضی فرمودند: که "معلّم است". پس شخصی را جهت استکشافِ حال نزد وی فرستادند. آن شخص وی را از گفت و شنید آن جماعت خبیر ساخت. او گفت: "آن فرقه که مرا قاضی گفته اند، درست گفته اند، امّا بیا، تا حقیقتِ

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

هر یک را از ایشان بیان کنم - و دور ایستاده، یگان یگان را به صنعتی که موصوف بوده‌اند، بیان کرد - تا آنکه یکی از آن جماعت را گفت: "نجار است" آن شخص گفت: "درینجا غلط کردی، چه او مردی بزرگ است از قریش." گفت: "هر که هست البته نجار است." - آن کس نزد قوم آمده خبر داد، که این مرد از اعاجیب دهر است؛ زیرا که کیفیت حالِ شما را، چنانچه باید، بیان کرد، امّا نسبت به فلانی غلط کرده - وی را گفت: "نجار است." او گفت: "غلط نه کرده، من سابقاً نجاری میکردم، و عود تراشیده ام." پس همگنان را حیرت زیاده شده، بکمالِ حدسِ او تصدیق نمودند۔

(۳)

گویند، سلطان محمود غزنوی در اوانِ کودکی در باغستان غزنین طوف نموده، بر کنار چشمه نزول نموده - احمد حسن میمندی که از اقران و ملازمان بود، همراه او می بود، ناگاه نظرِ سلطان بر شخصی که در آن حوالی می گشت، افتاد۔ سلطان از خواجه احمد سؤال کرد: که آیا این شخص چه کس است؟ گفت: "نجار است" باز پرسید: "که چه نام دارد؟" گفت: "احمد". سلطان پرسید: "که او را مگر می شناسی؟" گفت: "هرگز او را ندیده ام." سلطان گفت: "از چه میگوئی که نامِ او احمد است، و نجاری میداند؟" وی گفت: "که چون سلطان مرا آواز داد، او می خواست که جواب دهد، پس معلوم شد که احمد نام دارد و چون همواره بگرد این درخت خشک میگردید و نظارهٔ آن میکرد و با خود تخیلی می نمود، با خود گفتم، که دور نیست که نجار باشد." سلطان گفت: "اگر بگوئی که چه خورده است کمالِ حدس باشد"؛ احمد گفت: "عسل یا دو شاب خورده." پس سلطان آن شخص را طلب داشته، اولاً استفسار نمود، "که تو این کودک را می شناسی؟" گفت: "هرگز او را ندیده ام" - پرسید: "که چه نام داری، و چه کاره، و چه خورده؟" گفت: "احمد نام دارم، و نجارم و امروز عسل خورده‌ام." سلطان را حیرت فزوده، از خواجه احمد پرسید: که از چه دانستی که عسل خورده است؟ وی عرض کرد، "که همواره دهن را پاک می کرد، و مگس را از حوالی خود میراند،

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بنابرین دانستم که غسل خورده است ؛

(۴)

در مآثر اوکتای قاآن مذکور است که شخص پیری به درگاه قاآن آمده التماس دولیست بالش زر نمود که برسم مساعده بدو دهند تا بدان تجارت کند. نواب او دران باب مضایقه نمودند - قاآن بر تسلیم آن وجه اشارت کرده گفت: "این پیر سالها در آرزوی این فرصت بوده ، اکنون که اورا دریافته ، اورا محروم ساختن از مکرمت و مروت دور است ، و لایق بشان سلطنتی که خدای جاوید بما ارزانی داشته ، نیست - چون وجه را تسلیم وی کردند ، گرفتن همان بود و مردن همان ؛

(۵)

ابن جوزی در منتظم ذکر کرده که بغداد در زمان ابوجعفر بمثابه معمور بود که در وشصت هزار حمام دائر گشت - و چون شهر روی بخرابی نهاد ، بعضی اوقات به بیست هزار و شش هزار رسید ، و بعضی ایام بهفده هزار رسید امّا در ایام رشید ، سواد بغداد به چهار فرسنگ طول و یک فرسنگ عرض رسید صاحب نزهت القلوب آورده است که هرات ، در عصر سلاطین غور بمرتبه معمور بود که دوازده هزار دکان ، و شش هزار حمام ، و کاروان سرا ، و طاحونه درو دائر گشت - و سیصد و پنجاه و سه مدرسه و خانقه و آتشخانه داشت - و درو چهارصد و چهل هزار خانه مردم نشین بود ؛ و در زمان پادشاه مغفرت انتما سلطان حسین میرزا بایقرا آن جمعیت و معموری بسرحد کمال رسیده - از جمله ، در اندرون شهر یک حرفت خبازی بمرتبه بود که بقول رُوات ثقات ، هر روز موازی بیست و یک خروار تخم بروی نان می کردند - و دوازده هزار طالب علم موظف بودند ، گویا دران زمان گفته اند :

گر کسی پرسد ز تو کز شهرها بهتر کدام ؟ گر جواب راست خواهی گفت اورا گو هری

این جهان را همچو دریا دان ، خراسان را صدف درمیان آن صدف ، شهر هری چون گوهری

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

(۶)

وَمِنْ مَآثِرِ الْکِرام

آوردہ اند کہ جعفر در استیصال مردانیہ کوشید، اکثر را بہ تیغ انتقام از ہم بگذرانید- اما از جملہ ایشان معن بن زائدہ شیبانی کہ در پہلوانی چون رستم بی بدل و در کرم ہمچون حاتم ضرب المثل بودہ، چنانکہ گفتہ اند: ؎

ای چو حاتم بجود گشتہ سمر — پیش تو عاد چو معن بستہ کمر
چیست جود کف تو در عالم — طعن معن است و ماتم حاتم
نزد تو یاد معن بی معنی است
ہر گدای ز جود تو معنی ست
(جامی)

متواری شدہ، عمرہا در زاویۂ خمول، بخون خوردن مشغول بودی: از وی منقول است کہ در اوان انزوا نتوانستم کہ از شہر روی بصحرا آرم- ہیئات خود را بالضرورۃ تغییر دادہ از درب عرب بغداد روی ببادیہ نہادم- چون از پیش راہ داران گذشتم، شخصی، سبز فام، دست در زمام شتر من زدہ، گفت: "تو آن کس نیستی کہ جعفر بہ پیدا کردنِ تو زری بیحد و مر وعدہ کردہ؟" گفتم: من کیستم؟ گفت: تو معن بن زائدہ نیستی؟" چون اصرار بانکار موجب اضرار بود، عقد جواہری کہ داشتم، بدو دادم و گفتم: "این را بگیر، و دست از من باز دار، و بہ پرہیز از آنکہ بوسیلۂ تو خون من بریزد-" وی چون آن را گرفت، و بر قیمت آن مطلع شد، گفت: "بشرطی دست از تو باز دارم: جواب آنچہ از تو بپرسم راست بگوئی- گفتم: "سمعنا و اطعنا". گفت: "تو بصفتِ جود موصوفی و بہ شیوۂ سخا معروف، بیا! بگو، کہ ہرگز تمامی اموالِ خود را بکسی بخشیدہ؟" گفتم "نی"- گفت: "نصفی؟" گفتم: "خیر"- ہمچنین سؤال کردہ تا بہ عُشر رسید. شرمم آمد، کہ قبول نکنم. گفتم: "می تواند بود کہ بدین حد رسیدہ باشد." گفت: "این خود سہل است، چہ من پیادہ ام، جعفر

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

هر ماه بیست درم می دهد، و ثمن این عقد که بمن داده، چندین هزار هزار درم میشود، اکنون من این را بتو بخشیدم، تا بدانی که از تو کریم تری هست" این بگفت و آن عقد را در کنار من انداخته، روان شد. من او را فریاد کردم که "والله! پیش من کشته شدن بخواری، بهتر ازین شرمسار بیست، بازگرد، و این را رد مکن که این بتو اولیست. ازین سخن متبسم گشته گفت، "میخواهی که دعوی ما را ناسد کنی؟ این التماس از تو نپذیرم، و مدت العمر بهزار نیکی از تو باز نگیرم" القصه بعد از آن که جعفر از تقصیرات من گذشته، مرا از حضیض حقارت باوج امارت رسانید، هرچند او را طلب داشتم که تلافی و عذرخواهی نمایم، پیدا نشد۔

(۷)

مِن مآثرِ البخل

گویند، ازهر بن سعد باهلی که از ارباب حدیث است، در وقتی که ابوجعفر رتبه نداشت همواره با او شیوهٔ موالات مرعی میداشت و چون ابوجعفر بحکومت رسید، ازهر بنا بر مبالغه سفر نتوانست، که خود را به مجلس او رساند و مرتبه یابد۔ و در مرتبه اول راه نیافت۔ در روزی که بار عام بود، ازهر بصحبت ابوجعفر رسید، ازوی سؤال کرد: که "بچه کار آمده؟" گفت: "به تهنیت آمده ام" ابوجعفر هزار دینار بدو داده گفت: "دیگر خود را تکلف و زحمت مده" و ازهر سال دیگر همچنان خود را به مجلس او رسانیده۔ ابوجعفر را از دیدن او کدورت بیشتر دست داده۔ پرسید: که "باز سبب تصدیع چیست؟" گفت: "شنیدم که تو مریضی، بعیادت آمده ام"۔ ابوجعفر باز هزار دینار بدو داده گفت: "دیگر باره ما را بقدوم خود میازار"۔ و او سالی دیگر، بدستور به مجلس ابوجعفر حاضر شد، و درین نوبت که چشم ابوجعفر بدو افتاده، درتاب شده پرسید: که باز باعث این تصدیع چیست؟ گفت: یکباری من از تو دعائی شنیده بودم، اکنون التماس تعلیم آن دارم۔ ابوجعفر گفت: ای ازهر! این دعا را اصلاً اثری نیست، چراکه من بواسطهٔ ندیدن تو مواظبت نمودم، مطلقاً اثری بر آن مترتب نشد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

(۸)

حکایت

در روضة الصفا مذکور است که شاه یحیی بن شاه مظفر بن مبارز الدین محمد روزی در شکارگاه از ملازمان خود دور افتاده بدهقانی رسید، پرسید که "آیا عمله دیوان بخلاف حساب خود در نیولا چیزی از تو می‌گیرند؟" چون دهقان فقیر آن مکار بی‌نظیر را نمی‌شناخت، شکایت بی‌نهایتی از نواب وی اظهار کرده. شاه یحیی گفت: پادشاه در فلان جا بیگاه نزول کرده، من متعهدم که چون بدیوان آئی در باب رفع تعدی و تخفیف خراجات از برای تو حکمی حاصل کنم، البته بیائی." وی گفت: "البته نخواهم آمد." او سبب نیامدن پرسید. گفت: "بنا بر آن که تو جوانی نیک می‌نمائی و در آن مجلس چشم سر در پیش افگنده چشم بر زمین خواهد انداخت، و گوش به سخن تو نکرده ترا شرمنده من خواهد ساخت." شاه یحیی گفت: "مرا در مزاج پادشاه بقدر تصرفی هست، تو بیا که البته مهم ترا می‌سازم." القصه آن درویش به امید وعده آن شاه کیش بدرگاه شتافت، چون او را ببارگاه در آوردند، نظرش بر چهرهٔ حریف افتاد، او را بشناخت، و از کمال دهشت و بیم لرزه بر وی افتاده. شاه یحیی را بر حال آن مستمند ترحم آمده، نشان معافی و مبلغی گران بسند لوی مکرمت فرمود و گفت: "الحمدلله! که مجلس چشم سر در پیش و چشم بر زمین نینداخت و مدعای ترا برحسب دلخواه ساخت" —

خواهی که خدا در دو جهان پاس تو دارد
زنهار که در پاس دل خسته دلان کوش (جامی)

مشهور است که چون خبر ولادتش بجدش مبارز الدین محمد رسید، به مصحفی که در دست داشت، تفاول نمود، این آیه برآمد:

"انا نبشرک بغلام اسمه یحیی"

لاجرم مستبشر و مسرور گشته وی را مسمی بشاه یحیی گردانید:

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

(۹)

مِن البدایع

مرزا شاه رخ از غایت صفائی نیت و خلوص طویت، ہر جمعہ بواسطہ ادای نماز جمعہ بمسجد جامع رفتی، تا در روزِ جمعہ بیست وسیم ربیع الثانی سنہ ثلاثین وثمانمایہ وقتی کہ از نمازِ فارغ شدہ، متوجہ بیرون بود، و اکثر امرا بیرون شتافتہ سوارہ ایستادہ بودند، و نقارہ چیان بقاعدۂ معمول و مقرر، بنیاد نقارہ زدن کردند ناگاہ شخصی نمد پوشی، احمد لُر نام، از مریدان مولانا فضل اللّٰہ استرآبادی، بطریق دادخواہان بر سرِ راہ آمدہ، پادشاہ بہ یکی از مقربان گفت: "کہ مدعای وی را معلوم کن" لرک جرأت نمودہ پیش دویدہ کاردی بر شکم میرزا رسانید۔ امراء مضطرب گشتہ بعد از رخصت او را پارہ پارہ کردند۔ بیکبار غوغا رستخیز عظیم برخاست وخلائق سراسیمہ گشتند و نقارہ چیان را دست از کار باز ماند و غریو مردم بیرون واندرون بگردون رسیدہ۔ پادشاہ امیر فیروز شاہ را طلب داشتہ۔ او از غایت دہشت سوارہ بہ اندرون راند۔ میرزا می خواست کہ در محفہ نشیند۔ دولت خواہان نظر بر دفع مظنہ بد اندیشان نگذاشتند وآن زخم را بستہ باز بطریق سابق پادشاہ را سوار کردند۔ و نقارہ چیان بہمان طریق پیش پیش نقارہ می نواختند، تا بباغ زاغان شتافتہ آن جراحت را معالجہ کردند تا در اندک فرصتی آن جراحت بہ راحت مبدل شد، و یکی از شعرا در آن واقعہ گفتہ:-

سال تاریخ ہشت صد و سی بود روز جمعہ پس از ادا ء صلوات
قصہ بس عجیب واقع شد در خراسان ولی بشہر ہرات
کجروی در بساط چون فرزین
خواست تا شہ رخی زند شد مات

....

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

حصّهٔ نظم

انتخاب از تحفة الحبیب فخری

(۱)

ا ـ شیخ سعدی رح فرماید

مشتاقی و صبوری از حد گذشت یارا — گر تو شکیب داری طاقت نماند ما را

گاهی بچشم احسان در حال ما نگاهی — کز خوان پادشاهان نعمت رسد گدا را

من بی تو زندگانی خود را نمی پسندم — کآسایشی نباشد بی دوستان بقا را

سلطان که خشم گیرد بر بندگان حضرت — حکمش رسد ولیکن حدی بود جفا را

باز آی جان شیرین بستان ز من بخدمت — دیگر چه برگ باشد درویش بی نوا را

یارب تو آشنا را مهلت ده و سلامت — چندان که باز بیند دیدار آشنا را

سعدی قلم بسختی رفتست و نیک بختی — پس هر چه پیشت آید گردن بنه قضا را

ب ـ خواجه حافظ شیرازی فرماید

دل می رود ز دستم صاحبدلان خدا را — دردا که راز پنهان خواهد شد آشکارا

کشتی شکستگانیم ای باد شرطه برخیز — باشد که باز بینیم آن یار آشنا را

ده روزه مهر گردون افسانه است و افسون — نیکی بجای یاران فرصت شمار یارا

در حلقهٔ گل و مل خوش خواند دوش بلبل — هات الصبوح هبّوا یا ایها السکارا

آئینهٔ سکندر جام جم است بنگر — تا بر تو عرضه دارد احوال ملک دارا

ای صاحب کرامت شکرانهٔ سلامت — روزی تفقدی کن درویش بی نوا را

آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است — با دوستان مروت با دشمنان مدارا

هنگام تنگدستی در باده کوش و مستی — کین کیمیای هستی قارون کند گدا را

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

گر مطرب حریفان این پارسی سراید
در رقص و حالت آرد پیران پارسا را

در کوی نیک نامی ما را گذر ندادند
گر تو نمی‌پسندی تغییر کن قضا را

حافظ بخود نپوشید این خرقهٔ می آلود
ای شیخ پاکدامن معذور دار ما را

ج - مولٰنا عبدالرحمٰن جامی فرماید

بر طرف رخ نهادی آن جعد مشکسا را
چون شب سیاه کردی روز سفید ما را

بوییت بهر مشامی جیفست اگر توانم
سوی تو رو به بندم آمد شد صبا را

بعد از هجوم هجران بی دولت وصالت
باز آمدن چه امکان صبر گریز پا را

دارد رقیب با من دندان زنی بکویت
با هم نزاع دیرین باشد سگ و گدا را

باشد بنای دولت بر همت گدایان
اینست بر کتابه ایوان پادشا را

با صحبت گزیرم انس این چنین که عشقت
بیگانه ساخت با من یاران آشنا را

جامی ز سفله طبعان کم شد صفای حالت
کردی سفال تیره جام جهان نما را

د - سید میر حاج الشی گوید

در گردش آر ساقی جام جهان نما را
تا بر تو راز پنهان گردد آشکارا

از بهر نیم جرعه تا کی کنند مستان
با می‌فروش یاری با محتسب مدارا

در آرزوی آنم کآید به کام جانم
آن لب که آب حیوان خجل از سرد ساخت یارا

بر قامت چو سروش آن کاکل پریشان
گرچه بلای جان است خوش دارم آن بلا را

در بحر غصه غرقم ای بخت یاریی کن
دستی بدست ماده آن یار آشنا را

آب و هوای جنت میخانه دارد ای دل
دریاب اگر توانی این آب و این هوا را

گر جام لاله گونت بر کف بود چو الشی
از دل برون توان کرد اندیشهٔ خطا را

(۲)

ا - حضرت خواجه کمال فرماید

ای چه منزل چه بهشتست این چه مقامست اینجا
عیش باقی، لب ساقی، می و جامست اینجا

دولت کز همه برگشته از پی در نگذشت
شادی کز همه بگریخت غلامست اینجا

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

چون درآئی بطرب خانهٔ ما با غم دل
همه گویند مخور غم که حرامست اینجا

ما ببام فلکیم از بر ما چون گذری
گذر آهسته که جام ولب جامست اینجا

نیست در مجلس ما پیشهٔ صعب نعال
شاه ودرویش ندانند کدامست اینجا

صفت عود همه سوختن وگرم روی است
بجز از زاهد افسرده که خامست اینجا

چند پرسی چه مقامست کمال اینکه تراست
این مقامی که نه منزل نه مقامست اینجا

ب - مولانا عبدالرحمن جامی گوید

طرفِ باغ ولب جوی ولب جامست اینجا
ساقیا خیز که پرهیز حرامست اینجا

شیخ در صومعه گر مست شد از ذوق سماع
من ومیخانه که آن حال مدامست اینجا

لب نهادی بلب جام وندانم من مست
که لب لعل تو یا باده کدامست اینجا

بستهٔ حلقهٔ زلف تو نه تنها دل ماست
هر کجا مرغ دلی، بستهٔ دامست اینجا

میکشی تیغ که سازی دل ما را بدو نیم
تیغ بگذار که یک غمزه تمامست اینجا

پیش ارباب خرد شرح مکن مشکل عشق
نکتهٔ خاص مگو مجلس عامست اینجا

جامی از شوق تو شد مست نمی دیده نه جام
بزم عشقست چه جامی می نه جامست اینجا

ج - للجامعه

زلف بکشای که جان بستهٔ دامست اینجا
مرغ دل از همه رم کرده ورام است اینجا

باده صافی وچمن پر گل ودلبر ساقی
توبه وتقوی وپرهیز حرام است اینجا

پیش این بزم که گوید خبر جنت وخلد
نزد من بهتر از آن هر دو مقام است اینجا

محتسب اگر رسد دم نزند از مجلس ما
محتسب خود که دهد؟ یار کدام است اینجا

لاف بخشش بر مستان خرابات مزن
ملک جمشید به یک جرعهٔ جام است اینجا

هرکه در بزم صبوحی زدگان می افتاد
صبح خیزد همه گر خسرو شام است اینجا

ماه من چهره برافروز که خورشید فلک
بتماشای رخت بر لب بام است اینجا

پی عشاق تو گو پیک اجل رنجه مشو!
همه را کار بیک غمزه تمام است اینجا

کیست فخری که زند لاف غلامی به درت
نام شاه حبش ومصر غلام است اینجا

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

ا - امیر شاهی علیه الرحمة فرماید

ابر آمد و بگریست بر اطراف چمن ها — نشستند به شبنم رخ گلها و سمنها
با داغ تو رفتند شهیدان تو در باغ — چون لاله بخون جگر آغشته کفنها
گه ناز و گهی عشوه گهی لطف و گهی جور — غیر از تو که داند دگری این همه فنها
از ما سخنی بشنو و با ما سخنی گوی — کز بهر تو بسیار شنیدیم سخنها
در عشق تو صبر و دل و دین شد و اکنون — ماندست درین واقعه شاهی تن تنها

ب - مولنا نور الدین عبد الرحمن جامی گوید

ای برده رخت رونق گلها و سمنها — دارد دهن تنگ تو با غنچه سخن ها
گر سرو نه با قد تو ماند نتوان برد — چون آب بزنجیر مرا سوی چمن ها
صحرای عدم لاله ستان شد ز شهیدان — با داغ تو رفتند بخون غرقه کفن ها
گفتست بهر غنچه صبا لطف دهانت — ماندست ز حیرت همه را باز دهن ها
مشکل که بود روی خلاصی دل ما را — از زلف تو با این همه خمها و شکن ها
با لذت آوارگی وادی عشقت — غربت زدگان را نشود میل وطن ها
چون خامه بوصف خط تو خشک فرو ماند — جامی که شد انگشت نما در همه فن ها

ج - خواجهٔ آصفی گوید

تا در چمنی بوی تو یابم ز سمن ها — چون آب روم نعره زنان سوی چمن ها
با ما سخنت نیست ولی بهر تسلی — گویم بدل خود ز زبان تو سخن ها
آراسته باد از شکن طرهٔ عذارت — کز رشک تو بر روی گل افتاده شکن ها
دارند بدو در شکرستان تو خوبان — چون نیشکر انگشت تحیر بدهن ها
تا برکشد از چاه ذقن تشنه لبان را — زلف سیهت بر سر هم بسته رسن ها

ایام گل است آصفی و غنچه تهی دل
پر نیست صراحی چه نشاط از گل تنها

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

(۳)

ا۔ حضرت شیخ سعدی فرماید

چه فتنه بود که حسن تو در جهان انداخت — که یکدم از تو نظر بر نمی توان انداخت
بلای غمزهٔ نامهربان خونخوار است — چه خون که در دل یاران مهربان انداخت
ز عقل و عافیت آن روز بر کران ماندم — که روزگار حدیث تو در میان انداخت
نه باغ ماند و نه بستان که سرو قامت تو — برست و ولوله در باغ و بوستان انداخت
تو دوستی کن و از دیده مفگنم زنهار — که دشمنم ز برای تو در زبان انداخت
به چشمهای تو کان چشم کز تو برگیرند — دریغ باشد بر ماه آسمان انداخت

همین حکایت روزی به دوستان برسد
که سعدی از پی یاران خویش جان انداخت

ب۔ شیخ عراقی گوید

به یک گره که دو چشمت بر ابروان انداخت — هزار فتنه و آشوب در جهان انداخت
فریب زلف تو با عاشقان چه شعبده باخت — که هر که جان و دلی داشت در میان انداخت
دلم چو در سر زلف تو شد توان گر گه — ز آفتاب رخت سایه بر آن انداخت
رخ تو در خور چشم من است لیک چه سود — که پرده از رخ تو بر نمی توان انداخت
قبول تو دگران را به صدر وصل نشاند — دل شکستهٔ ما را بر آستان انداخت

عراقی از دل و جان آن زمان امید برید
که چشم جادوی تو چین بر ابروان انداخت

ج۔ خواجه حافظ فرماید

خمی که ابروی شوخ تو در کمان انداخت — به قصد جان من زار ناتوان انداخت
نبود نقش دو عالم که رنگ الفت بود — زمانه طرح محبت نه این زمان انداخت
شراب خورده و خوی کرده چون شدی به چمن — فروغ روی تو آتش در ارغوان انداخت
به یک کرشمه که نرگس به خود فروشی کرد — فریب چشم تو صد فتنه در جهان انداخت

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

به بزمگاه چمن دوش مست بگذشتم — چو از دهان توام غنچه در گمان انداخت
بنفشه طرهٔ مفتول خود گره می‌زد — صبا حکایت زلف تو در میان انداخت
ز شرم آنکه به روی تو نسبتش کردند — سمن به دست صبا خاک در دهان انداخت
کنون به آب می لعل خرقه می‌شویم — نصیبهٔ ازل از خود نمی‌توان انداخت

مگر گشایش حافظ درین خرابی بود
که بخشش ازلش در می مغان انداخت

(۶)

ا- حضرت شیخ سعدی علیه الرحمة فرماید

دلی که عاشق و صابر بود مگر سنگ است — ز عشق تا به صبوری هزار فرسنگ است
برادران طریقت ملامتم مکنید — که صبر در ره عشق آبگینه و سنگ است
چه تربیت شنوم یا چه مصلحت باشد — مرا که چشم به ساقی و گوش بر چنگ است
دگر به خفیه نمی‌بایدم شراب و سماع — که نام نیک در آیین عاشقی ننگ است
بیادگار کسی دامن نسیم و صبا — گرفته ایم، چه حاصل؟ که باد در چنگ است
به خشم رفته، ما را که می‌برد پیغام — بیا که ما سپر انداختیم اگر جنگ است

ملامت از دل سعدی فرو نشوید عشق
سیاهی از حبشی کی رود که خود رنگ است

ب- امیر خسرو علیه الرحمة فرماید

شگوفه غالیه بو گشت و باد گلرنگ است — هوای بادهٔ صافی و نغمهٔ چنگ است
بیا و بند قبا باز کن، دمی بنشین، — که عشق همچو قبای تو بر دلم تنگ است
اگرچه غمزه بدآموزیت کند مشنو — چرا که در سر او صد هزار نیرنگ است
شمایل تو مرا زار کشت و این فتنه — از آن کلاه کج و تکمهٔ شکرنگ است

ز دست خسرو مسکین پیالهٔ لبتان
که او غلام شهنشاه هفت اورنگ است

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

ج- شیخ عراقی فرماید

رخ نگار مرا هر زمان دگر رنگ است — که زیر هر خم زلفش هزار نیرنگ است
اگر بشد دلم از دست گو بشو که مرا — بجای دل سر زلف نگار در چنگ است
از آن زمان که خراباتی دلم بربود — مرا هوای خرابات و باده و چنگ است
بدین صفت که منم از شراب عشق خراب — مرا چه جای کرامات و نام یا ننگ است
مریز خون عراقی و آشتی پیش آر — که آشتی بهمه حال بهتر از جنگ است

د- مولنا عبد الرحمن جامی فرماید

مقام کوی ترا فسحت حرم تنگ است — ز کعبه تا سر کویت هزار فرسنگ است
دلم ضعیف ز هر سو ملامتی چه کنم — که شیشه نازک و هر جا که میروم سنگ است
مکن بحلقهٔ ما ذکر رشتهٔ تسبیح — که گوش مجلسیان بر بریشم چنگ است
بعرصهٔ چمن و صحن باغ نگشاید — دلی که غنچه وش از هجر گلرخی تنگ است
ز صلح و جنگ کیانم غم تو فارغ ساخت — نه با کسیم سر صلح و نه طاقت جنگ است
بقدر آینهٔ حسن تو نماید روی — دریغ کاینهٔ ما نهفته در زنگ است
مبین دورنگی رخسار و اشک جامی را — که در طریق محبت همیشه یکرنگ است

(۷)

ر- مولنا کاهی گوید

خرم آنانکه سر زلف نگاری گیرند — بیقراری بکف آرند و قراری گیرند
چیست عیش دو جهان؟ آنکه پس از هجر دراز — یکدگر را ز سر شوق کناری گیرند
نبود باک ز صد زخم که خوبان بزنند — به یکی مرهم اگر خاطر یاری گیرند
دارم امید که در محشرم از بیدلان — گر نگیرند سگ کوی تو باری گیرند
سر راه تو گرفتیم به دریوزهٔ وصل — چون گدایان که سر راه گذاری گیرند
کاهی ناله چو بلبل مکن از گل بدهان — ز انکه ایشان چو تو هر لحظه هزاری گیرند

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

ب - مولٰنا عبدالرّحمن جامی فرماید

ای خوش آنانکه خم طرّهٔ یاری گیرند
یک دم از پیچ و خم و بهر کناری گیرند

تا ازین بحر رسد زورق امید به لب
لب جوی و لب جام و لب یاری گیرند

تا درین بی سر و بن صید گه آزاد زیند
جا سر کوهی و منزل بن غاری گیرند

هیبت بادیهٔ فقر و فنا بین که درو
هر صف مورچه را خیل سواری گیرند

بیقرارند چو آتش ز غمت سوختگان
تا نمیرند چه امکان که قراری گیرند

تیز بینان نظر از کحل بصر دوخته اند
در رهت کحل بصیرت ز غباری گیرند

جامی و ردی بخاک در تو چون ز حرم
هر یک از کعبه روان راه دیاری گیرند

ج - مولینا طوسی گوید

ای خوش آنانکه لب لعل نگاری گیرند
کام دل از لب جان پرور یاری گیرند

بر دل خسته گر افتند دو زلفش سر راه
همچو دزدان که سر راه گذاری گیرند

جم و تفتند مگر لاله و نرگس که مدام
جام بر یاد لب لعل نگاری گیرند

پیش رویت چو مه و مهر نیایند بکار
به از آن نیست که هر یک پی کاری گیرند

پیش آئینهٔ جام و رخ آن مه طوسی
مکش آه مبادا که غباری گیرند

(۸)

ا - حضرت خواجه حافظ شیرازی گوید

خیز و در کاسهٔ زر آب طربناک انداز
پیشتر ز آنکه شود کاسهٔ سر خاک انداز

چشم آلوده نظر از رخ جانان دور است
بر رخ او نظر از آینهٔ پاک انداز

ملک این مزرعه دانی که ثباتی نکند
آتشی از جگر جام در املاک انداز

یارب آن زاهد خودبین که بجز عیب ندید
دود آهیش در آینهٔ ادراک انداز

عاقبت منزل ما وادی خاموشان است
حالیه غلغله در گنبد افلاک انداز

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بسر سبز نوای سرو که چون خاک شوم | ناز از سر بنه و سایه بر آن خاک انداز
غسل در اشک زدم کاهل طریقت گویند | پاک شو اول و پس دیده بر آن پاک انداز
دل ما را که ز مار سر زلف تو بخست | از لب خود به شفا خانهٔ تریاک انداز

چون گل از نکهت او جامه قبا کن حافظ
وین قبا در رهِ آن دلبر چالاک انداز

مولینا عبد الرحمن جامی گوید

یا به شمشیر جفا در جگرم چاک انداز | یا برحمت نظری بر من غمناک انداز
تشنه لب خاک شدم در هوس لعل لبت | ساغری بکش و جرعه بریں خاک انداز
سگ طوق توام آمدم که کنی عزمِ شکار | طوق در گردنم از حلقهٔ فتراک انداز
رخ فروزان بتماشای گل و لاله خرام | آتش از رشک بهشت خس و خاشاک انداز
بگشا لب بجدیثی و خردمندان را | تری از عیب در آئینهٔ ادراک انداز
چند صاحب نظران دود غم در دو کشند | ای قضا سنگ به خمخانهٔ افلاک انداز

جامی از عشق چه نالی؟ که تراگفت که دل
در کفِ سنگ دل سرکش بیباک انداز؟

ج - لجامعه

ناوکی بر دل از آن غمزهٔ بیباک انداز | لشکر خنده نمک در جگر چاک انداز
رخ برافروخته از می سوی گلزار خرام | شعله چون برق بهشتِ خس و خاشاک انداز
گل شبنم زده را صبح خجل ساز بباغ | نفسی پرده از آن روی عرقناک انداز
در دل و دیده اگر فکر خیالت بنود | بدل آتش زن و در دیده من خاک انداز

گر بود کعبهٔ اقبال امیدت فخری
دستِ اخلاص در آن حلقهٔ فتراک انداز

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

(۱۰)

ا - امیر خسرو فرماید

مه من خراب گشتم ز رخت به یک نظاره / نظری ز تو عفا الله چه می است مست کاره
تو به ره روان و خلقی به هلاک مانده هر سو / چه غم آب تند رو را ز خرابی کناره
سر آن دو چشم گردم که چو هندوان ره زن / همه را به نوک مژگان زده بر جگر کناره
چو روی به ره بجولان دل عاشقان بود آن / که ز سم بادپایت جهد آتش شراره
هوسم بود که دیده ز همه تنم دمد بس / که هزار دیده تنها به رخت کنم نظاره
چه زنی دم از عیاری بر آن بلند کیوان / که به کنگر جلالش نرسد کمند چاره
چو اسیر نیست خسرو رگ جان مکش ز بندش / که برشته دوخت نتوان جگری که گشت پاره

ب - مولینا ناظری گوید

ز غم تو غیر مردن من خسته را چه چاره / که دلی کباب دارم جگری هزار پاره
تو به حسن پادشاهی همه دلبران سپاهت / تو به دلبری چو ماهی دگران همه ستاره
بسر ره تو آیم که کنی نظر به حالم / نظری بحال من کن چه کنی ز ره کناره
به رهی که بگذری تو اگرم ز دست آید / بخدا اگر گذارم که کنند کس نظاره
به غم تو چاره جویم غم خویش با که گویم / که بکشت ناظری را غم تو هزار باره

ج - للجامعه

مه من چرا نباشد جگرم هزار پاره / که اسیر صد بلایم ز رخت به یک نظاره
چه تواضع است یارب که چو ناگهت ببینم / نتوانم از خجالت که نظر کنم دوباره
همه دلبران پیاده ز پی ات به ره فتاده / تو به رخش ناز هر سو که شتافتی سواره
ز خدا بود مرادم همه عمر این که یک ره / چو مرا ز دور بینی نه کنی ز ره کناره
ز بتان چو تو ندیدم به لطافت ای ستمگر / بدنی چو آب حیوان دلی چو سنگ خاره
چو شماره سگان سر کوی خود کند یار / چه شود که نام فخری بود اندر آن شماره

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

د - مولنا ابوطاهر کاتب گوید

به هزار دیده خواهم که رخت کنم نظاره ・ که به هر نظاره رویت نگرم هزار باره
نه به تیشه بی ستون راز ده کوه کن زهر سو ・ که ز درد کوه کن شد دل خاره پاره پاره
نه چنان به یک نظاره ز رخت به ره فتادم ・ که بود مجال آنم که نظر کنم دوباره
تو به ره روان چو شاهان و چو من هزار مسکین ・ به فغان چو دادخواهان به جهت ز هر کناره
چو ز چاره طبیبان دل من خراب تر شد ・ پس ازین بجز صبوری دل خسته را چه چاره
نه نشان ز سم اسبت بزمین بود که عاشق ・ بنهاده دیده بر ره که تو بگذری سواره
شد طاهری ز خوبیت به فغان ز هجر رویت ・ نه ز جور دور گردون و ز گردش ستاره

ه - مولنا نرگسی گوید

ز خدا هلاک خود را طلبم هزار باره ・ که هزار درد دارم ز دل هزار پاره
من و درد کاری تو غم کار خود ندارم ・ نه دوا نه چاره جویم چه دوا کنم چه چاره؟
چه کنم ز نرگس و گل چو تو در نظر نباشی ・ بکدام چشم بینم؟ به چه رو کنم نظاره
دُرِ اشک من در آن کو که فتاده است هر سو ・ به نظر چنان نماید که بر آسمان ستاره
شده نرگسی غلامت چو کند به ره سلامت ・ اگرش جواب ندهی نکنی ز ره کناره

و - مولنا اسیری گوید

ز بلای هجر دل را بجز این نماند چاره ・ که ز راه دیده آید به ره تو پاره پاره
نتوان به گریه شستن رقم جفا از آن دل ・ نرود به آب نقشی که نوشته شد به خاره
ز تن ضعیف آهم به حرارتی برآید ・ که ز هر شراره داغی برسد به هر ستاره
تو ز من ملول و من هم بکشش و خلاصیم ده ・ که برین جهان نیامده من کسی دوباره
دم تیغ تو به هر کس که رسید بی خبر شد ・ مکنش به آب نسبت که میست مست کاره

به ره تو مرد اسیری تو ولی حیات بخشی
ز تربت چو گرد خیزد بگذری اگر سواره

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

انتخاب از قصاید سعدی

فی الموعظه

ای که پنجاه رفت و در خوابی ... مگر این پنج روز دریابی
تا کی این باد کبر و آتش خشم ... شرم بادت که قطرهٔ آبی
کهل گشتی و همچنان طفلی ... شیخ گشتی و همچنان شابی
تو به بازی نشسته، وز چپ و راست ... می رود تیر چرخ پرتابی
تا درین گله گوسفندی هست ... ننشیند اجل ز قصابی
تو چراغی نهاده بر رهِ باد، ... خانه‌ای در ممرِّ سیلابی
گر به رفعت سپهر کیوانی، ... ور بحسن، آفتاب و مهتابی
ور به مشرق روی به سیّاحی ... ور به مغرب روی به جلابی
ور به تمکینِ ابن عفّانی، ... ور به نیروی ابن خطابی
ور به نعمت، شریک قارونی ... ور به لقوت، عدیل سهرابی
ور میسّر شود، که سنگِ سیاه ... زر خالص کنی، به قلابی
ور به مروی ز باد بر گذری ... ور به شوخی، چو برق بشتابی
ملک الموت را بحیله و فن ... نتوانی که پنجه برتابی
منتهای کمال نقصان است ... گل بریزد به وقت سیرابی
تو، که مبدا و مرجعت این است ... نه سزاوار کبر و اعجابی
خشت بالینِ گور یاد آور ا ... ای که سر بر کنار احبابی
خفتنت زیر خاک خواهد بود ... ای که در خواب گاهِ سنجابی
بانگ طبلت نمی کند بیدار ... تو مگر مرده‌ای، نه در خوابی
بس خلایق فریفت است این سیم ... که تو لرزان بر او، چو سیمابی
بس جهان دیده این درخت کهن ... که تو پیچان بر او چو لبلابی

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بس بگردید و بس بخواهد گشت　　بر سرِ ما، سپهرِ دولابی
تو ممیز، به عقل و ادراکی　　نه مکرّم، به جاه و انسابی
ابلهی، صد دبیقی و دیبا　　گر بپوشد، خری ست عتابی
نقش دیوار خانه‌ای تو هنوز　　گر همین صورتی و القابی
ای مرید هوای نفسِ حریص!　　تشنه بر زهر همچو جلّابی
قیمت خویشتن خسیس مکن،　　که تو در اصل گوهر نابی
دست و پای بزن، بیچاره و جهد　　که عجب در میان غرقابی
عهدهای شکسته را چه طریق؟　　چاره هم توبه است و شتابی
به درِ بی نیاز نتوان رفت　　جز به مستغفری و اوّابی
تو درِ خلق می زنی همه وقت　　لاجرم بی نصیب ازین بابی
کی دعای تو مستجاب شود؟　　که به یک روی در دو محرابی
یارب از جنسِ ما چه خیر آید؟　　تو کرم کن که ربّ اربابی
عیب دان و لطیف و بیچونی　　ستر پوش و کریم و توّابی
سعدیا راستی ز خلق مجوی　　چون تو در نفسِ خود نمی یابی
جای گریه است، بر مصیبتِ پیر　　تو چو کودک هنوز لعّابی
با همه عیب خویشتن، شب و روز　　در تکاپوی عیب اصحابی
1954 گر همه علم عالمت باشد　　بی عمل، مدّعیِ کذّابی
پیش مردانِ آفتاب صفت　　به اضافت، چو کرم شب تابی
پیر گشتی و ره ندانستی　　تو نه پیری که طفلِ کتابی

در موعظه و مدح مجد الدّین رومی

۷۰ جهان برآب نهاد است، و زندگی برباد　　غلام همّت آنم که دل برو ننهاد
جهان نماند، و خرّم روان آدمییِ　　که باز ماند ازو در جهان، به نیکی یاد
سرای دولتِ باقی نعیم آخرت است　　زمین سخت نگه کن، چو می نهی بنیاد
کدام عیش درین بوستان؟ که بادِ اجل　　همی برآورد، از بیخ، قامت شمشاد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

حیات عاریتی خانه ایست در ره سیل — چراغ عمر نهاده است بر دریچهٔ باد
بسی بر آید و بی ما فرو شود خورشید — بهار، گاه خزان باشد و گهی مرداد
بر آنچه می گذرد، دل منه که دجله بسی — پس از خلیفه بخواهد گذشت در بغداد
گرت ز دست بر آید، چو نخل باش کریم — ورت ز دست نخیزد، چو سرو باش آزاد
بسی به دیدهٔ حسرت ز پس نگاه کند — کسی، که برگ قیامت ز پیش نفرستاد
وجود خلق بدل می کنند ور نه زمین — همان ولایت کیخسرو است و ملک قباد
چو طفل برهنه بازید و برهنه خندید — عجب تر آنکه نگشتند و دیگران استاد
عروس ملک نکو روی دختریست ولی — وفا نمی کند این سست مهر با داماد
نه خود سریر سلیمان بباد رفتی، و بس — که هر کجا که سریریست، می رود بر باد
همین نصیحت من گوش دار و نیکی کن — که دائم، از پس مرگم، کنی به نیکی یاد
نداشت چشم بصیرت که گرد کرد، و نخورد — ببرد گوی سعادت که صرف کرد و بداد
چنانچه صاحب فرخنده رای مجد الدین — که هیچ اجر نستاند و بنای خیر نهاد
نگویمت بتکلف فلان دولت و دین — "سپهر مجد و معالی جهان دانش و داد"
تو آن برادر صاحبدلی که مادر دهر — به سالها، چو تو، فرزند نیک بخت نزاد
بروزگار تو ایام دست فتنه ببست — به یمن تو در اقبال بر جهان بگشاد
دلیل آن که ترا از خدای نیک آید — بس است خلق جهان را که از تو نیک افتاد

یکی دعا کنمت، بی رعونت، از سر صدق
"خدات در نفس آخرین بیامرزاد"

در مدح انکیانو

بس بگردید و بگردد روزگار — دل به دنیا در نبندد هوشیار
ای که دستت می رسد کاری بکن — پیش از آن کز تو نیاید هیچ کار
این، که در شهنامه ها آورده اند — رستم و روئین تن و اسفندیار
تا بدانند این خداوندان ملک — کز بسی خلق است دنیا یادگار
این همه رفتند، و ما ای شوخ چشم — هیچ نگرفتیم از ایشان اعتبار

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

مدتی بالا گرفتی تا بلوغ   سرو بالای شدی سیمین عذار
همچنین، تا مرد نام آور شدی   نارس میدان و مرد کار زار
آنچه دیدی، برقرار خود نماند   وآنچه بینی، هم نماند برقرار
دیر و زود، این شکل و شخص نازنین   باد خواهد برد خاکش را غبار
گل بخواهد چید بی شک باغبان   ور نچیند، خود فرو ریزد ز بار
این همه هیچ است چون می بگذرد   تخت و بخت و امر و نهی و گیر و دار
نام نیکو گر بماند ز آدمی   به که زو ماند سرای زرنگار
سال دیگر را که می داند حساب   یا کجا رفت آن، که با ما بود پار
خفتگان بی چاره در خاک لحد   خفته و در کلهٔ سر سوسمار
صورت زیبای ظاهر هیچ نیست   ای برادر! سیرت زیبا بیار
هیچ می دانی خرد به یا روان   من بگویم، گر بداری استوار
آدمی را عقل باید در بدن   ورنه جان در کالبد دارد حمار
پیش از آن کز دست بیرون برد   گردش گیتی زمام اختیار
گنج خواهی، در طلب رنجی ببر   خرمنی می بایدت، تخمی بکار
چون خداوندت بزرگی داد و حکم   خورده از خردان مسکین در گذار
چون زبردستیت بخشد آسمان   زیردستان را همیشه نیک دار
عذرخواهان را خطاکاری ببخش   زینهاری را بجان ده زینهار
شکر نعمت را نکو می کن، که حق   دوست دارد بندگان حق گذار
لطف او لطفی است بیرون از حساب   فضل او فضلی ست افزون از شمار
گر به هر موئی زبانی باشدت   شکر یک نعمت نگوئی از هزار
نام نیک رفتگان ضایع مکن!   تا بماند نام نیکت برقرار
ملک بانان را نشاید، روز و شب   گاهی اندر خمر، و گاهی در خمار
کام مسکینان و درویشان برآر   تا همه کامت برآرد کردگار
با غریبان لطف بی اندازه کن   تا برندت نام نیکی در دیار
زور بازو داری و شمشیر نیز   گر جهان لشکر بگیرد، غم مدار

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

از درون خستگان پرهیز کن — وز دعای مردم پرهیزگار
منجنیق آهِ مظلومان به صبح — سخت گیرد ظالمان را در حصار
با بدان بد باش و با نیکان نکو — جای گُل، گُل باش و جای خار، خار
دیو با مردم نیامیزد، مترس — بل بترس از مردمانِ دیوسار
هر که دو یا مردم بد پرورد — دیر زود از جان برآرندش دمار
با بدان چندان که نیکویی کنی — قتل مار افسا نباشد جز بمار
ایکه داری چشم عقل و گوش هوش — پندِ من در گوش کن چون گوشوار
نشکند عهدِ من الّا سنگ دل — نشنود قول من الّا بخت یار
پادشاهان را ثنا گویند و مدح — من دعایی میکنم درویش وار
سعدیا چندان که می دانی بگوی — حق نشاید گفتن، الّا آشکار
هر کرا خوف و طمع در کار نیست — از خطا باکش نباشد، وز تتار
دولتِ نوئینِ اعظم شهریار — باد، تا باشد بقای روزگار
خسروِ عادل، امیرِ نامور — انکیانو، سرورِ عالی تبار
منعما! سعدی سپاسِ نعمتت — کی تواند گفت، و چون سعدی هزار

یارب! اندر کارِ ما کن یک نظر
پیش از آن، کز ما نیاید هیچ کار

فی صفة الرّبیع

عَلَمِ دولتِ نوروز به صحرا برخاست — لشکرِ زحمتِ سرما، ز سرِ ما برخاست
تا رباید کلهٔ قاقمِ برف، از سرِ کوه، — یزکِ تابشِ خورشید، به یغما برخاست
بر عروسانِ چمن بست صبا، هر گهری — که بغوّاصی ابر از دلِ دریا، برخاست
این چه بوی است که از جانبِ خلخ بدمید! — وین چه باد است که از جانبِ صحرا برخاست
چه هوائیست که خلدش تحیّر بنشست — چه زمینی است که چرخش به تولّا برخاست
طارمِ اخضر، از عکسِ چمن، حمرا گشت — بسکه از طرفِ چمن، لؤلؤ لالا برخاست
موسمِ نغمهٔ چنگ است، که در بزمِ صبوح — بلبلان را، ز چمن، ناله و غوغا برخاست

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بوی آلودگی از خرقهٔ صوفی آید | شور دیوانگی از سینهٔ دانا برخاست
از زمین نالهٔ عشاق به گردون برسید | وز ثری نالهٔ مستان به ثریا برخاست
بسکه خوبان به تفرج سوی صحرا رفتند | الغیاث از چمن و گلبن حمرا برخاست
عاشق امروز به وقتی بر شاهد بنشست | که دل زاهد از اندیشهٔ فردا برخاست
هر کجا طلعت خورشید رخی سایه فگند | بیدلی خسته، کمر بسته چو جوزا، برخاست
هر کجا سرو قدی چهره چو یوسف بنمود | عاشقی سوخته خرمن چو زلیخا برخاست
هر کسی را هوس روی گلی در سر شد | نه که این ولوله از بلبل تنها برخاست
با رخش لاله ندانم بچه رونق بشگفت؟ | با قدش سرو ندانم بچه یارا برخاست
سر ببالین عدم باز نه ای نرگس مست! | که ز خواب سحر این نرگس شهلا برخاست
به سخن گفتن او عقل ز سر دل برمید | عاشق آن قد سروم که چه زیبا برخاست
روز رویش چو برانداخت نقاب سر زلف | گوئی، از روز قیامت شب یلدا برخاست
در رخ خوبی معشوق ز هم برگردید | قلم عافیت از عاشق شیدا برخاست
ترک عشقش، بنه صبر چنان غارت کرد | که جهان را ز حرم، راز معما برخاست

سعدیا! نامه سیاه کردن سودا، تا کی
که قلم را بسر، از دست تو، سودا برخاست

فی الموعظة والنصیحة

دریغ روز جوانی و عهد برنائی | نشاط کودکی و عیش خویشتن رائی
سر فروتنی انداخت پیری اندر پیش | پس از غرور جوانی و دست بالائی
دریغ بازوی سرپنجگی، که بپیچد | ستیزه دور فلک ساعد توانائی
زهی زمانهٔ ناپایدار عهد شکن | چه دوستی است؟ که با دوستان نمی پائی
که اعتماد کند بر مواهب نعمت؟ | که همچو طفل به بخشی و باز بربائی
به زار تر گسلی، هر چه خوب تر بندی | تباه تر شکنی، هر چه خوش تر آرائی
به عمر خویش کسی از تو کام برنگرفت | که در شکنجهٔ ناکامیش نه فرسائی
اگر زیادت قدر است در تغیر نفس | نخواستم که به قدر من اندر افزائی
مرا ملامت دیوانگی و سرمستی | ترا سلامت پیری و پای برجائی

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

شکوه پیری بگذار و علم و فضل و ادب
کجاست جهل جوانی و عشق برنائی؟

چو با قضا و اجل برنمی‌توان آمد
تفاوتی نکند گر بزی و دانائی

نه آن جلیس انیس از کنار من رفته است
که بعد از و منصور شنو و شکیبائی

دریغ خلعت زیبای احسن التقویم
به آستین تنعم طراز زیبائی

غبار خط معنبر نشسته بر گل روی
چنانکه مشک بباورد بر سمن سائی

اگر زباد فنا ای پسر بیندیشی
چو گل به عمر دو روزه غرور ننمائی

زمان رفته نخواهد به گریه باز آمد
نه آب دیده، که گر خون دل بپالائی

نه دوخت جامهٔ کامی بقد کس گردون
که عاقبت، به مصیبت، نکرد یکتائی

چو خوان یغما غارت کند بناگاهی
زمانه، مجلس عیش بتان یغمائی

چو تخم خرما فردات پایمال کنند
دگر به سرعت امروز نخل خرمائی

برادران تو بیچاره در ثری رفتند
تو همچنان ز سر کبر بر ثریائی

همیشه باز نباشد در دو لختی چشم
ضرورتست که روزی به گل براندائی

خیال بسته و بر باد عمر تکیه زده
به پنج روز که در عیش و در تماشائی

دماغ پخته که من شیر مرد و برنایم
برو، که با سگ نفس هم تو برنائی

اگر بود دل مومن، چو موم نرم نهاد
تو موم نیستی ای دل! که سنگ خارائی

هر آن زمان، که ز تو مردمی برآساید
درست شد بحقیقت که مردم آسائی

وگر به جهل برفتی به عذر باز پس آی
که چاره نیست برون از شکسته پیرائی

سخن دراز مکن سعدیا! و کوته کن
چو روزگار به پیرانه سر ز رعنائی

وگر عنایت توفیق حق نگیرد دست
بدست سعی تو باد است، تا نه پیمائی

ببخش بار خدایا به فضل و رحمت خویش
که دردمند نوازی و جرم بخشائی

بضاعتی نه سزاوار حضرت آوردم
مگر به عین عنایت قبول فرمائی

ز درگه کرمت روی ناامیدی نیست
کجا رود مگس از کارگاه حلوائی؟

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

در مدح اتکیانو

بسی صورت بگردیده است عالم / ازین صورت بگردد عاقبت هم
عمارت با سرای دیگر انداز / که دنیا را اساسی نیست محکم
مثال عمر، سر بر کوه شمعی است / که کوتاه باز می باشد دمادم
و یا برف گدازان بر سر کوه / که و هر لحظه جزوی مے شود کم
بسا خاکا به زیر پای نادان / که گر بازش کنی، دست است و معصم
نه چشم طامع از دنیا شود سیر / نه هرگز چاه پُر گردد ز شبنم
بگِل فرزند آدم خشت گردید / نمی جنبد دل فرزند آدم
بسیم و زر نکونامی بدست آر / منه برهم، که برگیرندش از هم
فریدون را سر آمد پادشاهی / سلیمان را برفت از دست خاتم
نه نیشی میزند دوران گیتی، / که آن را، تا قیامت هست مرهم
وفا داری مجوی از دهر خونخوار / محال است انگبین در کام ارقم
به نقل از اوستادان یاد دارم / که شاهان عجم، کیخسرو و جم
ز سوز سینه، فریاد خواهان / چنان پرهیز کردندی که از سم
که موران چون بگرد آیند بسیار / به تنگ آید روان، در حلق ضیغم
وَمَا مِنْ ظَالِمٍ الّا وَ یُبْلیٰ / و اِن طال المدی یوماً بظلمٍ
سخن را روی بر صاحبدلان است / نگویند از حرم الا به محرم
حرامش باد ملک و پادشاهی / که پیشش مدح گویند، از تقادم
عروس زشت زیبا کی توان کرد / وگر به خود کنند دیبای معلم
اگر مردم همین بالا وریش اند / به نیزه نیز بربسته است پرچم
سخن شیرین بود پیر کهن را / ندانم بشنود نوئین اعظم

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

جهان سالارِ عادل، انکیانو سپهدارِ عراق و ترک و دیلم
که روزِ بزم بر تخت کیانی فریدون است، و روزِ رزم رستم
چنین پند از پدر نشنیده باشی الا گر هوشیاری بشنو از عم
چو یزدانت مکرّم کرد و مخصوص چنان زی در میانِ خلق عالم
که گر وقتی، مکانِ پادشاهیت نباشد، همچنان باشی مکرّم
نه هر کس حق تواند گفت گستاخ سخن ملکی است سعدی را مسلم
مقامات از دو بیرون نیست فردا بهشتِ جاودانی، یا جهنم
مدامت بخت و دولت همنشین باد به دولت شادمان از بخت خرم
بدستِ راست، تیدِ بازِ اشهب به دستِ چپ، عنانِ خنگِ ادهم

سرِ سالت مبارک باد و میمون
سعادت همره و اقبال همدم

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

قصیدۂ انوری

معروف بہ

"اشک ہائے خراسان"

بہ سمرقند، اگر بگذری، اے بادِ سحر! — نامۂ اہلِ خراسان ببرِ خاقان بر

نامۂ، مطلعِ آن رنجِ تن و آفتِ جان — نامۂ، مقطعِ آن دردِ دل و خونِ جگر

نامۂ، بر رقمش آہِ عزیزان پیدا — نامۂ، در شکنش خونِ شہیدان مضمر

نقشِ تحریرش، از سینۂ مظلومان خشک — سطرِ عنوانش، از دیدۂ محرومان تر

ریش گردد، ممرِ صوت، از وگاہ سماع — خون شود، مردمکِ دیدہ، از وگاہ نظر

تاکنون حالِ خراسان و رعایا بودہ است — بر خداوندِ جہاں خاقان پوشیدہ، مگر

نی، نبودہ است، کہ پوشیدہ نباشد بر وے — ذرّہ نیک و بد نہ فلک و ہفت اختر

کارہا بستہ بود بیشک در وقت، و کنوں — وقت آنست کہ راند سوئے ایران لشکر

خسروِ عادل خاقانِ معظم، گرچند — بادشاہ ست و جہاندار، بہفتاد پدر

دائمش فخر بآنست، کہ در پیشِ ملوک — پسرش خواندی، سلطانِ سلاطین سنجر

باز خواہد ز غزان کینہ، کہ واجب باشد — خواستن کینِ پدر بر پسرِ خوب سیر

چون شد از عدلش سرتاسر توران آباد — کے روا دارد ایران را ویران یکسر

اے کیومرث بقا! بادشہ کسری عدل — وے منوچہر لقا! خسروِ افریدون فر!

قصۂ اہلِ خراسان بشنو از سرِ لطف — چون شنیدی، ز رہِ لطف بر ایشان بنگر

این دل افگار جگر سوختگان میگویند — "کاے دل و دولت و دین راز تو شادی و ظفر

خبرت ہست کزین زیر و زبر شومِ غزان — نیست یک پی ز خراسان کہ نشد زیر و زبر؟

بر بزرگانِ زمانہ شدہ خردان سالار — بر کریمانِ جہان گشتہ لئیمان مہتر

بر درِ دونان احرار حزین و حیران — در کفِ رندان ابرار اسیر و مضطر

مسجدِ جامعِ ہر شہر، ستوران شانرا — پایگاہیست کہ نہ سقفش پیدا و نہ در

نکنند خطبہ بہ ہر شہر بنامِ غز ازآنکہ — در خراسان نہ خطیب است کنون نے منبر

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

گشته فرزند گرامی، و اگر ناگاهان   بیند، از بیم خروشید نیارد، مادر
بر مسلمانان آن نوع کنند استخفاف   کو مسلمان نکند صد یک از آن با کافر
هست در روم و خطا امن مسلمانان را   نیست یک ذره سلامت به مسلمانی در
خلق را زین غم فریاد رس ای شاه نژاد   ملک را زین ستم آزاد کن ای پاک گهر!
بخدای که بیاراست بنامت و بنیاد   بخدای که برافراخت بقدرت افسر
که کنی فارغ و آسوده دل خلق خدای   زین فرومایه غز شوم پی و غارت گر
وقت آنست که یابند ز رحمت پاداش   گاه آنست که گیرند ز تیغت کیفر
زن و فرزند و زر و جمله بیک حمله چو بار   بروی امسال ز وان شان بدگر حمله ببر
آخر ایران که ازو بودی فردوس برشک   وقف خواهد بُده تا حشر برین شوم حشر
سوی آنحضرت کز عدل تو گشته است بهشت   دور ازین جای که از ظلم غزان شد چو سقر
هر که پائی و خری داشت بجیدت بگریخت   چکند مسکین آن را که نه پایست و نه خر
رحم کن رحم بر آن قوم، که جویند جوین   از پس آنکه نخوردندی از ناز شکر
رحم کن رحم بر آنها، که نیابند نمد   از پس آنکه از اطلس شان بودی بستر
رحم کن رحم بر آن قوم، که نبود شب و روز   در مصیبت شان جز نوحه گری کار دگر
رحم کن بر آن قوم، که رسوا گشتند   از پس آنکه بمستوری بودند سمر
گرد آفاق چو اسکندر برگرد از آنکه   توئی امروز جهان را بدل اسکندر
از تو رزم ای شه از بخت موافق نصرت   از تو عزم ای ملک از ملک العرش ظفر
همه پوشند کفن چون تو بپوشی خفتان   همه خواهند امان چون تو بخواهی مغفر
آن سرافراز جهانبانی کز غایت فضل   حق سپرده‌ست بعدل تو جهان را یکسر
بهره باید ز عدل تو نیز ایران را   گرچه ویران شده، بیرون ز جهانش مشمر
نور خورشید روشنی دهست خراسان اطلال   نه بر اطلال بتابد چو بر آبادی خور؟
هست ایران بمثل شوره و تو ابری ابر   هم ببیفشاند بر شوره، چو بر باغ مُطر
بر ضعیف و قوی امروز توئی داور حق   هست واجب غم حق ضعفا بر داور
کشور ایران چون کشور توران چو تراست   از چه محروم است از رأفت تو این کشور؟
گر بیا راید پائی تو به این عزم رکاب   غز مدبر بکشد پای و عنان تا خاور

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

کی بود کی که ز اقصای خراسان آید — از فتوح تو بشارت بر خورشید بشر
پادشاه فضلا، صدر جهان، خواجهٔ عصر — سایهٔ قدر و شرف قاعدهٔ فضل و هنر
شمس اسلام، فلک مرتبه برهان الدّین، — آنکه مولاش بود شمس و فلک فرمان بر
پادشاها ز حق عزّ و جلّ در همه کار — تا درین کار بود با تو به همّت یاور
چون قلم گردد ازین کار گران بعد بزرگ — نیزه کردار به بندد پی این کار کمر،
از نوای سایهٔ حق! خلق جگر سوخته را — او شفیع است چنانکه امّت را پیغمبر
خلق را زین حشر شوم اگر برهانی، — گرد گارت برهاند ز خطر در محشر
پیش سلطان جهان سنجر، کو پرورد است — این چنین بادشه دادگر حق پرور
دیدهٔ خواجهٔ آفاق کمال الدّین را، — که نباشد بجهان خواجه ازان کامل تر
نیک دانی که چه و تا بکجا، داشت براو — اعتماد، آن شه دین پرور نیکو محضر
هست ظاهر که براو هرگز پوشیده نبود — هیچ ز اسرار ممالک چه ز خیر و چه ز شر
روشن است این که برآنگونه چو خور گردون را — بود ایران ز رالیش همه عمر اندر خور
واندر آن مملکت سلطنت و آن دولت — چه اثر بود ازو هم به سفر هم به حضر
با کمال الدّین ابنای خراسان گفتند: — قصّهٔ ما به خداوند جهان خاقان بر
چون کند پیش خداوند جهان از سر سوز — عرضه این قصه و رنج دل و اندوه جگر
از کمال و کرم و لطف تو زیبد شاها! — کز کمال الدّین داری سخن ما باور،
زو شنو حال خراسان و عراق ای شه شرق — که مرا و را است همه حال چو الحمد از بر
تا کشد رای تو، چون تیر بر آن قوم کمان — خویشتن پیش چنین حادثه کرده است سپر
آنچه او گوید محض شفقت باشد از آنکه — بسطت ملک تو میخواهد نی جاه و خطر
خسروا! در همه انواع هنر دستت هست — خاصه در شیوهٔ نظم خوش و اشعار غرر
گر مکرر بود ابیات درین تا نشتم — چون ضرورلیست شها! پرده این نظم مدر
هم بر آنگونه که استاد سخن عمعق گفت — "خاک خون آلوده ای باد! با صفاهان بر"
بیگمان خلق جگر سوخته را در باید — چون ز درد دل شان یا بد ازین حال خبر.

تا جهان را بفروزد خور گردون پیمای
از جناب خداوندی تو ... ملک ... خواه

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

از حکیم فرخی سیستانی

ترجیع بند در مدح ابوالحسن علی بن فضل معروف به حجاج

ماه فروردین جهان را از در دیدار کرد ... ابر فروردین زمین را پر بت فرخار کرد
باد گوئی نافه های تبتنان بر درید ... باغ گوئی کاروان شوشتر آوار کرد
گلبن سرخ آستین صدره پر یاقوت کرد ... گلبن زرد آستین گرته پر دینار کرد
این بهار خرم شادی فزای مشکبوی ... خاک را بزاز کرد و باد را عطار کرد
تا نه چشم نرگس تازه بنفشه دور شد ... غنچه گل با شکوفه ارغوان بیدار کرد
چشم نیلوفر چو چشم ماندگان در خواب شد ... یا نم نیسان دو چشم لاله را بیدار کرد
زندواف زندخوان چون عاشق هجر آزمای ... دوش بر گلبن همی تا روز ناله زار کرد
از نوای مرغ گوئی خواجه سید بباغ ... مطرب بنجاه را چون خسرو پرکار کرد
خواجه حجاج آنکه از جمع بزرگان جهان ... ایزد او را برگزید و بر جهان سالار کرد

جاودانه خواجه هر خواجه حجاج باد
برترین مهتر که هر کهتر بش محتاج باد

بند دویم

عید همچون حاجیان نوروز را پیش اندر است ... نیست نوروزی که عیدش حاجب خدمتگر است
عید اگر نوروز را خدمت کند بس کار نیست ... چاکر نوروز را چون عید سیصد چاکر است
عید را زینت ز مال و ملک درویشان بود ... زینت نوروز هم باری تبوروز اندر است
بر زمین او را بهر گامی هزاران صورت است ... بر درخت او را بهر برگی هزاران گوهر است
تیغهای کوه از و پر لاله و پر سوسن است ... مرزهای باغ از و پر سنبل و سیسنبر است
پارهای سنگ از و چون تختهای بسد است ... تلهای ریگ از و چون تودهای عنبر است
کوه از و پر صورت است و دشت از و پر لعبت است ... باغ از و پر زینت است و راغ از و پر زیور است

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بوستان خواجه را ماند نماند کز قیاس — بوستان خواجه بید بهشت دیگر است

خواجه را سر سبز باد و تن قوی تا بر خورد — زین همایون بوستان کین خواجه را اندر خورست

جاودانه خواجه هر خواجه حجاج باد

برترین مهتر بکهتر کهترش محتاج باد

بند سیم

دشت گوئی گستریده حلهٔ دیباستی — کوه گوئی کوده بیجاده و میناستی

کشت نی از سبزه گوئی آسمان استی درست — و آسمان ساده را گوئی کنون صحراستی

ارغوان لعل گوئی دو لب معشوق ماست — لاله خود روی گوئی روی ترک ماستی

گلبن اندر باغ گوئی کودکی نیکوستی — سوسن اندر باغ گوئی ساقی زیباستی

از درخت سیب و بادام شگفته بوستان — راست پنداری که فردوسی پر از حوراستی

ابر گوئی کشتی پر گوهراستی در هوا — رعد گوئی ناله و طرفه بدین دریاستی

قطرهٔ باران چکیده در دهان سرخ گل — در عقیقین جام گوئی لولؤ بیضاستی

اندرین نوروز خرم بر گل سوری بباغ — یاد خواجه خوردمی مے گر مرا یاراستی

خواجه حجاج آنکو کس نبوده در جهان — که به رادی دست او را در جهان همتاستی

جاودانه خواجه هر خواجه حجاج باد

برترین مهتر بکهتر کهترش محتاج باد

بند چهارم

اندرین گیتی به فضل و رادی او را یار نیست — جز کریمی و عطا بخشیدن او را کار نیست

تیز بازاری همے بینم سخا را نزد او — اینت بازاری که در گیتی چنین بازار نیست

از پی نام بلند و از پی جاه عریض — ملک او و مال او را نزد او مقدار نیست

بهترین چیزی نزد اهل دانش دانش است — هیچ دانش نیست کو را اندران بیدار نیست

گرچه در سر چیز گفتارے بود گوینده را — هیچ کس را در کمال و فضل او گفتار نیست

گوش نشنیده است گفتارے ازو کز روی طعن — کس تواند گفت کاین گفتار چون کردار نیست

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

زود بیر و زود تند آزار باشد هر شهی   خواجه باری زود بیر و زود تند آزار نیست
زائران را بار باشد هر زمانی نزد او   ور چه ورده بند پیشش مهتران را بار نیست
از بلندی همت او وز بزرگی اصل او   همچنین زیبد از و این نیکو بسیار نیست

جاودانه خواجهٔ هر خوجه جماج باد
برترین بهتر بکهتر کهترش محتاج باد

بند پنجم

همتی دارد که جز فرق ستاره نسپرد   هیبتش حائل چنان کاندر جهان همتا نخورد
هرچه ماهی باشد اندر قعر دریا خون شود   گر سموم هیبتش بر قعر دریا بگذرد
در بدیه با وجودش بگذرد بر کوه و دشت   خار خشک و سنگ خاره لاله بیرون آورد
شیر گر عدلش برانگیزد برا قلیمی دگر   دست و پایش لرزه گیرد چون شکاری بنگرد
دولت او را در کنار خویش پرورده است او   در کنار خویش چون فرزند را مر پرورد
مهتران بسیار دیدم کس چنین عنبر نبود   راست گویم هر که گوید هر دم از مردم برد
گر سخن گوید سخندان باید اندر پیش او   تا معانی یاد گیرد تا نکتها بشمرد
کس بود کو ظن برد کاندر هنر گشتم خبیر   خویشتن را جاهلی باید چو او را بنگرد
چشم بد زد دور باد و دولتش پاینده باد   تا ز عمر و از جهان و از جوانی بر خورد

جاودانه خواجهٔ هر خواجه حجاج باد
برترین مهتر بکتر کهترش محتاج باد

بند ششم

1953

مهتری کو را چو حاتم کهتر و دربان بود   گر کسی گوید چنان باشد کسی نادان بود
آنکه این اندیشه او را باشد او را مژده دان   گو چنین باشد کسی گر در کالبد چون جان بود
همچنین باشد بصورت لیکن اندر باب فضل   نیست ممکن کاندر این گیتی چنو انسان بود
پیش مردم چند گویم از سخا و همتش   کاین دو چیزی نیستگان از مزمان پنهان بود
نام رادی و بزرگی جسته بر او بر دیگران   از در تحقیق حرف تهمت و بهتان بود

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

از پی آن تا ز خورشیدش فزون باشد شرف
مشتری خواهد که او را مشرف ایوان بود

کس که اندر گوهر و اندر هنر دعوی کند
همچو خر در خره ماند چون گه برهان بود

خواجه بی دعوی همی برهان نماید زین دو چیز
خواجه را برهان نمودن این دو چیز آسان بود

تنگدل گردد چو عاشق از غم معشوق خویش
گر زمانی خوان او بی زایر و مهمان بود

جاودانه خواجهٔ هر خواجهٔ حجاج باد
برترین مهتر بکهتر کهترش محتاج باد

بند هفتم

تا بفروردین جهان چون حلهٔ رنگین شود
بوستان پر لاله و پر سوسن و نسرین شود

تا چو از گل شاخ گل چون افسر کسری شود
وز سمن شاخ سمن چون محفهٔ شیرین شود

تا چو باغ از برگ ریزان چون تن بیدل شود
آسمان از ابر تیره چون دل غمگین شود

تا چو سرو از برف گردانید گشته سیمین زره
برگ شاخ زرچنان چون غالیه زرین شود

تا بدان وقتی که همچون گوی سیمین گشت سیب
نار همچو حقهٔ پر دُرّ عقیق آگین شود

تا چو لاله گیرد اندر دشت چون تابان چراغ
باده اندر خم چو خشتان آذر برزین شود

شاد باش و دوستش از شادی او شاد باد
تا عدو زین اندهٔ غم بیدل و بیدین شود

دوستانش را شود حنظل شکر نزد و در مذاق
هر سر موی بر تن بدخواه او زوبین شود

ماه فروردین و سال نو برو فرخنده باد
هر سخن کاندر جهان باشد بفعل آیین شود

جاودانه خواجهٔ هر خواجهٔ حجاج باد
برترین مهتر بکهتر کهترش محتاج باد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

انتخاب از شاهنامهٔ فردوسی

۱- هفت خوانِ رستم

رفتنِ قاصد به زابلستان و رفتنِ رستم به مازندران

پس از آں که کیکاؤس بر تخت نشست روزی به هنگامِ باده پیمائی رامشگری در وصفِ مازندران سرودی خواند و کیکاؤس بر آں شد که بداں سرزمین رود۔ زال پدرِ رستم خواست او را مانع آید۔ گفت کہ آں جا ولایتِ دیوان است۔ پادشاه نشنید و به مازندراں رفت و بدستِ دیو سپید گرفتار آمد و چاره جوئی را به زابلستان کس فرستاد و زال را از گرفتاریِ خود آگاهی داد:-

چو پوینده نزدیکِ دستان رسید — بگفت آں چه دانست و دید و شنید
برستم چنیں گفت دستانِ سام — "که شمشیر کوته شد اندر نیام
نشاید کزیں پس چمیم و چریم — وگر خویشتن تاج را پروریم
که شاهِ جهاں در دمِ اژدهاست — برایرانیاں بر چه مایه بلاست
کنوں کرد باید ترا رخش زین — بخواهی به تیغِ جهاں بخش کین
همانا که از بهرِ ایں روزگار — ترا پروراند پروردگار،
ازیں کار یابی تو نامِ بلند — رهائی دهی شاه را از گزند
برت را به ببرِ بیاں سخت کن، — سر از خواب و اندیشه پردخت کن
اگر جنگِ دریا کنی خون شود، — از آوازِ تو کوه هاموں شود
نباید که ارژنگ و دیوِ سپید — بجاں از تو دارند هرگز امید
پس از رفتنت نام ماند بجای — بمازندراں پوی و ایدر مپای

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

که روشن کنی نام سام سوار   به گیتی نبوده چو او نامدار
وزان پس بگردد جهان رام تو   بلرزند دیوان هم از نام تو"
چنین گفت رستم به فرخ پدر   "که من بسته دارم به فرمان کمر
تن و جان فدای سپهبد کنم   طلسم تن جادوان بشکنم
نه ارژنگ مانم نه دیو سپید   نه سنجه نه پولاد غندی نه بید
چو خورشید سر برزد از پشت راغ   جهان گشت ازو همچو نورسته باغ
بپوشید ببر و بر آورد یال   بر او آفرین کرد بسیار زال
که کامت به گیتی فزاینده باد   تن دشمنانت گدازنده باد
همیشه بهر جای گسترده نام   نهاده ابر چرخ رخش تو گام
ترا پشت یزدان داد ار باد   سر دشمنانت نگون سار باد
چو پیلی به رخش اندر آورد پای   رخش رنگ برجای و دل هم بجای
برون رفت آن پهلو نیمروز   ز پیش پدر گرد گیتی فروز
دو روزه به یک روز بگذاشتی   شب تیره را روز پنداشتی
بدینسان پی رخش ببرید راه   به تابنده روز و شبان سیاه
تنش چون خورش جست آمد بشور   یکی دشت پیش آمدش پر زگور
یکی رخش را تیز بنمود ران!   تگ گور شد با تگ او گران
کمند و پی رخش و رستم سوار   نیابد ازو دام و دد زینهار
کمند کیانی بینداخت شیر   به خم اندر آورد گوری دلیر
کشید و بیفگند گور آن زمان   بیامد برش، همچو شیر ژیان
ز پیکان تیر آتشی برفروخت   بر خار و خاشاک و هیزم بسوخت
از آن پس که بنیوش و پیچانش کرد   بر آن آتش تیز بریانش کرد!
بخورد و بینداخت دور استخوانش   همین بود دیگ و همین بود خوانش

لگام از سر اسب برداشت خوار
چرا دید بگذاشت در مرغزار!

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

خوانِ اوّل — کشتنِ رخش شیر را

یکی نیستان بسترِ خواب ساخت　　دروبیم را جای ایمن شناخت
بخوابیده شمشیر در زیر سر　　به آرام بنهاد چون شیر سر
در آن نیستان بیشهٔ شیر بود　　که پیلی نیارست از آن نی درود
چو یک پاس بگذشت درنده شیر　　بسوی کنام خود آمد دلیر
به نی بر یکی پیلتن خفته دید　　بر او یکی اسپ آشفته دید
سوی رخشِ رخشان بیامد دمان　　چو آتش بجوشید رخش آن زمان
دو دست اندر آورد و زد بر سرش　　همی تیز دندان به پشت اندرش
همی زدش بر خاک تا پاره کرد　　ددی را بدان چاره بیچاره کرد
چو بیدار شد رستم تیز چنگ　　جهان دید بر شیر تاریک و تنگ
چنین گفت کای رخش ناهوشیار　　که گفتت که با شیر کن کارزار
اگر تو شدی کشته بر دستِ اوی　　من این ببر و این مغفر جنگجوی
چگونه کشیدی به مازندران　　کمند و کمان تیغ و گرز گران
چرا نامدی نزدِ من با خروش　　خروشِ توام چون رسیدی بگوش
سرم گر ز خواب خوش آگه شدی　　ترا جنگ با شیر کوته شدی
بگفت و بخفت و برآسوده دیر　　گوِ نام بردار گردِ دلیر

خوانِ دوم — تشنگیِ رستم

چو خورشید بر زد سر از تیره کوه　　تهمتن ز خواب خوش آمد ستوه
تن رخش بسترد و زین بر نهاد　　ز یزدانِ نیکی دهش کرد یاد
نشست از برِ رخشِ رخشان چو گرد　　به خوانِ دوم پهلوان روی کرد
یکی راه پیش آمدش ناگزیر　　همی رفت بایست بر خیره خیر
بیابان بی آب و گرمای سخت　　کز و مرغ گشتی به تن لخت لخت
چنان گرم گردید هامون و دشت　　تو گفتی که آتش بر او برگذشت

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

تن رخش و گویا زبان سوار
ز گرمی و از تشنگی شد ز کار

پیاده شد از اسپ و زوبین بدست
همی رفت پویان بکردار مست

همی دید بر چاره جستن رهی
سوی آسمان کرد روی آنگهی

چنین گفت "کای داور دادگر
همه رنج و سختی تو آری بسر

تو گفتی که من دادگر داورم
به سختی ستم دیده را یاورم

اگر داد بینی همه کار من
مگردان همی تیره بازار من"

همی گفت با خویشتن پیلتن
کجا یادش آمد ز گور و کفن

"که بودی اگر با سپاهیم کار،
به آورد شان رفتمی شیروار

به یک حمله زیر و زبر کردمی
دم از جان ایشان بر آوردمی

ولیکن چه سوداست مردی و زور
که شد بخت ما زنده را چشم کور"

تن پیلوارش چو این گفته شد
شد از تشنگی سست و آشفته شد

بیفتاد رستم بر آن گرم خاک
زبان گشته از تشنگی چاک چاک،

همانگه یکی میش نیکوسرین
بپیمود پیش تهمتن زمین

از آن رفتن میش اندیشه خاست
به دل گفت آبشخور اینجا کجاست

همانا که بخشایش کردگار
فراز آمدست اندرین روزگار

بشد بر پی میش و تیغش بچنگ
گرفته به دست دگر پالهنگ

به ره بر یکی چشمه آمد پدید
که میش سرافراز آنجا رسید

تهمتن سوی آسمان کرد روی
چنین گفت "کای داور راستگوی

برین چشمه جای پی میش نیست
همان غرم دشتی مرا خویش نیست"

بجایی که تنگ اندر آید سخن،
پناهت بجز پاک یزدان مکن

بر آن غرم بر آفرین کرد چند
که از چرخ گردون مبادت گزند

گیا و در و دشت تو سبز باد
مبادا ز تو بر دل یوز یاد،

به تو هر که یازد به تیر و کمان
شکسته کمان باد و تیره روان

زبانش چو پرداخته شد ز آفرین
ز رخش تگاور جدا کرد زین

همه تن بشستش بدان آب پاک
به کردار خورشید شد تابناک!

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

چو سیراب شد سازِ نخچیر کرد — بسیچید و ترکش پر از تیر کرد
بیفگند گوری چو پیلِ ژیان — جدا کرد ازو پای و چرم و میان
چو خورشید تیز آتشی برفروخت — برآورد ز آب و در آتش بسوخت
بپردخت ازاں پس بخوردن گرفت — بچنگ استخوانش فشردن گرفت
سوی چشمهٔ روشن آمد به آب — چو سیراب شد کرد آهنگ خواب
بخفت و بیاسود و نکشاد لب — چمان و چران رخش تا نیم شب

خوانِ سوم ـ کشتنِ اژدها

ز دشت اندر آمد یکے اژدها — کز و پیل گفتی نیابد رها
برآمد جهانجوی را خفته دید — برِ او یکے اسب آشفته دید
نخستین سوی رخش بنهاد روی — دوان رخش شد پیش و بهیم جوی
همی کوفت بر خاک رویینه سم — چو تندر خروشید و افشاند دم
تهمتن چو از خواب بیدار شد — سرِ پُر خرد پُر ز پیکار شد
بدان تیرگی رستم او را بدید — سبک تیغِ تیز از میاں برکشید
بغرید برسانِ ابرِ بهار — زمین کرد پُر آتشِ کارزار
برآویخت با او بجنگ اژدها — نیامد به فرجام هم زو رها!
بدانسان بیاویخت با پیلتن — تو گفتی به رستم درآمد شکن
چو زورِ تنِ اژدها دید رخش — کزانسان بیاویخت با تاج بخش
بمالید گوش و درآمد شگفت — بکند اژدها را به دندان و گفت
بدرید چرمش بدانسان که شیر — درو خیره شد پهلوانِ دلیر
بزد تیغ و انداخت از تن سرش — فرو ریخت چون رود خون از برش
به آب اندر آمد سر و تن بشست — جهاں جز به زورِ جهانباں نجُست
به یزداں چنیں گفت کاے دادگر — تو دادی مرا دانش و زور و فر

چو از آفرین گشت پرداخته
بیاورد گل رخش را ساخته

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

خوانِ چهارم کشتنِ زنِ جادو

نشست از برِ رخش و ره برگرفت   چمان منزلِ جادوان درگرفت

همی راند پویان به راهِ دراز   چو خورشیدِ تابان بگشت از فراز

درخت و گیا دید و آبِ روان   چنان چون بود جای مردِ جوان

چو چشمِ تذروان یکی چشمه دید   یکی جامِ زرّین برش پر نبید

یکی غرمِ بریان و نان از برش   نمکدان و ریچال گرد اندرش

فرود آمد از اسب و زین برگرفت   به غرم و به نان اندر آمد شگفت

نشست از برِ چشمه فرخنده پای   یکی جامِ یاقوت پُر کرده می

ابا می یکی نغز طنبور بود   بیابان چنان خانهٔ سور بود

تهمتن مر او را ببر در گرفت   بزد رود و گفتارها برگرفت

که آواره بدنشان رستمست   که از روزِ شادیش بهره کم است

همه جای جنگست میدانِ اوی   بیابان و کوهست بستانِ اوی

همه جنگ با دیو و نر اژدها   ز دیو و بیابان نیابد رها

می و جام و بویا گل و مرغزار   نکرد است بخشش مرا روزگار

همیشه به جنگِ نهنگ اندرم   دگر با پلنگان به جنگ اندرم

به گوشِ زنِ جادو آمد سرود   همان نغمهٔ رستم و زخمِ رود

بیاراست رُخ را بسانِ بهار   وگر چند زیبا نبودش نگار

بر رستم آمد پر از رنگ و بوی   بپرسید و بنشست نزدیک اوی

تهمتن به یزدان نیایش گرفت   جهان آفرین را ستایش گرفت

که در دشتِ مازندران یافت خوان   می و رود با میگسارِ جوان

ندانست کو جادوی ریمن است   نهفته برنگ اندرا هرمن است

یکی طاسِ می بر کفش بر نهاد   ز داد ار نیکی دهش کرد یاد

چو آواز داد از خداوندِ مهر   دگرگونه برگشت جادو به چهر

سیه گشت چون نام یزدان شنید   تهمتن سبک چون بد و بنگرید

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بنیداخت از باد خم کمند ‌ ‌ ‌ سر جادو آورد ناگه به بند
میانش به خنجر به دو نیم کرد ‌ ‌ ‌ دل جادوان را پر از بیم کرد

خوانِ پنجم - جنگ با اولاد

وز آن جا سوی راه بنهاد روی ‌ ‌ ‌ چنان چون بود مردم راهجوی
همی رفت پویان بجائی رسید ‌ ‌ ‌ که اندر جهان روشنائی ندید
شب تیره چون روی زنگی سیاه ‌ ‌ ‌ ستاره نه پیدا نه تابنده ماه
تو خورشید گفتی به بند اندرست ‌ ‌ ‌ ستاره به خمِ کمند اندراست
عنان رخش را داد و بنهاد روی ‌ ‌ ‌ نه افراز دید از سیاهی نه جوی
وز آنجا سوی روشنائی رسید ‌ ‌ ‌ زمین پرنیان دید یکسر خوید
جهانی ز پیری شده نوجوان ‌ ‌ ‌ همه سبزه و آب هائی روان
همه جامه بر تنش چون آب بود ‌ ‌ ‌ نیازش به آسایش و خواب بود
برون کرد ببر بیان از برش ‌ ‌ ‌ بخوی اندرون غرقه بد مغفرش
بگسترد آن هر دو بر آفتاب ‌ ‌ ‌ بخواب و به آسایش آمد شتاب
لگام از سرِ رخش برداشت خوار ‌ ‌ ‌ رها کرد بر خوید و بر کشت زار
بپوشید چون خشک شد خود و بر ‌ ‌ ‌ گیا کرد بستر بسانِ هژبر
سپر زیر سر تیغ بنهاد پیش ‌ ‌ ‌ نهاده بدسته برش دست خویش
چو در سبزه دید اسپ را دشتبان ‌ ‌ ‌ گشاده زبان شد دوان و دنان
سوی رستم و رخش بنهاد روی ‌ ‌ ‌ یکی چوب زد گرم بر پای اوی
چو از خواب بیدار شد تهمتن ‌ ‌ ‌ بدو دشتبان گفت کای اهرمن
چرا اسپ در خوید بگذاشتی ‌ ‌ ‌ بر رنج نا برده برداشتی
ز گفتارِ او تیز شد مرد هوش ‌ ‌ ‌ بجست و گرفتش یکایک دو گوش
بیفشرد و برکند هر دو ز بُن ‌ ‌ ‌ نگفت از بد و نیک با او سخن
سُبک دشتبان گوش ها برگرفت ‌ ‌ ‌ غریوان از و ماند اندر شگفت
بدان مرز اولاد بُد پهلوان ‌ ‌ ‌ یکی نامداری دلیری جوان

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

بتند دشتبان نزد او با خروش　　پر از خون بر و دست بر کنده گوش

بدو گفت مردی چو دیو سیاه　　پلنگینه جوشن از آهن کلاه

همه دشت سرتاسر اهرمنست　　وگر اژدها خفته در جوشن است

مرا دید و برجست و یا نگفت　　دو گوشم بکند و هم آنجا بخفت

چو بشنید اولاد برجست زود　　برون آمد از سوز دل همچو دود

عنان را به پیچید با سرکشان　　بدان سو که بود از تهمتن نشان

چو آمد به تنگ اندر آن جنگجوی　　تهمتن سوی رخش بنهاد روی

نشست از بر رخش و برنده تیغ　　کشید و بیامد چو غرنده میغ 29

رسیدند چون یک به دیگر فراز　　ابا یک به دیگر گشادند راز

بدو گفت اولاد "نام تو چیست　　چه مردی و شاه و پناه تو کیست

چنین گفت رستم که نام من ابر　　اگر ابر باشد به زور هژبر

همه نیزه و تیغ بار آورد　　سران را سر اندر کنار آورد

به گوش تو گر نام من بگذرد　　دم و خون و جان و دلت بفسرد

نیامد به گوشت بهر انجمن　　کمند و کمان و گو پیلتن"

تو با این سپه پیش من راندی　　همی گوز بر گنبد افشاندی

نهنگ بلا برکشید از نیام　　بیاویخت از پیش زین خم خام

چو شیر اندر آمد میان رمه　　بکشت آنکه بودند پیشش همه 38

شکسته شد آن لشکر از پهلوان　　گریزان برفتند نیزه روان

در و دشت بد پر ز گرد سوار　　پراگنده گشتند بر کوهسار

همی رفت رستم چو پیل دژم　　کمندی به بازو در آن شصت خم

به اولاد چون رخش نزدیک شد　　به کردار شب روز تاریک شد

بیفگند رستم کمند دراز　　به خم اندر آمد سر سرفراز

ز اسپ اندر آمد دو دستش ببست　　به پیش اندر افگند و خود برنشست

بدو گفت "اگر راست گویی سخن　　ز کژی نه سر یابم از تو نه بن

نمایی مرا جای دیو سپید　　همان جای پولاد غندی و بید

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

بجائی که بسته است کاوس شاه | کسی کاین بدیها نموده است راه
من این تاج و این تخت و گرز گران | بگیر دانم از شاه مازندران
تو باشی برین بوم و بر شهریار | گر ایدونکه کژی نیاری بکار
دگر کژی آری بگفت اندرون | روان سازم از چشم تو جوی خون
بدو گفت اولاد مغز از خشم | بپرداز و بگشای یکباره چشم
تن من مپرداز خیره ز جان | بیابی ز من هرچه پرسی نشان
بجائی که بسته است کاوس شاه | نمایم ترا یک بیک شهر و راه
ترا خانهٔ بید و دیو سپید | نمایم من این را که دادی نوید
کنون تا بنزدیک کاوس کی | صد افگنده فرسنگ بخشنده پی
وز آنجا سوی دیو فرسنگ صد | بیامد یکی راه دشخوار بد
میان دو کوهست پر هول جای | نپرد بر آن آسمانش همای
بپرنده دیوان چو دیو سپید | کز و کوه لرزان بود همچو بید
یکی کوه یابی مر او را بتن | برو کتف و یالش بوده رسن
ترا با چنین شاخ و دست عنان | گزارنده تیغ و گرز و سنان
چنین برز و بالا و این کار کرد | نه خوبست با دیو پیکار کرد
تو تنها سنگی و اگر ز آهنی | بسائی به سوهان اهریمنی
بخندید رستم ز گفتار اوی | بدو گفت گر با منی راه جوی
به بینی کزین یک تن پیلتن | چه آید بدان نامدار انجمن
به نیروی یزدان پیروزگر | به بخت و به شمشیر تیر و هنر
چو بینند تاو بر و یال من | بجنگ اندرون زخم گوپال من
بدرّد پی و پوست شان از نهیب | عنان را ندانند باز از رکیب
بگفت این و بنشست بر رخش شاد | دوان بود اولاد مانند باد
نیاسود تیره شب و پاک روز | همی راند تا پیش کوه اسپروز
بدانجا که کاوس لشکر کشید | ز دیو و ز جادو بدو بد رسید
چو یک نیمه بگذشت از تیره شب | خروش آمد از دشت و بانگ جلب

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

به مازندران آتش افروختند / به هر جایی شمعی همی سوختند
تهمتن به اولاد گفت آن کجاست / که آتش برآید ز چپ و ز راست
"در شهر مازندران ست" گفت / که از شب دو بهره نیارند خفت
سپهبد چو پولاد و ارژنگ بید / همه پهلوانان دیو سپید
درختی که سر دارد اندر سحاب / ستاره زده برکشیده طناب
بدانجایگه باشد ارژنگ دیو / که هر ماه برآرد خروش و غریو
بخفت آن زمان رستم جنگجوی / چو خورشید تابنده بنمود روی
به پیچید اولاد را بر درخت / به بند کمندش بیاویخت سخت

خوان ششم کشتن رستم ارژنگ را

چو خورشید بر زد سر از تیغ کوه / جهان را بیفزود فر و شکوه
ز خواب اندر آمد گو تاج بخش / وز آن جا برفت و بنزدیک رخش
بزین اندر افگند گرز نیا / همی رفت یکدل پر از کیمیا
یکی مغفر خسروی بر سرش / خوی آلوده ببر بیان در برش
بارژنگ سالار بنهاد روی / چو آمد بلشکرگه جنگ جوی
یکی نعره زد در میان گروه / که گفتی بدرّید دریا و کوه
برون جست از آن خیمه ارژنگ دیو / چو آمد بگوشش از آنسان غریو
چو رستم بدیدش برانگیخت اسب / بیامد بر او چو آذرگشسب
سر و گوش بگرفت و یالش دلیر / سر از تن بکندش بکردار شیر
برآمیخت شمشیر کین پیلتن / ز دیوان به پرداخت آن انجمن
چو برگشت خورشید گیتی فروز / بیامد دوان تا به کوه اسپروز
ز اولاد بگشاد خم کمند / نشستند زیر درخت بلند
تهمتن ز اولاد پرسید راه / بشهری کجا بود کاوس شاه
چو بشنید از و تیز بنهاد روی / پیاده دوان پیش او راه جوی
چو آمد بشهر اندرون تاج بخش / خروشی برآورد چون رعد رخش
چو بشنید کاوس آواز او / بدانست انجام و آغاز او

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

به ایرانیان گفت پس شهریار — که ما را سر آمد بد روزگار
خروشیدن رخش آمد به گوش — روان دو لم تازه شد زان خروش
همی گفت لشکر که کاوس شاه — ز تیمار گرانش شده جان تباه
خرد از سرش رفته و هوش و فر — تو گویی همی خواب گوید مگر
نداریم چاره درین بند سخت — همانا که از ما بگردید بخت
درین گفته بودند ایرانیان — کجا پهلوان تنگ بسته میان
بیامد هم اندر زمان پیش اوی — یل آتش افروز پرخاشجوی
گرفتش به آغوش کاوس شاه — ز زالش بپرسید وانز رنج راه
بزرگان براو خواندند آفرین — که بی تو مباد اسب و گوپال و زین
از آن جایگه تنگ بسته کمر — بیامد پر از کینه و جنگ سر
ابا خویشتن برد اولاد را — همی راند رخش چون باد را
چو رخش اندر آمد بر آن هفت کوه — بدان نره دیوان گروها گروه
بنزدیک آن غار بی بن رسید — بگرد اندرش لشکر دیو دید

خوان هفتم - کشتن رستم دیو سپید را و رهائی یافتن ایرانیان!

نکرد ایچ رستم بر فتن شتاب — بدان تا برآمد بلند آفتاب
سر و پای اولاد محکم ببست — به خم کمند آنگهی بر نشست
برآهیخت جنگی نهنگ از نیام — بغرید چون رعد و بر گفت نام
میان سپه اندر آمد چو گرد — سران را به خنجر همی دور کرد
به بیزدی او چون نبد تاب شان — ز تیغش بماندند در بیم جان
نتابد کس پیش او در بجنگ — بجستند با او یکی نام و ننگ
وز آنجایگه سوی دیو سپید — بیامد به کردار تابنده شید
به کردار دوزخ یکی غار دید — تن جادو از تیرگی ناپدید
زمانی همی بود در چنگ تیغ — نبد جای دیدار و راه گریغ
چو مژگان بمالید و دیده بشست — در غار تاریک چندی بجست
به تاریکی اندر یکی کوه دید — سراسر شده غار از او ناپدید

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

به رنگِ شبه روی چون شیر موی — جهان پُر ز بالا و پهنای اوی

به غار اندرون دیده رفته بخواب — به کشتن نکرد ایچ رستم شتاب

بغرّید غرّیدنی چون پلنگ — چو بیدار شد اندر آمد به جنگ

یکی آسیا سنگ را در ربود — بنزدیکِ رستم در آمد چو دود

از و شد دل پیلتن پر نهیب — بترسید کاید به تنگی نشیب

بر آشفت بر سانِ شیر ژیان — یکی تیغ تیزش بزد بر میان

به نیروی رستم ز بالای او — بینداخت یک ران و یک پای او

بریده بیاویخت با او بهم — چو پیل سرافراز و شیر دژم

همی گوشت کند این از آن آن ازین — همی گِل شد از خون سراسر زمین

تهمتن به نیروی جان آفرین — بکوشید بسیار با درد و کین

سرانجام از آن کینه و کارزار — بپیچید بر خود گوِ نامدار

بزد چنگ برداشتش نرّه شیر — بگردن در آورد و افگند زیر

فرو برد خنجر دلش بر درید — جگرش از تنِ تیره بیرون کشید

بیامد ز اولاد بگشاد بند — به فتراک بست آن کیانی کمند

به اولاد داد آن کشیده جگر — سوی شاه کاوس بنهاد سر

وز آن سو و چشمِ بزرگان براه — که کی بازگردد ولی رزم خواه

به پیروزی از رزمِ آن دیوِ نر — به خنجر ز بالایش جدا کرده سر

به شادی بر آمد ز گردان فغان — که آمد سپهدارِ روشن روان

بستایش کنانش دویدند پیش — بر او آفرین بود ز اندازه بیش

رسید آنگهی نزدِ کاوس کی — گوِ پهلوان شیر فرخنده پی

چنین گفت کای شاهِ دانش پذیر — به مرگِ بد اندیش رامش پذیر

دریدم جگرگاهِ دیوِ سپید — ندارد بدو شاه ازین پس امید

ز پهلوش بیرون کشیدم جگر — چه فرمان دهد شاهِ پیروزگر

بر و آفرین کرد کاوس شاه — که بی تو مبادا کلاه و سپاه

بر آن مام کو چون تو فرزند زاد — نشاید جز از آفرین کرد یاد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

۲- داستانِ رستم و سهراب

زگفتارِ دهقان یکی داستان — به پیوندم از گفتهٔ باستان
ز موبد بدان گونه برداشت یاد — که رستم برآراست از بامداد
غمی بد دلش، سازِ نخچیر کرد — کمر بست، ترکش پر از تیر کرد
برفت و به رخش اندر آورد پای — برانگیخت آن بادپیکر ز جای
چو نزدیکیِ مرزِ توران رسید — بیابان سراسر پر از گور دید
به تیر و کمان و به گرز و کمند — بیفگند بر دشت نخچیر چند
چو بریان شد، از هم بکند و بخورد — ز مغز استخوانش برآورد گرد
پس آنگه خرامان بشد نزدِ آب — چو سیراب شد کرد آهنگِ خواب
بخفت و برآسود از روزگار — چمان و چران رخش در مرغزار
سوارانِ ترکان تنی هفت هشت — بدان دشتِ نخچیرگه برگذشت
چو در دشت مر رخش را یافتند — سوی بند کردنش بشتافتند
گرفتند و بردند پویان به شهر — همی هر کس از رخش جستند بهر
چو بیدار شد رستم از خوابِ خویش — بکار آمدش بارهٔ دستکش
بدان مرغزار اندرون بنگرید — ز هر سو همی بارگی را ندید
همی گفت کاکنون پیاده دوان — کجا پویم از ننگِ تیره روان
کنون رفت باید به بیچارگی — به غم دل نهادن بیک بارگی
پیِ رخش برداشت ره برگرفت — بس اندیشه‌ها در دل اندر گرفت
چو نزدیکِ شهرِ سمنگان رسید — خبر زو به شاه و بزرگان رسید
پیاده بشد پیشِ او زود شاه — بر او انجمن شد فراوان سپاه
بدو گفت شاهِ سمنگان" چه بود؟ — که یارست با تو نبرد آزمود؟
درین شهرِ ما نیک‌خواهِ توایم — ستاده بفرمان و راهِ توایم"
چو رستم به گفتارِ او بنگرید — زدل بدگمانیش کوتاه دید،
بدو گفت "رخشم بدین مرغزار — ز من دور شد بی لگام و فسار

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

ترا باشد ار باز جوی سپاس — بیابی تو پاداش نیکی شناس
بدو گفت شاه ای سرافراز مرد — نیارد کسی با تو این کار کرد
تو مهمان من باش و تندی مکن — بکام تو گردد سراسر سخن
تهمتن ز گفتار او شاد شد — روانش ز اندیشه آزاد شد
سپهبد ورا داد در کاخ جای — همی بود در پیش او بر بپای
بسزا داد او جای آرام و خواب — بیاراست، بنهاد مشک و گلاب
برآسود رستم بر خوابگاه — غنوده شد از باده و رنج راه

ملاقات تهمینه با رستم

چو یک بهره زان تیره شب درگذشت — شب آهنگ بر چرخ گردان بگشت
یکی بنده شمعی معنبر بدست — خرامان بیامد ببالین مست
پس بنده اندر یکی ماه روی — چو خورشید تابان پر از رنگ و بوی
از او رستم شیردل خیره ماند — بر او بر جهان آفرین را بخواند
بپرسید ازو، گفت "نام تو چیست"؟ — چه جوی شب تیره؟ کام تو چیست؟
چنین داد پاسخ که تهمینه ام — تو گوئی که از غم بدو نیمه ام
یکی دخت شاه سمنگان منم — ز پشت هژبر و پلنگان منم
بکردار افسانه از هر کسی — شنیدم همی داستانت بسی
ز رستم همی گفت و یال و برت — بدین شهر کرد ایزد آبشخورت
سخن های آن ماه آمد به بن — تهمتن سراسر شنید آن سخن
چو رستم بدان سان پری چهره دید — ز هر دانشی نزد او بهره دید
بفرمود تا موبدی پر هنر — بیاید بخواهد ورا از پدر
بشد دانشومند نزدیک شاه — سخن گفت از پهلوان سپاه
چو بشنید شاه این سخن شاد شد — بسان یکی سرو آزاد شد

بدان پهلوان داد آن دخت خویش
بدانسان که بود است آیین و کیش

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

نشان دادنِ رستم تهمینه را

به بازوی رستم یکی مهره بود | که آن مهره اندر جهان شهره بود
بدو داد و گفتش که این را بدار | گرت دختری آید از روزگار
بگیر و به گیسوی او بر بدوز | به نیک اختر و فال گیتی فروز
ور اید دون که آید ز اختر پسر | به بندش به بازو نشان پدر
وز آن جا سوی زابلستان کشید | کسی را نگفت آنچه دید و شنید

زادنِ سهراب و دریافتن نژادِ خود از مادر

چو یک چند بگذشت بر تخت شاه | یکی کودک آمد چو تابنده ماه
چو خندان شد و چهره شاداب کرد | ورا نام تهمینه سهراب کرد
چو ده ساله شد زان زمین کس نبود | که یارست با او نبرد آزمود
بر مادر آمد. بپرسید از او | بدو گفت گستاخ "با من بگوی
ز تخم کیم و از کدام این گهر؟ | چه گویم چو پرسد کسی از پدر؟
گر این پرسش از من بماند نهان | نمانم ترا زنده اندر جهان
بدو گفت مادر که بشنو سخن | بدین شادمان باش و تندی مکن
تو پور گو پیلتن رستمی | ز دستان و سامی و از نیرمی
دگر گفت "کافراسیاب این سخن | نه باید که داند ز سر تا به بن
که او دشمنِ نامور رستم است | به توران زمین زو همه ماتم است
چنین گفت سهراب کاندر جهان | ندارد کسی این سخن را نهان
کنون من ز ترکان جنگ آوران | فراز آورم لشکر بی کران
برانگم به ایران زمین کینه خواه | همی گردِ کینه بر آرم به ماه
به رستم دهم گنج و تخت و کلاه | نشانمش بر گاهِ کاوس شاه
ترا بانوی شهر ایران کنم! | به جنگ اندرون کار شیران کنم
بگفت این و آمد سوی خانه باز | همی جنگِ ایرانیان کرده ساز

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

ز هر سو سپه شد بر او انجمن
که هم با گهر بود و هم تیغ زن

خبر یافتن افراسیاب از کارِ سهراب و فرستادنِ نامه پیشِ او و بر انگیختنش به جنگ ایرانیان

خبر شد به نزدیک افراسیاب
که افگند سهراب کشتی به آب
هنوز از دهن بوی شیر آیدش
همی رای شمشیر و تیر آیدش
زمین را به خنجر بشوید همی
کنون رزم کاوس جوید همی
به گردانِ لشکر سپهدار گفت
که این راز باید که ماند نهفت
پسر را نباید که داند پدر
ز پیوندِ جان و ز مهر و گهر
یکی نامه بالا بد و دل پسند
نبشته به نزدیکِ آن ارجمند
که گر تخت ایران به چنگ آوری
زمانه برآساید از داوری
فرستمت چندانکه باید سپاه
تو بر تخت بنشین و بر نه کلاه
جهان جوی چون نامهٔ او بخواند
از آن جایگه تیز لشکر براند
سوی مرزِ ایران سپه را برند
همی سوخت و آباد چیزی نماند

جنگِ دژِ سپید

دژی بود کش خواندندی سپید
بدان دژ بد ایرانیان را امید
نگهبانِ دژ رزم دیده هجیر
که با زور و دل بود و با گرز و تیر
چو سهراب نزدیک آن دژ رسید
هجیر دلاور مر او را بدید
بدان لشکرِ ترک آواز داد
چنین گفت آن گردِ پهلو نژاد
که گردان کدامند جنگ آوران
دلیرانِ کار آزموده سران
چو سهرابِ جنگ آور او را بدید
بر آشفت و شمشیر کین برکشید
ز لشکر برون تاخت بر سانِ باد
چنین گفت کای داده جانت بباد
تو تنها به جنگ آمدی خیره خیر
کنون پای دار و عنان سخت گیر

چه مردی و نام و نژادِ تو چیست ؟ — که زاینده را بر تو باید گریست
هجیرش چنین داد پاسخ که بس — به جنگت نه باید مرا یار کس
هجیر دلیر سپهبد منم — هم اکنون سرت را ز تن برکنم
فرستم به نزدیک شاه جهان — تنت را کند کرگس اندر نهان
سنان باز پس کرد سهراب شیر — بُن نیزه زد بر میانش دلیر
بزد بر زمینش چو یک لخت کوه — بجان و دلش اندر آمد ستوه
به پیچید برگشت بر دستِ راست — غمی شد ز سهراب زنهار خواست
ببستش به بند آنگهی جنگجوی — به نزدیکِ هومان فرستاد او
به دژ در چو آگه شدند از هجیر — که او را گرفتند و بردند اسیر
خروش آمد و ناله از مرد و زن — که گم شد هجیر اندر آن انجمن

نامه برکرد گژدهم بکاوس و گذارش نمودنِ پهلوانی سهراب

چو برگشت سهراب گژدهم پیر — بیاورد و بنشاند مردِ دبیر
یکی نامه بنوشت نزدیک شاه — برافگند پوینده مردی براه
"که آمد بر ما سپاهِ گران — همه رزم جویان و کند آوران
یکی پهلوانی به پیش اندرون — که سالش ز دو هفت نامد فزون
به نام است سهراب گرد و دلیر — نه از دیو پیچد نه از پیل و شیر
نداریم ما تابِ این جنگجوی — بدین گرز و چنگال و آهنگِ او

رسیدنِ نامه به خسرو و کنگاشِ او با بزرگانِ لشکر

چو نامه به نزدیک خسرو رسید — غمی شد دلش کان سخنها شنید
گرانمایگان را ز لشکر بخواند — وزین داستان چند گونه براند
چنین گفت با پهلوانان به راز — "که این کار گردد بما بر دراز
چه سازیم و درمانِ این درد چیست — به ایران هم آورد این مرد کیست
بران برنهادند یکسر که گیو — به زابل شود نزد سالارِ نیو

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

گو پیل تن را بدین رزمگاه / بخواند که اویست پشتُ پناه

نامهٔ کاوس به رستم و طلبیدنش به جنگ سهراب

یکی نامه فرمود پس شهریار / نوشتن بر رستم نامدار
نخست آفرین کرد بر پهلوان / "که بیدار دل باش و روشن روان
بدان کز رهِ ترک بر ما سری / یکی تاختن کرد با لشکری
از ایران ندارد کسی تاب او / مگر تو که تیره کنی آب او
اگر خفته‌ای زود برجه ز جای / دگر خود به پای زمانی مپای"
چو نامه به مهر اندر آمد، بداد / به گیو دلاور به کردار باد!

رسیدن گیو به زابلستان

چو نزدیکی زابلستان رسید / خروش طلایه به دستان رسید
که آمد سواری ز ایران چو گرد، / بزیر اندرش بارهٔ ره نورد
تهمتن پذیره شدش با سپاه / نهادند بر سر بزرگان کلاه،
ز اسپ اندر آمد گو نامدار / از ایران بپرسید و از شهریار
بگفت آنچه بشنید و نامه بداد / ز سهراب چندین سخن کرد یاد
تهمتن چو بشنید و نامه بخواند / بخندید و ز آن کار خیره بماند
به گیو آنگهی گفت پس پیلتن / که "ای گردِ سالار لشکر شکن
هم ایدر نشینیم امروز شاد / ز گردان و خسرو بگیریم یاد
وز آن پس بتازیم نزدیک شاه / بگردان ایران نماییم راه"
چو آن روز بگذشت روزِ دگر / برآراست مجلس چو رخسار حور
سه دیگر سحرگه بیاورد می / نیامد ورا یادِ کاوس کی
بروز چهارم بیاراست گیو / چنین گفت با گردِ سالارِ نیو
"به زابلستان گر درنگ آوریم / زمین پیش کاوس تنگ آوریم
شود شاهِ ایران به ما خشمگین / ز ناپاک رای در آید به کین"

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بدو گفت رستم میاندیش زین ٭ که با ما نشورد کس اندر زمین

صبوحی از آن روز برخاستند ٭ از اندیشه ها دل بپرداختند

آمدنِ رستم و گیو نزدِ کاوس و خشم گرفتنِ او بر ایشان

بفرمود تا رخش را زین کنند ٭ دم اندر دم نای رویین زنند

سوارانِ زابل شنیدند نای ٭ برفتند با ترگ و جوشن ز جای

از آن جا به درگاهِ شاه آمدند ٭ گشاده دل و نیک خواه آمدند

چو رفتند بردند پیشش نماز ٭ برآشفت و پاسخ نداد ایچ باز

یکی بانگ برزد به گیو از نخست ٭ پس آنگاه شرم از دو دیده بشست

که رستم که باشد که فرمانِ من ٭ کند پست، پیچد ز پیمانِ من؟

بگیرش، ببر، زنده بردار کُن ٭ ازو نیز مگشای با من سخن"

تهمتن برآشفت با شهریار ٭ "که چندین مدار آتش اندر کنار

همه کارت از یکدگر بدتر است ٭ ترا شهریاری نه اندر خور است

چنین تاج بر تارکِ بی بها، ٭ بسی بهتر اندر دمِ اژدها"

به ایرانیان گفت "سهراب گرد ٭ بیاید نماند بزرگ و نه خرد

شما هر کسی چارهٔ جان کنید ٭ خرد را بدین کار درمان کنید"

بزد اسپ و از پیشِ ایشان برفت ٭ همی پوست بر تنش گویی بکفت

سپهدار گودرزِ کشواد رفت، ٭ بنزدیکِ خسرو خرامید تفت

به کاوسِ کی گفت: رستم چه کرد ٭ کز ایران بر آوردی امروز گرد؟

کسی را که جنگی چو رستم بود، ٭ بیازارد، او را خرد کم بود

به گودرز گفت "این سخن در خور است ٭ لبِ پیر با پند نیکوتر است،

بیا در تو او را به نزدیکِ من ٭ که روشن شود جانِ تاریکِ من

برفتند با او سرانِ سپاه ٭ پسِ رستم اندر گرفتند راه

نیایش گرفتند بر پهلوان ٭ که جاوید باشی و روشن روان

تو دانی که کاوس را مغز نیست ٭ به تیزی سخن گفتنش نغز نیست

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

هم او زین سخنها پشیمان شد است ‌ ‌ ز تندی بخاید همی پشت دست
تهمتن چنین پاسخ آورد باز ‌ ‌ که رستم ز کاوس کی بی نیاز
تو دانی که نگریزم از کارزار ‌ ‌ ولیکن سبک دارم شهریار

برگشتن رستم به ترغیب گودرز و سران لشکر

چنین دید رستم از آن کار او ‌ ‌ که برگردد آید به دربار او
از آن ننگ برگشت و آمد براه ‌ ‌ خرامان بشد پیش کاوس شاه
چو از دور رستم بدید بر پای خاست ‌ ‌ بسی پوزش اندر گذشته بخواست
که آزرده گشتی تو ای پیلتن ‌ ‌ پشیمان شدم، خاکم اندر دهن
بدو گفت رستم که گیهان تراست ‌ ‌ همه کهترانیم و فرمان تراست
کنون آمدم تا چه فرمان دهی ‌ ‌ تو شاه جهان داری و من رهی
چنین گفت کاوس کای پهلوان ‌ ‌ ترا باد پیوسته روشن روان
چنین بهتر آید که امروز بزم ‌ ‌ بسازیم و فردا گزینیم رزم

لشکر کشیدن کاوس به جنگ سهراب

چو خورشید آن چادر قیرگون ‌ ‌ بدرید و از پرده آمد برون
یکی لشکر آمد ز پهلو بدست ‌ ‌ که از گرد اسپان هوا تیره گشت
ازین سان بشد تا در دز رسید ‌ ‌ ستاره شد از خاک از جهان ناپدید
خروشی بلند آمد از دیده گاه ‌ ‌ به سهراب بنمود کامد سپاه

پرسیدن سهراب نام و نشان سران ایران از هجیر

چو سهراب زان گونه آوا شنید ‌ ‌ به باره برآمد سپه بنگرید
بیامد یکی تند بالا گزید ‌ ‌ به جایی که ایران سپه را بدید
بفرمود تا رفت پیشش هجیر ‌ ‌ بدو گفت کژی نباید ز تیر
از ایران هر آنچت بپرسم بگوی ‌ ‌ متاب از ره راستی هیچ روی

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

چنین داد پاسخ هجیرش که شاه — ز من هرچه پرسد زایران سپاه
بگویم همه، هرچه، دانم بدو — بکژی چرا بایدم گفتگوی
بدو گفت کز تو بپرسم همه — ز گردان کشان و ز شاه و رمه
ز بهرام واز رستم نامدار — ز هرچیت پرسم بمن برشمار
به "قلب سپه اندرون جای کیست — ز گردان ایران ورا نام چیست
بدو گفت" کان شاه ایران بود — که بر درگهش پیل و شیران بود
دگر، گفت" آن طوس نوذر بود — درفشش کجا پیل پیکر بود"
دگر، گفت" آن فسر آزادگان — سپهدار گودرز کشوادگان
دگر، گفت " آن پور گودرز گیو — که خوانند گردان ورا گیو نیو"
دگر، گفت" آن را فرامرز خوان — که فرزند شاه است و تاج گوان
هجیر آنگهی گفت با خویشتن، — که گر من نشان گو پیلتن،
بگویم بدین شیردل نیک مرد — ز رستم برآرد به ناگاه گرد
از آن به نباشد که پنهان کنم — ز گردون کشان نام او افگنم
غمین گشت سهراب را دل بدان — که جای نیابد ز رستم نشان
همی گفت سهراب" کاین نیست داد — ز رستم نکردی سخن هیچ یاد"
چنین داد پاسخ مر او را هجیر — که شاید بدن کان گو شیرگیر
کنون رفته باشد به زابلستان — که هنگام بزم است در گلستان
بدو گفت سهراب کاین خود بگوی، — که دارد سپهبد سوی جنگ روی
به رامش نشیند جهان پهلوان — بر این برنخندند پیر و جوان
مرا با تو امروز پیمان یکی است — بگویم که گفتار من اندکی است
اگر پهلوان را نمائی به من — سرافراز باشی بهر انجمن
در ایدون که این راز داری ز من — گشاده به من بر نپوشی سخن
سرت را نباشد همی تن بجای — میانجی کن اکنون بدین هر دو رای
به سهراب گفت این چه آشفتن است — همه با من از رستمت گفتن است
بترا باید این کینه آراستن، — به بیهوده چیزی ز من خواستن

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

که آگاهی آن نباشد برم — برین کینه خواهی بر بدن سرم
بهانه نباید به خون ریختن — چه باید کنون رنگ آمیختن

تاختن سهراب بر خیمهٔ کاؤس

چو بشنید گفتارهای درشت — سر پردلان زود بنمود پشت
به بست از پی کینه آنگه کمر — نهاد از سر سروری تاج زر
برون آمد و رای ناورد کرد — برآورد بر چهرهٔ ماه گرد
بیامد دمان تا به قلب سپاه — رسید او به نزدیک کاؤس شاه
از آن پس بجنبید از جای خویش — به نزدیک پرده سرا رفت پیش
غمین گشت کاؤس و آواز داد — که ای نامداران فرخ نژاد
یکی نزد رستم برید آگهی — کز این ترک شد مغز گردان تهی
همی آن بدین این بدان گفت نو — تهمتن چو از پرده آوا شنود
بزد دست و پوشید ببر بیان — به بست آن کیانی کمر بر میان
درفشش ببردند با او بهم — همی رفت بر خاست جوی دژم
چو سهراب را دید و آن یال و شاخ — برش چون بر سام جنگی فراخ
بدو گفت نرم ای جوان مرد نرم — زمین سرد و خشک و هوا نرم گرم
همی رحمت آرد به تو بر دلم — نخواهم که جانت ز تن بگسلم
چو آمد ز رستم چنین گفتگو — بجنبید سهراب را دل بدو
بدو گفت "کز تو بپرسم سخن — همه راستی باید افگند بن
من ایدون گمانی که تو رستمی — که از تخمهٔ نامور نیرمی
چنینش داد پاسخ که رستم نیم — هم از تخمهٔ سام نیرم نیم
ز امید سهراب شد ناامید — بر او تیره شد روی روز سپید

نبرد رستم با سهراب

به آوردگه رفت و نیزه گرفت — همی ماند از گفت مادر شگفت

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

یکی تنگ میدان فرو ساختند ・ به کوتاه نیزه همی باختند
تن از خوی پر آب و دهان پر ز خاک ・ زبان گشته از تشنگی چاک چاک
دو شیر اوژن از جنگ سیر آمدند ・ تبه گشته و خسته و دیر آمدند
بخندید سهراب و گفت ای سوار ・ به چنگ دلیران نه‌ای پایدار
بدو گفت رستم که شد تیره روز ・ چو پیدا کند تیغ گیتی فروز
به کشتی بگیریم فردا پگاه ・ ببینیم تا بر که گرید سپاه
برفتند و روی هوا تیره گشت ・ ز سهراب گردون همی خیره گشت
از آن سوی رستم سپه را بدید ・ سخن راند با گیو گفت و شنید
ز سهراب رستم زبان برگشاد ・ ز بالا و برزش همی کرد یاد
که کس در جهان کودکی نارسید ・ بدین شیرمردی و گردی ندید
ازو باز گشتم که بیگاه بود ・ که شب سخت تاریک بی ماه بود
چو فردا بیاید بدشت نبرد ・ بکشتی همی بایدم چاره کرد
بگفت این و برخاست پس پیلتن ・ ز رزم گشته از پیش آن انجمن
به لشکرگه خویش بنهاد روی ・ پر اندیشه جان و سرش کینه جوی
وز آن روی سهراب با انجمن ・ همی می گسارید با رود و زن
به هومان چنین گفت کان شیرمرد ・ که با من همی گردد اندر نبرد
گمانی برم من که او رستم است ・ که چون او به نبرده به گیتی کم است
نباید که من با پدر جنگ جوی ・ شوم خیره و اندر آرم به روی

کشتی گرفتن سهراب و رستم

چو خورشید رخشان بگسترد پر ・ سیه زاغ پران فرو برد سر
تهمتن بپوشید ببر بیان ・ نشست از بر اژدهای دمان
بیامد بدان دشت آوردگاه ・ نهاده ز آهن به سر بر کلاه
بپوشید سهراب خفتان رزم ・ سرش پر ز رزم و دلش پر ز بزم
بیامد خروشان بدان دشت جنگ ・ بچنگ اندرون گرزهٔ گاو رنگ

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

ز رستم بپرسید خندان دو لب / تو گفتی که با او بهم بود شب
که شب چون بدی روز چون خاستی / ز پیکار دل بر چه آراستی
دل من همی بر تو مهر آورد / همی آب شرمم به چهر آورد
نگر تو ز دستانِ سامِ یلی / گزین نامور رستم زا . بلی ؟
بدو گفت رستم که ای نامجوی / نگردیم هرگز چنین گفتگوی
ز کشتی گرفتن سخن بود دوش / نگیرم فریب تو زین در مکوش
نه من کودکم، گر تو هستی جوان / به کشتی کمر بسته دارم میان

در آویختنِ رستم و سهراب

ببستند بر سنگ اسپ نبرد / برفتند هر دو ز دل پر ز درد
چو شیران به کشتی در آویختند / ز تن ها خوی و خون همی ریختند
بپیچید سهراب آن زور دست / تو گفتی که چرخ بلندش ببست
غمی گشت رستم . بیازید چنگ / گرفت آن سر و یال جنگی پلنگ
خم آورد پشت دلاور جوان / زمانه سر آمد، نبودش توان
زدش بر زمین بر بکردار شیر / بدانست کو هم نه ماند به زیر
سبک تیغ تیز از میان برکشید / بر پور بیدار دل بر درید
بپیچید وزان پس یکی آه کرد / ز نیک و بد اندیشه کوتاه کرد
بدو گفت "کاین بر من از من رسید / زمانه به دست تو دادم کلید
تو زین بی گناهی که این کوژپشت / مرا برکشید و به زودی بکشت
نشان داد مادر مرا از پدر / ز مهر اندر آمد روانم به سر
همی جستمش تا ببینمش روی / چنین جان بدادم درین آرزوی
دریغا که رنجم نیامد به سر / ندیدم درین هیچ روی پدر
بخواهد هم از تو پدر کین من / چو بیند که خشت است بالین من
از آن نامدارانِ گردن کشان / کسی هم برد سوی رستم نشان
چو بشنید رستم سرش خیره گشت / جهان پیشِ چشم اندرش تیره گشت

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

بپرسید ز آن پس که آمد به هوش — بدو گفت با ناله و با خروش

"بگو تا چه داری ز رستم نشان — که گم باد نامش ز گردنکشان

که رستم منم کم مماناد نام — نشیناد بر ماتمم پور سام"

چو سهراب رستم بدانسان بدید — بپیچید و هوش از سرش بر پرید

بدو گفت گر زانکه رستم توی — بکشتی مرا خیره بر بدخوی!

کنون بند بگشای از جوشنم — برهنه ببین این تن روشنم

ببازوم بر مهرهٔ خود نگر! — ببین تا چه دید این پسر از پدر

چو بگشاد خفتان و آن مهره دید — همی جامه بر خویشتن بردرید

یکی دشنه بگرفت رستم بدست — که از تن ببرد سر خویش پست

بزرگان بدو اندر آویختند — ز مژگان همی خون دل ریختند

بدو گفت گودرز "اکنون چه سود — گر از روی گیتی برآری تو دود

تو بر خویشتن گر کنی صد گزند — چه آسانی آید بران ارجمند؟

نوشدارو خواستن رستم از کاوس

به گودرز گفت آن زمان پهلوان — که ای گرد با نام روشن روان

پیامی ز من پیش کاوس بر — بگویش که ما را چه آمد بسر

بدشنه جگرگاه پور دلیر — دریدم که رستم مماناد دیر

گرت هیچ یاد است کردار من، — یکی رنجه کن دل به تیمار من

از آن نوشدارو که در گنج تست — کجا خستگان را کند تندرست

به نزدیک من با یکی جام می — سزد گر فرستی هم اکنون ز پی

مگر کو به بخت تو بهتر شود — چو من پیش تخت تو کهتر شود

بیامد سپهبد بکردار باد، — به کاوس یکسر پیامش بداد

بدو گفت کاوس "کزین پیلتن — کرا بیشتر آب نزدیک من

ولیکن اگر دارو نوش من — دهم، زنده ماند یل پیلتن

اگر ماند او زنده اندر جهان — نه پیچید ازوی کهان و مهان

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

کسی دشمنِ خویشتن پرورد — به گیتی وُردن نامِ بد گسترد
چو بشنید گودرز برگشت زود — بر رستم آمد به کردار دود
بدو گفت "نوی بد شهریار — درختیست حنظل همیشه بهار
ترا رفت باید بنزدیکِ او — که روشن کنی جانِ تاریکِ او
گوِ پیلتن سر سوی راه کرد — کس آمد بپیش زد و آگاه کرد
که سهراب شد زین جهانِ فراخ — همی از تو تابوت خواهد نه کاخ

زاری کردنِ رستم بر نعشِ سهراب و بُردنِ تابوتِ نعش نزدِ زال و رودابه

چو بشنید رستم خراشید روی — همی زد بسینه همی کند موی
همی گفت زار ای نبرده جوان — سرافراز و از تخمهٔ پهلوان
کرا آمد این پیش کآمد مرا — که فرزند کشتم به پیران سرا
همی ریخت خون و همی کند خاک — به تن جامهٔ خسروی کرده چاک
زبانِ بزرگان پُر از پند بود — تهمتن به زردِ جگر بند بود
پس آنگه سوی زابلستان کشید — چو آگاهی از وی بدستان رسید
همه سیستان پیش باز آمدند — به رنج و به درد و گداز آمدند
چو تابوت را دید دستانِ سام — فرود آمد از اسپِ زرین لگام
بیارید دستان ز دو دیده خون — نهالید با داورِ رهنمون!
همی گفت زال اینت کاری شگفت — که سهراب گرزِ گران برگرفت
نشانی شد اندر میان جهان — نزاید چنو مادر اندر جهان
همی گفت و مژگان پُر از آب کرد — زبان پُر ز گفتار سهراب کرد
چو رودابه تابوتِ سهراب دید — ز چشمش روان جوی خوناب دید
به زاری همی مویه آغاز کرد — همی برکشید از جگر بادِ سرد
که ای پهلوان زادهٔ بچه شیر — نزاید چو تو زورمندِ دلیر
همی گفت زار ای گوِ سرفراز — زمانی ز صندوق سر برفراز
نگوئی چه آمدت پیش از پدر — چرا بر دریدت بدینسان جگر"

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

خفانش ز ایوان به کیوان رسید   همی زار بگریست هر کان شنید

آگاهی یافتنِ مادرِ سهراب از کشته شدنش و نوحهٔ او

به مادر خبر شد که "سهراب گرد   ز تیغ پدر خسته گشت و بمرد"

همی گفت "کای جانِ مادر کنون   کجایی سرشته به خاک و به خون؟

غریب و اسیر و نژند و نزار   به خاک اندرون آن تنِ نامدار

دو چشمم به ره بود، گفتم مگر   ز سهراب و رستم بیابم خبر

چه دانستم ای پور کآید خبر   که رستم به خنجر دریدت جگر

به پرورده بودم تنت را به ناز   به رخشنده روز و شبانِ دراز

کنون آن به خون اندرون غرقه گشت   کفن بر تنِ پاکِ تو خرقه گشت

کنون من کرا گیرم اندر کنار   که خواهد بدن مر مرا غمگسار

کرا گویم این درد و تیمارِ خویش   کرا خوانم اکنون به جای تو پیش

پدر جستی ای گردِ لشکر پناه   بجای پدر گورت آمد به راه

از آن پیش کاو دشنه را بر کشید   جگرگاهِ سیمین تو بر درید

چرا آن نشانی که مادرت داد   ندادی بدو، بد نکردیش یاد

چرا نامدم با تو اندر سفر   که گشتی به گردانِ گیتی سمر

مرا رستم از دور بشناختی   ترا با من ای پور بنواختی"

همی گفت و می خست و می کند موی   همی زد کفِ دست بر خوب روی

زبس کو همی شیون و ناله کرد   همه خلق را چشم پر ژاله کرد

برین گونه بیهش بیفتاد پست   همه خلق را دل بر او بر بخست

به هوش آمد و باز نالش گرفت   بر آن پورِ کشته سگالش گرفت

بپوشید پس جامهٔ نیلگون   همان نیلگون غرق گشته بخون

به روز و به شب مویه کرد و گریست   پس از مرگِ سهراب سالی بزیست

سرانجام هم در غمِ او بمرد   روانش بشد سوی سهرابِ گرد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

منقطعات و منقطعات

۱ - از مجمع اللطائف مظفر حسین سمرقندی (در حدود سنه ۹۵۲ھ)

۳ - مناجات

الهی غنچهٔ امید بگشای، گلی از روضهٔ جاوید بنمای
بخندان از لب آن غنچه باغم، وزآن گل عطر پرورکن دماغم
درین محنت سرای بی نواسا، بنعمت های خویشم کن شناسا
ضمیرم را سپاس اندیشه گردان، زبانم را ستایش پیشه گردان
زتقویم خرد بهروزیم بخش، براقلیم سخن فیروزیم بخش
دلی وادی زگوهر گنج بر گنج، زگنج دل زبان را کن گهرسنج
گشادی نافهٔ طبع مرا ناف، معطر کن زمشکم قاف تا قاف
زشعرم خامه را شکر زبان کن، زعطرم نامه را عنبر فشان کن
سخن را خود سر انجامی نماندست، وزآن نامه بجز نامی نماندست
درین خمخانه شیرین فسانه، نهی یابم صدای زان ترانه
حریفان باده ها خوردند و رفتند، تهی خمخانه ها کردند و رفتند
نه بینم پختهٔ زین بزم و خامی، که باشد بر کفش زان باده جامی
بیا جامی! رها کن شرمساری، زصاف و دُرد پیش آر آنچه داری

(۱) یوسف زلیخای جامی

۴ - وله ایضاً فی المناجات

خداوندا زهستی ساده بودیم، زبیم نیستی آزاده بودیم
نخست از نیست ما را هست کردی، بقید آب و گل پابست کردی
زضعف ناتوانائی رهاندی، زنادانی به دانائی رساندی
فرستادی بما روشن کتابی، به امر و نهی فرمودی کتابی

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

میان نیک و بد تخلیط کردیم
گهی افراط و گه تفریط کردیم

ره فرمودنی ها کم سپردیم
به نافرمودنی ها پا نشردیم

تو نگذشتی ز دستور عنایت
نه پوشیدی ز ما نور هدایت

بر آن نور از تو گیرم پوششی نیست
چه حاصل زان چو ما را کوششی نیست

ز ناکوشیدن خود در خروشیم
بده توفیق کوشش تا بکوشیم

چو دانا همچون نادان گشته غرق است
ز دانش تا به نادانی چه فرق است

ز دستانهای نفس ناخوش آهنگ
مکن بر ما رهِ حسنِ عمل تنگ

در آن تنگی که ما باشیم واهی
ز رحمت سوی ما بگشای راهی

از آن ره خوان سوی درگاه ما را
به ایمان بیرون همراه ما را

۵- هم گوید در صفت شب

شبی خوش همچو صبح زندگانی
نشاط افزا چو ایام جوانی

ز جنبش مرغ و ماهی آرمیده
حوادث پای در دامن کشیده

درین بستان سرای پُر نظاره
نمانده باز جز چشم ستاره

سگان را طوق گشته حلقهٔ دُم
در آن حلقه ره فریاد شان گم

ربوده دزد شب هوشِ عسس را
زبان بسته جرس جنبان جرس را

نشاده از دهل کوبی دهل کوب
بهجوم خواب دستش بسته بر چوب

۶- منازلِ عمر شیخ نظامی راست

حدیث کودکی و خود پرستی
رها کن کان خماری بود و مستی

چو عمر از سی گذشت و یا خود از بیست
نمی باید دگر چون غافلان زیست

نشاط عمر باشد تا چهل سال!
چهل چون شد، فرو ریزد پر و بال

پس از پنجه نباشد تندرستی
بصر کندی پذیرد، پای سستی

چو شصت آمد، نشست آمد پدیدار
چو هفتاد آمد، افتاد آلت کار

به هشتاد و نود چون در رسیدی
بسا سختی که از گیتی کشیدی

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

وز آنجا گر بصد منزل رسانی | بود مرگ و بصورت زندگانی
پس آن بهتر که خود را شاد داری | در آن شادی خدا را یاد داری

۷- مرثیه دلشاد خاتون سلمان راست

سرو بالای تو در خاک، دریغست دریغ | زیر خاک این گهر پاک، دریغست دریغ
دامن پیرهن عمر تو ای یوسف عهد | شد چو دامن گل چاک، دریغست دریغ
ای بخاک لحد و تخته تابوت اسیر | سر آزاد تو خاشاک، دریغست دریغ
جای آن بود، که جای تو بود دیده | راستی جای تو خاک، دریغست دریغ

۸- مرثیه فرزند- از مولانا عبدالرحمن جامی

ریختی خون دل از دیده گریان پدر | رحم بر جان پدر نامدت ای جان پدر
نو بهار آمد و گلها همه رستند ز خاک | تو هم از خاک بر آ، ای گل خندان پدر
جان خود بدهد و جان تو عوض بستاند | گر بود قابض ارواح به فرمان پدر
خواب دیدت، که دل جمع پریشان گردد | راست شد عاقبت این خواب پریشان پدر

۹- وله، ایضاً

زیر گل تنگ دلی ای غنچه رعنا چونی؟ | بی تو ما غرقه به خونیم، تو بی ما چونی؟
سلک جمعیت ما، بی تو گسستست ز هم | ما که جمعیم چنینیم، تو تنها چونی؟
می شود دیده بینا ز غباری تیره | زیر خاک آمده ای دیده بینا چونی؟
رو به صحرای عدم تافتی از شهر وجود | من ازین شهر ملولم، تو به صحرا چونی؟

چون کسی نیست کز و صورت حالت پرسم
بهر تسکین دل خود ز خیالت پرسم

۱۰- فیضی راست

من براهی میروم کانجا قدم نامحرم است | وز مقامی حرف می گویم، که دم نامحرم است

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

خوش دلم، گر دیدهٔ من شد سفید از انتظار / کز پیِ دیدار جانان دیده هم نامحرم است
ما اگر مکتوب ننوشتیم عیبِ ما مکن، / در میانِ رازِ مشتاقان قلم نامحرم است
هر کجا جان می رود، تن را در آنجا بار نیست / هر کجا سلطان کند خلوت حشم نامحرم است
فیضی از بزمِ نشاطِ ما حریفان غافلند / هر کجا ما جام می گیریم جم نامحرم است

۱۴- مصلح الدین شیخ سعدیؒ راست

نظر کردم به چشم رای و تدبیر / ندیدم به ز خاموشی خصالی
نگویم لب ببند و دیده بر دوز / و لیکن هر مقامی را مقالی
زمانی بحثِ علم و درسِ تنزیل / که باشد نفسِ انسان را کمالی
زمانی نرد و شطرنج و حکایات، / که باشد عقل را دفعِ ملالی
خدایست آنکه ذاتِ بی مثالش / نگردد هرگز از حالی به حالی

۱۵- ابن یمین راست

شنیده‌ئی که محمود غزنوی شبِ دی / نشاط کرد و نشستش حمله در سمور گذشت
یکی فقیر در آن شب سر تنور گرفت / شب تنور بر آن دردمند عور گذشت
چو صبح گشت برآورد نعره کای محمود! / شب سمور گذشت و شب تنور گذشت

۱۶- وله

دلا! بار جهان، بر گردنِ جان / منه چندین، که چندانی نیرزد
به سیم و زر مشو بسیار مایل / که اینها کندن جانی نیرزد
طعام چرب شیرین سلاطین / جواب تلخ دربانی نیرزد
مرا خیزد ز بحرِ دل گهرها / که هر یک زان کم از کانی نیرزد
دلی با همت اهلِ زمانه، / به قیمت گوهری نانی نیرزد

دریغ ابن یمین جائی که آن جا
دو صد دانا به نادانی نیرزد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

۱۷ - وله

دعوی همت کسی کند که اگر جان / بر لبش آید زلال خضر ننوشد
در لفّ زر بستد خلیفه جامهٔ زربفت / خرقه کند اختیار و جامه نپوشد
حلقه به گوش کسان چو سفره نگردد / در پی حرص و طمع چو دیگ نجوشد
خاک در خاصگان ملک قناعت / گر به دو عالم خرند ازو، نفروشد
ور به مرادش مدار چرخ نگردد / مرد نخوانش که چون زنان بخروشد
جهد کند تا دل شکسته بجوید / در پی آزار هیچ نفس نکوشد

۱۸ - وله

باخرد گفتم "ای مدبّر کار! / کس به دانش چو تو نشان ندهند
چیست حکمت که از خزانهٔ غیب / قوت یک شب به نیکوان ندهند
آنچه با جاهلان سفله دهند / با بزرگان خرده دان ندهند
کج روان را دهند خیمه‌ها / پرِ کاهی به راستان ندهند
ابلهان را دهند گنج گهر / با هنر پیشه نیم نان ندهند
مگسان را دهند قند و شکر / به همائی جز استخوان ندهند
سفله را صدر، و اهل دانش را / به غلط ره به آستان ندهند"
عقل گفت "این حدیث نشنیدی / هر کرا این دهند آن ندهند

۱۹ - وله

چه خوش بودی ای دل ورین بیوفائی / که کس را به کس آشنائی نبودی
وگر زانکه بودی، به یاران همدم / فلک را سر بی‌وفائی نبودی
خوش است آشنائی به یاران ولیکن / چه بودی که رسم جدائی نبودی

۲۱ قطعه

چند گوئی که بد اندیش و حسود / عیب گویان من مسکینند
گه به خون ریختنم برخیزند / گه به بد خواستنم بنشینند
نیک باشی و بدت گوید خلق، / به که بد باشی و نیکت بینند

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

رباعیات

خواجه عبدالله انصاری راست قدس سرهٗ

پیوسته دلم دم از رضای تو زند | جان در تنِ من نفس برای تو زند
گر بر سرِ خاکِ من گیاهی روید | از هر برگی بوی وفای تو زند

وله

در راه خدا دو کعبه آمد منزل | یک کعبهٔ دل باشد و یک کعبهٔ گل
تا بتوانی زیارتِ دلها کن | کافزون ز هزار کعبه آمد یک دل

وله

عیب است بزرگ برکشیدن خود را | وز جملهٔ خلق برگزیدن خود را
از مردمکِ دیده بباید آموخت | دیدن همه کس را، وندیدن خود را

سلطان بایزید بسطامی راست قدس سرهٗ

خواهی که رسی بکام، بردار دو گام | یک گام ز دنیا و یکی گام ز کام
نیکو مثلی زده است پیرِ بسطام | "از دانهٔ طمع ببر که رستی از دام

وله

هر ذره که بر روی زمینی بودست | خورشید رخی زهره جبینی بودست
گرد از رخِ نازنین بآزرم فشان | کان هم رخِ خوبِ نازنینی بودست

سلطان ابوسعید ابوالخیر راست

ای نیک نکرده جمله بدها کرده | وانگاه خلاص خود تمنّا کرده
بر عفو مکن تکیه که هرگز نبود | ناکرده چو کرده، کرده چون ناکرده

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

شیخ احمد غزالی راست

شیراز قدح باده به مستان ندهند ‌ ‌ ‌ جان باز، که وصل او بدستان ندهند
آنجا که مجرّدان بهم می نوشند ‌ ‌ ‌ یک جُرعه به خویشتن پرستان ندهند

خواجه عبدالخالق غجدوانی راست

ای دل تو مطیع هیچ فرمان نشدی ‌ ‌ ‌ وز جرم و گناه خود پشیمان نشدی
مفتی و فقیه و عالم و دانشمند ‌ ‌ ‌ این جمله شدی، ولی مسلمان نشدی

شیخ عمادالدّین راست

ای دوست بیا این دلِ غمناک ببین ‌ ‌ ‌ این جان فگار و سینهٔ چاک ببین !
بخرام چو سرو ناز، وصد روی نیاز ‌ ‌ ‌ در هر طرفی نهاده بر خاک ببین !

شیخ ابوالوفا خوارزمی راست

درصحبتِ جاهلان گرانی ای جان، ‌ ‌ ‌ خود را به حیل ز جنگِ شان باز رهان،
آری و بلی بگو سری می جنبان، ‌ ‌ ‌ در بحث مشو ورنه شوی سرگردان

وله،

گر کارِ تو نیک است به تدبیر تو نیست ‌ ‌ ‌ ور زانکه بد است هم ز تقصیر تو نیست
تسلیم و رضا پیشه کن و شاد بزی ‌ ‌ ‌ چون نیک و بد جهان به تقدیر تو نیست

ملکُ الحکماء شیخ عمر خیام راست

تا بتوانی رنجه مکن دل کس را ‌ ‌ ‌ بر آتشِ خشمِ خویش منشان کس را
گر راحتِ جاوید طمع می داری ‌ ‌ ‌ می رنج همیشه و مرنجان کس را

وله،

گفتم که دلم ز علم محروم نشُد ‌ ‌ ‌ کم بود ز نسخها که مفهوم نشد
هفتاد و دو سال فکر کردم شب و روز ‌ ‌ ‌ عمرم بگذشت و هیچ معلوم نشد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

وله

بر چهرهٔ گل نسیم نوروز خوش است — در صحن چمن روی دل‌افروز خوش است
از دی که گذشت هر چه گویی خوش نیست — خوش باش و ز دی مگو که امروز خوش است

وله

چندین غم مال و حسرت دنیا چیست؟ — هرگز دیدی کسی که جاوید بزیست
این یک دو نفس که در تنت است — با عاریتی عاریتی باید زیست

وله

برخیز و مخور غم جهان گذران — بنشین و جهان بشادمانی گذران
در طبع زمانه گر وفائی بودی — نوبت بتو خود نیامدی از دگران

وله

هنگام سفیده دم خروس سحری — دانی که چرا همی کند نوحه گری
یعنی بنمودند در آئینهٔ صبح — کز عمر شبی گذشت و تو بی‌خبری

وله

در فقر چو خاک پست می باید بود — وز بادهٔ شوق مست می باید بود
اندیشه ز بیش و کم نمی باید کرد — خرسند بهر چه هست می باید بود

شیخ فرید الدین عطّار رح راست

با دل گفتم: ز دیگران پیش مباش — رو مرهم ریش باش چون نیش مباش
خواهی که ترا ز هیچ کس بد نرسد — بدگو و بدآموز و بداندیش مباش

وله

تا در نرسد وعدهٔ هر کار که هست — سودت ندهد یاری هر یار که هست
تا زحمت سرمای زمستان نکشد — پر گل نشود دامن هر خار که هست

وله

هر چیز که در جهان بدانی نیکو — حقّا که از آن چیز جوانی نیکو
و آن هم گذران است از آن خوشتر چیست؟ — با خلق خدای زندگانی نیکو

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

ولهٗ

چون ذره بخورشیدِ درخشان پیوست — چون قطرهٔ سرگشته به عمان پیوست
جان بود میان دی و جانان حایل — فی الحال که جان داد به جانان پیوست

ولهٗ

با مال و منال دل منه، جانِ پدر! — در فضل و هنر رنج بری اولی تر
گر کان زرت باشد و گر گنج گهر — با تو نکند وفا، مگر فضل و هنر

ولهٗ

زان قطرهٔ شبنم که نسیمِ سحری — از ابر جدا کرد به صد حیله گری
پس بر سرِ گل چکاند، ای رشکِ پری — حقا که هزار بار پاکیزه تری

ولهٗ

کس نیست که او شیفتهٔ روی تو نیست — سرگشته چو من از شکن موی تو نیست
گویند بهشتِ جاودان خوش باشد — دانم بیقین که خوشتر از کوی تو نیست

ج - از مجلهٔ آینده

ا - زارع

پاینده باش زارع بدبختِ رنج بر — ای آنکه زندگانیِ ما در لقای تست
بدبخت خواندمت بخطا، عذرِ من پذیر — خوش بخت زیر سایه، همچون همای تست
در نزدِ خلق گرچه گدائی و بی نوا — در چشم من تو شاهی و سلطان گدای تست
یک دانه، زیرِ دست تو، صد دانه میشود — هر شاخه ای که روید از آن در دعای تست
دانی که خوشه از چه سر افگنده بر زمین؟ — شکرِ تو میگذارد و اندر ثنای تست
از قحط و از غلا نشود کارِ خلق تنگ — تا مشکلات در کف مشکل گشای تست
نیکی به خلق می کن و امیدوار باش — فردا ای رستخیز، که نیکی سزای تست
گر مردم از رضایِ تو غافل نشسته اند — خوشنودی و رضایِ خدا در رضای تست
جان حقیر من نبود لایق نثار! — ورنه زروی صدق براه فدای تست

(دکتر افشار)

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

د - از ادبیات ایران جدید

مؤلفه - استاد براون

۱

سلطنت بهر شهان با ظلم و ستم نپاید — جان نثاری پی اصلاحِ وطن باید شاید
تا که همت نکنی کس وغنت در نگشاید — "مرد آنست که لب بندد و بازو بگشاید"
انبیا در رج نمودند مقالات عدالت — اولیا جمله سرودند عباراتِ عدالت
علما جمله نوشتند روایاتِ عدالت — گفتگو بس شده از مظلمه امروز نشاید

مرد آنست که لب بندد و بازو بگشاید

۲

گر نظر در کارِ استبداد و مشروطه کنی — فرقِ استبداد با مشروطه باشد بی‌شمار
وقت استبداد می جنبند سگ از بهرِ صید — گاهِ مشروطه بجویند آدمی از بهرِ کار

۳

ای خطهٔ ایرانِ مهین ای وطنِ من — ای گشته بمهرِ تو عجین جان و تنِ من
ای عاصمهٔ دنیی! آباد که شد باز — آشفته کنارت چو دلِ پر حزنِ من
دور از تو گل و لاله و سرو و سمنم نیست — ای باغِ گل و لاله و سرو و سمنِ من
بس خار مصیبت که خلد مارا بر پای — بی روی تو ای تازه شگفته چمنِ من
ای بار خدای من اگر بی تو زیم باز — افرشتهٔ من گردد چون اهرمنِ من
تا هست کنارِ تو پر از لشکرِ دشمن — هرگز نشود خالی از دل محنِ من
از رنج تو لاغر شده ام چونان کز من — تا بر نشود ناله، نه بینی بدنِ من
دردا و دریغا که چنان گشتی بی برگ — کز بافتهٔ خویش نداری کفنِ من
بسیار سخن گفتم در تعزیتِ تو — آوخ که نگریاند کس را سخنِ من
آنگاه بنوشند سخنهای مرا خلق — کز خونِ من آغشته شود پیرهنِ من
وامروز همی گویم با محنت بسیار — "دردا و دریغا وطنِ من وطنِ من"

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

۵ - اندر پرستش

یکی گیتی، یکی یزدان پرستند — یکی پیدا، یکی پنهان پرستند
یکی بودا و آن دیگر برهمن — دگر زان موسیِ چوپان پرستند
یکی از روی دستورِ اوستا — فروغ دخاورِ رخشان پرستند
یکی ذات مسیح ناصری را — بسانِ حضرتِ سبحان پرستند
گروهی پیروِ دستورِ تازی — حدیث و سنت و قرآن پرستند
پرستارِ بابی الواح و بیان را — بهائی اقدس و ایقان پرستند
چه نیرنگ است یاران مفتیِ شرع — مرید ابله و نادان پرستند
تهی ایمان زاهد از زر و مال — قصور و کوثر و رضوان پرستند
چه گویم خود تو دانی، واعظِ شهر — امین و دیدهٔ گریان پرستند
فرو شد عارف اندر وحدتِ ذات — وجوب و جوهر و امکان پرستند
صفا جو صوفیِ پشمینه پوشاک — مرید و مرشد و عرفان پرستند
دل از دنیای فانی کنده درویش — چو جغدی گوشهٔ ویران پرستند
قلندر واله از سرِّ انا الحق — حشیش و حدت و قلیان پرستند
سیه شد روزگار عاشق از عشق — سوادِ طرهٔ جانان پرستند
سرشک از بس فرو بارید شد کور — هنوز او نرگسِ چشمان پرستند
تو خود دانی که مستِ باده خواره — کباب و پستهٔ خندان پرستند
نهنگِ قلزمِ اندیشه، شاعر — گزاف و یاوه و هذیان پرستند
فغان از سردبیر روزنامه — دروغ و مهمل و بهتان پرستند
وکیل محترم را کیش پول است — وزیر محترم عنوان پرستند
پزشک آمد عدوی تندرستی — جذام و سکته و یرقان پرستند
منجم سرگرم اندر سیر افلاک — نجوم و اخترِ گردان پرستند
دل پر آرزوی کیمیاگر — زرِ پاکیزه و رخشان پرستند
نهد در کوره بوته دمبدم — پس آنگه زیبقِ لرزان پرستند

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

نماند کیش جادوگر نهفته | ملول از آدم و پریان پرستند
شنیدستی که رامشگر همه عمر | نوا و نغمه و الحان پرستند
خمیده چون کمان پشت کشاورز | فشانده دانه و باران پرستند
نه بیند باغبان جز کشتهٔ خویش | ازان رو لاله و ریحان پرستند
ندانم از چه رو فرزند ایران | گه اطریش و گهی المان پرستند
شناسم همچی از مردان آزاد | در ایران کندهٔ زندان پرستند
حذر ز آئین خرس روسیی خو | جفا و کینه و عدوان پرستند
چرا مشتی ز شاگردان پاریس | دل و دین داده و نسوان پرستند
برون کرده ز دل مهر وطن را | دو زلف و قامت خوبان پرستند
اگر پرسی ز کیش پور داود | جوان پارسی ایران پرستند

۵ - از پیام مشرق

سرود انجم

هستی ما نظام ما | مستی ما خرام ما
گردش بی مقام ما | زندگی دوام ما

دور فلک به کام ما، می نگریم و می رویم

جلوه گهِ شهود را | بتکدهٔ نمود را
رزم بنود و بود را | کشمکش وجود را

عالم دیر و زود را، می نگریم و می رویم

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

گرمیِ کار زارها خامیِ پخته کارها
تاج و سریر و دارها خواریِ شهریارها

بازیِ روزگارها، می‌نگریم و می‌رویم

1952 خواجه ز سروری گذشت بنده ز چاکری گذشت
زاری و قیصری گذشت دورِ سکندری گذشت

شیوهٔ بتگری گذشت، می‌نگریم و می‌رویم

خاکِ خموش در خروش سُست نهاد و سخت کوش
گاه به بزمِ نا و نوش گاه جنازه به دوش

میرِ جهان و سفته گوش، می‌نگریم و می‌رویم

تو به طلسمِ چون و چند عقلِ تو در گشاد و بند
مثلِ غزاله در کمند زار و زبون و دردمند

ما به نشیمنِ بلند، می‌نگریم و می‌رویم

1954 پرده چرا؟ ظهور چیست؟ اصلِ ظلام و نور چیست
چشم و دل و شعور چیست؟ فطرتِ ناصبور چیست

این همه نزد و دور چیست، می‌نگریم و می‌رویم

بیشِ تو نزدِ ما کمی سالِ تو بیشِ ما دمی
ای به کنارِ تو یمی ساختهٔ به شبنمی

تا به تلاشِ عالمی، می‌نگریم و می‌رویم

(سر محمد اقبال مرحوم)

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

۷ - از دیوان پروین اعتصامی

۲- گفتار و کردار

به گربه گفت ز راه عتاب شیر ژیان
"ندیده‌ام چو تو هیچ آفریده سرگردان

خیال پستی و دزدی ترا بهمره روز
بسوی مطبخ شه یا به کلبهٔ دهقان

گهی ز کاسهٔ بیچارگان بری کیپا
گهی ز سفرهٔ درماندگان ربائی نان

ز ترکتازی تو ماند بیوه زن ناهار
ز حیله سازی تو گشته مطبخی نالان

چرا زنی رهِ خلق ای سیه دل از پی هیچ
چه پر کنی شکم ای خودپرست چون انبان

برای خوردنِ کشکاب چه کوزه می‌شکنی
قضا به پیرزن آن را فروخست گران

به زخم قلب فقیران چه کس نهد مرهم
دگر بدین خسارت چه کس دهد تاوان

مکن سیاه سر و گوش و دم به تابه و دیگ
سیاهی سر و گوش از سیه دلی است نشان

نه ماست مانده ز آزت بخانه زارع
نه شیر مانده ز جورت به کاسهٔ چوپان

گهت ز گوش چکانند خون و گاه از دم
گهی ز سنگ رسد فتنه روزی از دربان

تو از چه ملعبهٔ دستِ کودکان شده‌ای
بچشم من نشود هیچ کس ز بیم عیان

بیا به بیشه و آزاد زندگانی کن
برای خوردن خویش ز نستین مکن جدان

شکارگاه بسی هست و صید خفته بسی
بشرط آنکه کنی تیز پنجه و دندان

مرا فریب ندادست هیچ شب گردون
مرا زبون ننمودست هیچ روز انسان

مرا دلیری و کارآگهی بزرگی داد
به رای پیر توانیم و اشتت بخت جوان

زمانه‌ام نه نکندست هیچ گاه بدام
نشانه‌ام ننمودست هیچ تیر و کمان

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

چو راه بینی وره رو تو نیز پیشتر آی | چو هست گوی سعادت تو هم بزن چوگان
شنید گربه نصیحت ز شیر و کرد سفر | نمود در دل غاری تهی و تیره مکان
گهی چو شیر بغرید و بر زمین زد دُم | برای تجربه گاهی به گوش داد تکان
بخویش گفت کنون کز نژاد شیرانم | نه شهر، وادی و صحرا بود مرا شایان
برون جهم ز کمین گاه وقت حمله چنین | فرو برم به تن خصم چنگ شیر چنان
نبود آگهیم پیش ازین که من چه کسیم | بوقت کار توان کرد این خطا جبران
چو شد ز رنگ شب آن دشت هولناک سیاه | نمود وحشت اندیشه گربه را ترسان
تنش بلرزه فتاد از صدای گرگ و شغال | دلش چو مرغ تپید از خزیدن ثعبان
گهی درخت ورا افتاد و گاه سنگ شکست | ز تند باد حوادث ز فتنه طوفان
ز بیم چشم زحل خون ناب ریخت بخاک | چو شاخ بید بلرزید زهرهٔ رخشان
در تنور نهادند و شمع مطبخ مهر | طلوع کرد مه و ماند در فلک حیران
شبان چو خفت برآمد بیام اغل گرگ | چنین زنند ره خفتگان شب دزدان
گذشت قافله ای کرد ناله ای جرسی | بدست راهزنی گشت رهروی عریان
شغال پیر بامید خوردن انگور | بجست بر سر دیوار کوته بستان
خزید گربهٔ دهقان به پشت خیک پنیر | زوند تاکه در انبار موشکان جولان
ز کنج مطبخ تاریک خاست غوغائی | مگر که روبه کی برد مرغکی بریان
پلنگ گرسنه آمد ز کوهسار بزیر | بسوی غار شد اندر هوای طعمه روان
شنید گربهٔ مسکین صدای پا وز بیم | ز جای جست که بگریزد و شود پنهان
ز فرط خوف فراموش کرد گفتهٔ خویش | که کار باید و نیرو نه دعوی عنوان
نه ره شناخت نه اش پای راه رفتن ماند | نه چشم داشت فروغ و نه پنجه داشت توان

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

نمود آرزوی شهره در امید فرار — دمی به روزنهٔ سقف غار شد نگران

گذشت گربگی و روزگار شیری شد — ولیک شیر شدن گربه را نبود آسان

به ناگهان ز کمینگاه خویش جست پلنگ — بران گربه فرو برد چنگ خون افشان

به زیر پنجهٔ صیاد صید نالان گفت — "بدین طریق بمیرد مسرّم نادان

بشهر گربه و در کوهسار شیر شدم — خیال بیهده بین باختم درین ره جان

ز خود پرستی و آزم چنین شد آخرکار — بنای سست بریزد چو سخت شد باران

گرفتم آنکه به صورت به شیر میمانم — ندارم آن دل و نیرو همین بسم نقصان

بلند شاخه بدست بلند میوه دهد — چراکه بالنظر پست برتری نتوان

حدیث نور تجلّی به نزد شمع مگوی — نه هرکه داشت عصا بود موسی عمران

بدان خیال که قصری بنا کنی روزی — به تیشه کلبهٔ آباد خود مکن ویران

چراغ فکر دهد چشم عقل را پرتو — طبیب عقل کند درد آز را درمان

ببین ز دست چه کار آیدت همان میکن — مباش همچو نهال خود نما و هیچ میان

بهل که کان هوا را بیافت کس گوهر — مرو که راه هوس را ندید کس پایان

چگونه رام کنی توسن حوادث را — تو خویش را نتوانی نگاهداشت عنان

منه گرت بصری هست پای در آتش

مزن گرت خردی هست مشت بر سندان

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

ز- ازکتاب سخنوران ایران

۱- قطعه

دانائی و تدبیر ز اتفاق و کرم به / اتفاق و کرم نیز ز دینار و درم به
تا نیک ببخشند و بپوشند و بنوشند / دینار و درم در کف اصحاب کرم به
شمشیر و قلم جامی ملکند به تحقیق / اما دل بیدار ز شمشیر و قلم به
در مذهب من سادهٔ دردی لب بزاز / زان راست که یاد دل شود و چیز بقسم به
دستی که پی آز و طمع تیغ ستم آخت / گر زانکه ببرند به شمشیر ستم به
انگشت خموشی بلب خویش نهادن / از آن که به خائی به لب انگشت ندم به
در محضر ارباب هنر همچو امیری! / گر هیچ نگوئی سخن از لا و نعم به

(امیری)

ح- از سخنوران دوران پهلوی

قناعت

هنر و عقل اگر مایهٔ جاه و خطر است / بی هنر از خطر و جاه چرا بهره ور است
سفلگان بهره ور از نعمت و ناز اندر ها / قوت مردان خردمند ز خون جگر است
شهره بودن به هنر علت دانائی نیست / ای بسا مردم نادان که بدانش سمر است
هر که را دولت و دنیای دنی دست نداد / فارغ از هر غم و آسوده ز هر درد سر است
خرم و دل خوش و سرسبز بود در همه عمر / آن تهی دست که چون سرو سهی بی ثمر است
بیشتر هر که شد از مال جهان کام روا / غالب آنست که حرص و طمع اش بیشتر است
مفلسی را که بلند است نظر در بر من! / برتری در شرف از منعم کوته نظر است
روز نوروزی نو چون رسد از خوان کرم / خواجه این گونه چرا در طلبش در بدر است
هر که را گنج قناعت بود و عزت نفس / در نظر خوار تر از خاک رهش سیم و زر است
ملکیت و دنیا و آن نعمت و نازی که در دست / در بر نعمت عقبی چو تهی مختصر است
عبرت آن را به خوشی میگذرد عمر عزیز / که ز اوضاع جهان گذران بی خبر است

۲- صبح روستائی

صبح است و هوا لطیف و خورشید / از قلهٔ کوه سر بدر کرد
طومار سیاه شب به پیچید / گیتی را سر بسر خبر کرد
هر کس هر جا ز خواب جنبید / بر صفحهٔ آسمان نظر کرد
دید اول صبح و وقت کار است

دیگر اثری ز ظلمت شام / نبود به جهان بقدر یک مو
دنیای پر از سکوت و آرام / یک مرتبه گشت پر هیاهو
افراد بشر ز خاص تا عام / بستند کمر پی تگاپو
گیتی از نو به جنبش آمد

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

هر موجودی ز کون بنگر | سرگرم تنازع بقا هست
ذی روح نمانده است دیگر | جز بهر بقا به دست و پا هست
القصه رسیده صبح و از سر | بس غلغله و شور و شر بپا هست
بشنو این جاز روستائی

(۲)

با روح نشیط و خاطری شاد | داسش بکف و برون شده از ده
رو جانب کشت زار بنهاد | شد حاضر کار خروه خرده
از سبزه و آب و کاج و شمشاد | این حاصل خشک زرد کرده
خوش منظره تر برای او بود

از پشت سرش ببین که با هم | مرد و زن ده همه روانند
اطفال صغیر شاد و خرم | از پیشاپیش شان دوانند
این دسته میان نسل آدم | ز آلایش پاک و پاک جانند
با عصمت محض و بی حجابند

اینک همگی ز ره رسیدند | مردان و زنان ز پیر و برنا
چون حاصل دسترنج دیدند | ننشسته ایچ دست از پا
مردان همه داسها کشیدند | زن نیز شده به کار مهیا
یک باره درو شروع گردید

مردان عمل عرق ز رخسار | می ریزد شان چو آب جاری
زنها همه نیز حاضر کار | با مردان شان نموده یاری
خورشید هم از سپهر دوار | آنگونه کند شراره باری
کز لطف هوای صبح اثر نیست

(۳)

عصر است هوا نه گرم و نه سرد | صحرا زده طعنه ها به گلشن
کردند کمک بهم زن و مرد | شد حاصل شان تمام خرمن
نه دیده ز کار رنج و نه درد | با پاکی روح و قوت تن
سرگرم به کار خویش هستند

زود است که مهر عالم افروز | در جیب افق فرو برد سر
وقت است که شام گردد این روز | آن گونه که دیده ای مکرر
گاه است که شاد کام و فیروز | از کار کشیده دست یکسر
آیند بسوی ده ز صحرا

القصه به مرد روستائی | زن هست شریک زندگانی
در دولت و فقر و بینوائی | با عیش و سرود و کامرانی
نبود بمیان شان جدائی | دارد سببی که کو ندانی
من هم که نمی توان بگویم

(آزاد شیرازی)

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

تتمه

خواجه حسن فرماید

آنکه او بر درِ معشوق سری بنهاد است — عشق هر جا که دری هست بر او بگشاد است
دوست داغی که نهاد است نمیدانی چیست — مهرِ مهریست که بر سینهٔ ما بنهاد است
غمزه چون ناوک و ابرو چو کمان زلف کمند — همه اسبابِ بلا بر دلِ ما آماد است
دوش قمری به قفس قصهٔ دردم میخواند — حالِ افتاده نداند مگر آنکه فتاد است
دل به درد و غمِ او هیچ شبی شاد نخفت — این همه روز ندانم بچه طالع زاد است
باز دستی به قمارِ غمِ او خواهم برد — خرقه در باخته ام داو و اسپیش سجاد است
دلِ مسکینِ حسن آتش و دیگ است بلی — این همه جوشِ دردن بود که بیرون داد است

شیخ واحدی گوید

نکته از نفسِ پیرِ مغانم یاد است — باده نوشید که بنیادِ جهان بر باد است
وقت آنست که خود صومعه را بگذاریم — جای رندانِ چو ما دیرِ خراب آباد است
پیرِ ما را ز فراست نظری کامل بود — که مرا تو به نه از دیدنِ خوبان و اداست
همه دم میلِ جمالِ می و مطرب دارم — چکنم خاصیتِ عشق چنین افتاد است
گرچه جمعی به غلط منکرِ اهلِ نظرند — عاشقِ صادق ازین تفرقه ها آزاد است
معنیِ صورتِ شیرین نه همه کس بیند — عشقِ شیرین بحقیقت هنرِ فرهاد است
هر که پنهان نظری بر رخِ خوبان دارد — می توان گفت که در علمِ نظر استاد است
واحدی تائب و زاهد شده بودی دو سه روز — باز عاشق شده جای مبارکباد است

حضرت خواجه حافظ فرماید

شاهِ شمشاد قدان خسروِ شیرین دهنان — که بمژگان شکند قلبِ همه صف شکنان

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

مست بگذشت و نظر بر منِ درویش انداخت	گفت ای چشم و چراغِ همه شیرین سخنان
تا کی از سیم و زرت کیسه تهی خواهد بود	بندهٔ من شو و برخور ز همه سیم تنان
کمتر از ذره نهٔ پست مشو مهر بورز	تا به خلوت گهٔ خورشید رسی چرخ زنان
بر جهان تکیه مکن ور قدحی می داری	شادیٔ زهره جبینان خور و نازک بدنان
دامنِ دوست بدست آر و ز دشمن بگسل	مردِ یزداں شو و ایمن گذر از اهرمنان
پیرِ پیمانه کشِ ما که روانش خوش باد!	گفت: "پرهیز کن از صحبتِ پیمان شکنان
با صبا در چمن از لالهٔ سحر مے گفتم !	که "شهیدانِ که اند این همه خونین کفنان؟
گفت: حافظ! من و تو محرمِ این راز نه ایم	از می لعل حکایت کن و سیمین ذقنان"

مولینا عبدالرحمن جامی فرماید

ای همه سیم بران سنگِ تو بر سینه زنان	"تلخ کام از لبِ میگونِ تو شیرین دهنان
به گل و بلبل اگر باد نه بوی تو رساند	آن چرا جامه در آن آمد و این نعره زنان
ولعِ سالوس مرا پردهٔ ناموس درید	جلوهٔ تنگ قبایان و تنک پیرهنان
چون ترنجم که در این بزم طرب لیسند نه	یک ترنجم بکف از غبغبِ سیمین ذقنان
بر درِ پیرِ خرابات که خم خانهٔ او	باد محروس ز سنگِ ستمِ خم شکنان
می زدم حلقه، بر آمد ز درون آوازی!	ن کای ترا خانم دولت گرو اهرمنان
ساکن خانقه و مدرسه می باش که نیست	کنجِ میخانهٔ ما جز وطنِ بی وطنان!
لاف قوت مزن اے پشه عاجز که شکست	زیر این بارِ گران پشتِ همه پیل تنان
جامی این نظمِ حسن گر به فرستد سوی فارس	حافظش نام نهد خسروِ شیرین سخنان

فی الموعظة والنصیحة

خوش است عمر دریغا که جاودانی نیست ... بس اعتنا دریں پنج روزِ فانی نیست

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

درختِ قدِّ صنوبر خرامِ انسان را / مدام، رونقِ نوبادهٔ جوانی نیست

گلی است خرّم و خندان و تازه و خوشبو / ولی امیدِ بقا نقش چنان که دانی نیست

دوام پرورش اندر کنارِ مادرِ دهر! / طمع مکن که درو بوی مهربانی نیست

میاش غرّه و غافل چو میش سر در پیش / که در طبیعتِ این گرگ گلّه بانی نیست

چه حاجتست عیان را به استماع و بیان / که بیوفائی دورِ فلک نهانی نیست

کدام بادِ بهاری وزید در آفاق! / که باز در عقبش آفتِ خزانی نیست

اگر ممالکِ روی زمین بدست آری / بهای دولتِ یک روزه زندگانی نیست

دل ای رفیق! درین کاروانسرای مبند / که خانه ساختن آیینِ کاروانی نیست

اگر جهان همه کام است و دشمن اندر پی / به دوستی که جهان جای کامرانی نیست

چو بت پرست به صورت شدی چنان مشغول / که دیگرت خبر از لذتِ معانی نیست

جهان ز دست بدادند دوستانِ خدای / که پای بند غنا را جز این جهانی نیست

نگاهدار زبان، تا به دوزخت نبرند / که از زبان بتر اندر جهان زیانی نیست

عمل بیار و علم بر مکش، که مردان را / رهی سلیم تر از کوی بی نشانی نیست

طریقِ حق رود از هر کجا که خواهی باش / که کنج خلوتِ صاحبدلان مکانی نیست

کفِ نیاز به درگاهِ بی نیاز بر آر / که کارِ مردِ خدا جز خدای خوانی نیست

مخور چو بی ادبان کاه و تخم، کایشان را / امیدِ خرمنِ اقبالِ آنجهانی نیست

مکن، که حیف بود دوست بر خود آزردن / علی الخصوص، مر آن دوست را که ثانی نیست

چه سود ریزش بارانِ وعظ بر سرِ خلق / که مرد را به ارادت صدف دهانی نیست

زمین به تیغ بلاغت گرفتی ای سعدی / سپاس دار که جز فیض آسمانی نیست

بدین صفت که در آفاق صیتِ شعرِ تو رفت / نرفت دجله، که آبش بدین روانی نیست

نه هر که دعوی زور آوری کند با ما! / بسر برد که سعادت به پهلوانی نیست!

ولی بخواجه عطار گو ستانیش مشک / مکن، که بوی خوش از مشتری نهانی نیست

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

از مجمع اللطائف مظفر حسین سمرقندی

در حدود ۹۵۲ هجری

۹ - از ماست که بر ماست

یک روز عقابی ز سر سنگ هوا خواست — وز بهر طمع بال به پرواز بیاراست
اندر پر خود کرد بسی کبر و منی را — گفتا که همه روی زمین زیر نظر ماست
گر دل شودم تنگ درین عالم خاکی — بر طارم افلاک مرا مسکن و ماواست
نسرین فلک را منم از عالم دعوے — در قوت پرواز کجا زهره و یاراست؟
گر اوج کنم جانب افلاک، به بینم! — یک یک سر موی که نهان در ته دریاست
جز من که تواند که پرد دور همه عالم؟ — زیرا که کمین پرش من عالم بالاست
آنجا که منم از بنی آدم نرسد زخم — گر همت پیر است و گر بازوی برناست
بسیار منی کرد و ز تقدیر نترسید — گفتا که فلک در پر من واله و شیداست
ناگه ز کمین گوشه یکی سخت کمانی — تیری ز قضا و قدر انداخت بدو راست
از شست عدو آن تیر جهان تیز، بدو رفت — گفتی که مگر رفتن او تا به ثریاست
بر بال عقاب آمد آن تیر جگر دوز — از عالم علویش به سفلیش فرو خواست
بر خاک بیفتاد و طپان گشت چو ماهی — گفتا که فلک را ز چه با ما همه غوغاست
آن لحظه کجا بودم، و این لحظه کجایم — این لحظه دلم پر غم و اندوه ز سوداست
سختش عجب آمد که ز چوبست و ز آهن — این تندی و تیزی و پریدن ز چه پیداست
چو نیک نظر کرد، پر خویش بر او دید! — گفتا "ز که نالیم؟ هم از ماست که بر ماست"
در قهقههٔ کبک دو صد چنگل باز است — و اندر پس هر خنده دو صد گریه مهیاست

سعدی بدر آور ز سرت کبر و منی را
دیدی که عقابی که منی کرد چه برخاست

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri

۱۰- کلام حکیم گرامی شیخ نظامی

نانِ جوین و خرقهٔ پشمین و آبِ شور — سی پارهٔ کلام و حدیثِ پیمبری
با یک دو همنشین که نیرزد به نیم جو — در پیشِ چشمِ همتِ شان ملکِ سنجری
تا بر باب کلبه کرپی روشنی آل ! — بیهوده منتی ننهد شمعِ خاوری
گر از سپهرِ عقدِ ثریا فرستدم — تا از روی مهر بر طبقِ ماه مشتری
در روی سنگِ پای قناعت که نگرم — تا این حدیث را نو به بازیچه نشمری
تا بیخِ حرص بر نکنی از زمینِ دل — از شاخِ دین دمی نتوانی که بر خوری

قدوة الشعراء حکیم انوری است

در حدودِ ری یکی دیوانه بود — سال و مه گردی بطرفِ دشت گشت
در تموز و دی بسالی یک دو بار — جانبِ شهر آمدی از طرفِ دشت
گفتی: "ای آنانکه نان آماده بود — گاهِ قرب و بعد این زرینه طشت
"قاقم و سنجاب در سرما سه چار — توزی و کتان به گرما هفت هشت
گر شما را کارسازی شد، چه شد — ور چه ما را بود بی برگی چه گشت
راحتِ هستی و رنجِ نیستی! — بر شما بگذشت و بر ما هم گذشت

قطعه که سلطان سنجر در وقتِ فوت گفته

به زخمِ تیغ جهان گیر و گرز قلعه کشای
جهان مسخرِ من شد، چون تن مسخرِ رای !
بسی قلاع گشادم بیک نمودنِ دست
بسی مصاف شکستم به یک فشردنِ پای
چو مرگ تاختن آورد، هیچ سود نه کرد
بقا بقای خدابست و ملک ملکِ خدای

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

از مجلّهٔ آینده

فصلِ طرب

از کوه بر شدند خروشان سحاب ها — غلطان شدند از برِ البرز آب ها

بادِ بهاری آمد و بر بوستان گذشت — بگرفت زلفِ سنبل از آن باد تاب ها

یکباره بلبلان همه در بوستان شدند — یکسر برون شدند ز بستان غراب ها

دوشینه بادهای تر از سوی بوستان — بر روی ها زدند سحرگه گلاب ها

وقتِ سحر ز بانگِ نوازنده بلبلان — بر هر کرانه ساخته بینی رباب ها

قمری چو بر چنار سوالی همی کند — بلبل ز سروبن دهد او را جواب ها

از نیلِ سوده باندی آبِ معصفر — زلفِ بنفشه راست بهر شب خضاب ها

هر لحظه بر هوا نگری لشکرِ گشن — شمشیرها کشیده برون از قراب ها

چون صد هزار جامِ بلورین واژگون — بر آبدان ز ریزش باران حباب ها

خوبان سپیده دم بسوی بوستان شدند — از بهرِ دیدنِ رخِ گل با شتاب ها

گوئی دمیده هر طرف از روی دلبران — در سایگاهِ بیدبنان آفتاب ها

وقتی خوش است عاشقِ دلداده را کنون — در خانه داشتن نتوان با طناب ها

زین فصل و با بهاگه کتابِ زمانه راست — تو انتخاب فصلِ طرب کن ز باب ها

جز روزِ خرّمی نبود در شمارِ عمر — ما برگزیده ایم ز گیتی حساب ها

زین انقلاب ها که جهان راست غم مدار — کاندر پناهِ شاهی از این انقلاب ها

(محمود خان ملک الشعرا)

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

از کتاب سخنوران ایران

قطعه

این قطعهٔ شیوا متضمن مضمونی است که سعدی فرماید

تربیت نا اہل را چوں گردگان برگنبد است

شنیده ام که شهی با وزیر خود میگفت	که علم و فضل کلید خزانهٔ هنر است
درخت تلخ ز پیوند تربیت در باغ	به میوهٔ شکرین جاودانه بارور است
وزیر گفت سرشت ستوده باید از آنک	بکور دادن آئینه جهد بی ثمر است
مسلم است که هیچ اوستا نیارد ساخت	برنده جوهری از آهنی که بدگهر است
چو این شنید ملک در خفا بحاجب گفت	مرا بدست تو کاری شگرف در نظر است
پی تدارک این کار گربهٔ باید	که بسته بر قدم همت تو نامور است
برفت حاجب فی الفور گربهٔ آورد	که هر که دیدش گفتی نه گربه شیر نر است
ملک بکار گماشت گفت کش بیاموزند	صنایعی که نهان در طبایع بشر است
به یک دو هفته چنان شد که حاضران گفتند	یکی ز آدمیان در لباس جانور است
سپس بخواست شهنشه وزیر را و بگفت	ببین به جانوری کز بشر بلندتر است
ببین بگربه که در پیش تخت من برپای	نهاده شمع بکف از غروب تا سحر است
رها نموده عنان طبیعت از تعلیم	گسسته بند طبیعت ز مادر و پدر است
وزیر گفت کلام شه است شاه کلام	دل ملوک به فرمان حی دادگر است
ولی به تربیت اگر بخرد نتوان ...	که چون سرشت مساعد نه تربیت هدر است

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri

سرشت تلخ چو دارد درخت گرآلیش — ز جوی خلد دهی آب دو رنگ و تلخ بر است
ملک بپاسخ وی گفت طرح معقولات — نتیجه دان چو مخالف به حس و با نظر است
دلیل عقل اگر به هوا کند پرواز — چو شد مخالف حس و نظر شکسته پر است
ببین به گربه و صحبت بنه که انکارت — درین قضیه چو انکار ضوء در قمر است
درین میانه ز سوراخ خانه موشی جست — که گربه موش چو بیند ز هوش بی خبر است
فگند گربه ز کف شمع را و در پی موش — دوید هر سو چو آنکه خوی جانور است
نهاد شعلهٔ آتش ز شمع در ایوان — چنانکه گفتی ایوان تنور پر شرر است
برهنه پای شد اندر گریز و خاصانش — یکی فتاده ز ایوان یکی دوان بدر است
وزیر دامنش اندر گرفت و گفت تنها — ببین که تربیت با سرشت بی اثر است
به تربیت نشود گربه آدمی زیرا — سرشت گربه دگر طبع آدمی دگر است
نه زر توان بر واز سنگ آهن و پولاد — نه آهن آید از آن سرزمین که کان زر است
کسی شکر ز نی بوریا طمع نکند — بصورت ارچه نی بوریا چو نیشکر است
حکایت پسر پاره دوز در صف روم — طراز صفحهٔ تاریخ و دفتر سیر است
درین قضیه به بوزرجمهر نوشیروان — بخشم رانده حدیثیکه در جهان سمر است
چه گفت گفت به ناپاک زاده تکیه مکن — که اصل فتنه و بیخ فساد دکان شر است
نعوذ بالله اگر سفله‌ای بجاه رسید — عدوی شهری و دهقان بلای نشأت تر است
چو باد سفله گرفت زمام بخت گرفت — پی هلاک بزرگان قوم رهسپر است
به اصل تیره بود تربیت چو نقش بر آب — ولی بلوح مصفا چو نقش بر حجر است
براه مرد چه خوش گفت کاروان سالار — که استر ارچه چو اسب است از نتاج خر است
اگر چو گاو خران را دو شاخ تیز بدی — سرین هیچ کس از زخم نابکار نرست
تو ای بچاه طبیعت فتاده یوسف وار — بیا که تاج ملوکت در انتظار سر است
برآ ز چاه طبیعت که با چنین مانک — بمصر عالم خرق الطبیعت سفر است
درون چاه طبیعت نبوده شب و روز — ولا لذت همه ذوق است و سمع و البصر است
طبیعت این دو دیکر بهم خیال پیوست — که خود تو گوئی که انتها سحر دیگر است!
زما و را طبیعت [illegible] — [illegible] کسی که لشت ورا [illegible] است

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitized by eGangotri.

[illegible] (3)

[illegible] و غیرہ و غلّہ [illegible]

[illegible] فقرا [illegible]

[illegible] چنین یافتہ بودم — [illegible] فقرا [illegible]

[illegible] فقرا [illegible]

[illegible] صرف کردے ۔

the bird was gone, the memory of its suffering lived on in the heart of the prince, and he began to think about the pain and sorrow of the world, and desired to save his fellow men from all those sufferings.

(4) One day, as the Buddha [illegible] sitting in his garden, a bird which [illegible] had shot, fell wounded at his feet. He took it up, and [illegible] heart

was moved with deep pity at the sight of the poor creature. Gently he touched the beautiful bird and with loving hands drew the cruel arrow from its wound, and cared for it, and at last set it free. But, though

CC-0 Kashmir Research Institute. Digitzed by eGangotri